

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903001)

Θέμα: «Η αμφίθυμη και συμπληρωματική σχέση Ιστορίας και Λογοτεχνίας»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Πέρρα
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Αλέξιος Σαββίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	4

Α΄ Κεφάλαιο

Ιστορία και Λογοτεχνία	6
1.1. Η προνομιακή σχέση της λογοτεχνίας με την ιστορία.....	6
1.2. Ο ιστορικός-αφηγηματικός λόγος.....	9
1.3. Το ιστορικό κείμενο ως ανακατασκευή του παρελθόντος.....	13
1.4. Ο λογοτεχνικός λόγος ως λόγος διαμεσολάβησης και ανασύνθεσης των ιστορικών γεγονότων	17

Β΄ Κεφάλαιο

Το ιστορικό μυθιστόρημα.....	22
2.1. Το ιστορικό μυθιστόρημα και η έντεχνη σύζευξη της Ιστορίας και Μύθου	22
2.2. Το ιστορικό μυθιστόρημα και τα βασικά χαρακτηριστικά του.....	27
2.3. Αφήγηση και Μυθοπλασία στο ιστορικό μυθιστόρημα	30
2.4. Η ανασύνθεση της ιστορικής εποχής	33
2.5. Το ιστορικό μυθιστόρημα και η Μικρασιατική Καταστροφή	35

Γ΄ Κεφάλαιο

Μεσοπόλεμος και Μικρασιατική Καταστροφή.....	39
3.1. Η έκβαση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και οι Διεθνείς εξελίξεις	39
3.2. Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος και ο ενταφιασμός της Μεγάλης Ιδέας.....	43
3.2.1. Η απόβαση στη Μικρά Ασία	48
3.2.2. Η πορεία προς την Καταστροφή	52
3.3. Η Συνθήκη της Λωζάννης και οι όροι της	56
3.4. Οι πρόσφυγες στη Μεσοπολεμική Ελλάδα.....	58
3.5. Η προσφυγική ταυτότητα ως πυρήνας διαμόρφωσης του νέου ελληνικού κράτους.....	63

Δ΄ Κεφάλαιο

Η ιστορική τομή του 1922	66
4.1. Η αποτύπωση της Μικρασιατικής Καταστροφής στα λογοτεχνικά έργα της Γενιάς του '30	66
4.2. Θεματικές ενότητες της λογοτεχνικής παραγωγής	68
4.2.1. <i>Αιολική Γη</i> - Η νοσταλγία της χαμένης πατρίδας.....	69
4.2.2. <i>Ματωμένα χόματα</i> - Οι τραυματικές μαρτυρίες του Πολέμου.....	77
4.2.3. <i>Ξεριζωμένη Γενιά</i> - Το τραύμα της προσφυγιάς.....	85

Ε΄ Κεφάλαιο

Η συγκρότηση της Συλλογικής και Πολιτισμικής Μνήμης.....	93
Επίλογος.....	96
Πηγές και Βιβλιογραφία	98
Περίληψη	104

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε μ' αφορμή την ολοκλήρωση της παρακολούθησης του προγράμματος των Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών και διαπραγματεύεται την αμφίθυμη και συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία.

Αναμφισβήτητα, η συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας διαφαίνεται έντονα στα ιστορικά μυθιστορήματα, καθώς μέσα από τη μυθοπλασία δίνονται οι πληθυντικές οπτικές των ιστορικών γεγονότων και αναδεικνύεται η καταλυτική επίδρασή τους στη ζωή των ανθρώπων, των λαών, των εθνών, ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η προσπάθεια της αφήγησης και της ερμηνείας των πραγματικών γεγονότων στην ιστορία και η δυνατότητα της αφήγησης και της ανακατασκευής αυτών των πραγματικών γεγονότων στη λογοτεχνία διαμορφώνουν τα πλαίσια, κυρίως, της συλλογικής μνήμης και προσδιορίζουν την εθνική και πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού.

Οπωσδήποτε, εκφράζω με σεβασμό τις ειλικρινείς και εγκάρδιες ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Φωτεινή Πέρρα, καθώς μέσα από την εποικοδομητική συνεργασία βοήθησε να διαφανεί αυτή ακριβώς η αμφίθυμη και συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία, όπου χωρίς να υποκαθίσταται η ιστορία από τη μυθοπλασία, βοηθά στην πρόσληψη τραγικών γεγονότων μέσα από την ερμηνεία και την πρόσληψη των λογοτεχνικών κειμένων. Επίσης, εκφράζω την ευαρέσκειά μου και στον κ. Αλέξιο Σαββίδη όπως και στον κ. Θανάση Χρήστου, τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, για την πολύτιμη συμπαράστασή τους, ώστε να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες και είμαι ευγνώμων για την αμέριστη προσφορά σας.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται την αμφίθυμη και συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία, καθώς αυτή η σχέση που επισυνάπτεται μεταξύ τους αναδεικνύει την αφηγηματική δύναμη του Λόγου, είτε ιστορικού/αντικειμενικού είτε μυθοπλαστικού/υποκειμενικού, στη διαμόρφωση της συλλογικής-πολιτισμικής μνήμης και της εθνικής ταυτότητας.

Προκειμένου, λοιπόν, ν' αναδειχθεί αυτή η σχέση επιλέχθηκαν να μελετηθούν και να ερμηνευτούν τρία ιστορικά μυθιστορήματα, τα οποία έχουν ως κεντρικό θέμα τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) και τις συνέπειές της.

Αναμφισβήτητα, τόσο τα γεγονότα αυτής της Καταστροφής όσο και οι συνέπειές τους έχουν έντονη παρουσία στη νεοελληνική πεζογραφία, καθώς την ανατροφοδοτούν στο διηνεκές. Ωστόσο, τα τρία ιστορικά μυθιστορήματα που επιλέχθηκαν: «*Αιολική Γη* του Ηλία Βενέζη», «*Ματωμένα Χώματα* της Διδώς Σωτηρίου» και «*Ξεριζωμένη Γενιά-Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη* της Ιφιγένειας Χρυσόχου» αποτελούν τους κρίκους μιας αλυσίδας και το ένα αποτελεί συνέχεια του άλλου, καθώς αναφέρονται, με μια γραμμική συνέχεια, στο «πριν», στο «τώρα» και στο «μετά» των τραγικών ιστορικών γεγονότων, τα οποία συνετέλεσαν στον ξεριζωμό του ελληνισμού από την πανάρχαιη κοιτίδα του ιωνικού πολιτισμού.

Η εργασία διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια, όπου γίνεται προσπάθεια, ώστε ν' αποδειχθεί η άμεση σχέση Ιστορίας και Λογοτεχνίας, καθώς η Ιστορία αποτελεί τη δεξαμενή απ' όπου αντλεί η Λογοτεχνία.

Έτσι, στο Α' Κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην προνομιακή αυτή σχέση της Λογοτεχνίας με την ιστορία, επισημαίνονται οι δύο διαστάσεις της ιστορίας και της ιστορικής πραγματικότητας, ενώ αναλύεται τόσο ο ρόλος όσο και η λειτουργία του ιστορικού και λογοτεχνικού λόγου στην ανακατασκευή του παρελθόντος και στην ανασύνθεση των γεγονότων.

Το Β' Κεφάλαιο αναφέρεται στο ιστορικό μυθιστόρημα, καθώς θεωρείται ως η τέχνη σύζευξης της Ιστορίας και του Μύθου, δίνονται οι διαφορετικοί ορισμοί του, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά που το ορίζουν, αναδεικνύεται ο ρόλος και η λειτουργία της αφήγησης και της μυθοπλασίας στην ανασύνθεση της ιστορικής εποχής στην οποία αναφέρεται, ενώ διαφαίνεται ότι και τα τραγικά γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής μπόρεσαν ν' αποδοθούν με όλη την τραγικότητά τους

μέσω του μεταφορικού λόγου, ώστε να διατηρηθεί η μνήμη και να μεταδοθεί στις επόμενες γενιές.

Στη συνέχεια, στο Γ΄ Κεφάλαιο περιγράφεται το ιστορικό πλαίσιο της εποχής από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τις Διεθνείς εξελίξεις, οι οποίες επηρέασαν τον ελληνισμό και τον οδήγησαν στην Καταστροφή και στον ξεριζωμό, προκειμένου να ικανοποιηθούν τα ιμπεριαλιστικά τους συμφέροντα, έως την άφιξη και την εγκατάσταση των προσφύγων, οι οποίοι αποτέλεσαν και τον πυρήνα της διαμόρφωσης της νεοελληνικής ταυτότητας.

Στο Δ΄ Κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην ιστορική τομή του 1922 σε όλες τις εκδηλώσεις της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα στη Λογοτεχνία, όπου η Γενιά του '30 γίνεται αρωγός στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας μέσα από τα λογοτεχνικά τους δημιουργήματα, τα οποία επιμερίζονται σε θεματικές ενότητες, ενώ γίνεται και η ανάδειξη της συνομιλίας της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία μέσα από τα τρία επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα που έχουν προαναφερθεί.

Τέλος στο Ε΄ Κεφάλαιο αναδεικνύεται ο ρόλος της μυθοπλαστικής αφήγησης στη διαμόρφωση της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης μέσα από τραγικά γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής, που έγινε σύμβολο και ορόσημο του νέου ελληνισμού.

Α' Κεφάλαιο

Ιστορία και Λογοτεχνία

1.1. Η προνομιακή σχέση της λογοτεχνίας με την ιστορία

Αναμφισβήτητα, τόσο η Ιστορία όσο και η ιστορική πραγματικότητα θεωρούνται δυικού και όχι ενικού αριθμού, αφού περιλαμβάνουν τις δύο διαστάσεις: «της βιωμένης και βιωματικής πραγματικότητας της εμπειρίας του υποκειμένου και της μη βιωμένης» από τις νεότερες γενιές. Άλλωστε, η «μη βιωμένη πραγματικότητα» ξεπερνά την εμπειρική υπόσταση του υποκειμένου, καθώς ανάγεται σε απομακρυσμένες (ή λιγότερο απομακρυσμένες) εποχές και αποτελεί, όπως έχει επικρατήσει να ορίζεται, την πραγματικότητα του «ιστορικού¹».

Ο όρος «ιστορία», βέβαια, είναι πολυδιάστατος, καθώς η Ιστορία δομείται με βάση τα τεκμήρια, τις πηγές και τ' αρχεία, οργανώνει με τον δικό της τρόπο τη γνώση, υπόκειται σε συγκεκριμένους κανόνες και δεσμεύσεις εγκυρότητας (ιστοριογραφία), νοηματοδοτεί το παρελθόν, δημιουργεί «μορφές ιστορικής συνείδησης», επηρεάζει κάθε κοινωνικό όν και καθορίζει τις ενέργειές του εντός του δικού του παρόντος. Επιπλέον, και τα ερείσματα με τα οποία σήμερα γίνεται η πρόσληψη του παρελθόντος ενισχύουν τόσο τη θύμηση όσο και την αντίληψη του ιστορικού χρόνου από τα υποκείμενα, προκειμένου αυτά ν' αντιμετωπίζουν τους φόβους, τις αβεβαιότητες, τις εμμονές και ενδυναμώνοντας τόσο τις προσδοκίες τους όσο και τις ελπίδες τους για το αβέβαιο μέλλον².

Αναμφισβήτητα, μέσα σ' αυτό το «πολιτισμικό πλαίσιο» εντάσσεται και η λογοτεχνία, ιδίως εκείνη που είναι «ιστορική», καθώς αντλεί από την Ιστορία δομικά στοιχεία ως ερείσματα της «μυθοπλασίας» της ή της «αληθοφάνειάς» της³.

Αξίζει να επισημανθεί ότι πάντοτε η ιστορία και η λογοτεχνία συνδέονταν ιδιαίτερα, αφού ο ιστορικός και λογοτεχνικός λόγος λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Άλλωστε, η διοχέτευση του ιστορικού λόγου σε λογοτεχνικές φόρμες, έλαβε διάφορες μορφές άλλοτε έμμετρες, όπως τα «επικά αφηγηματικά ποιήματα», τους «θρήνους», τα «έμμετρα χρονικά», άλλοτε πεζές, όπως αυτό που ορίζεται ως «ιστορικό μυθιστόρημα ή docudrama». Ωστόσο, η σύνδεση αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα

¹A. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή περί μυθικής και Ιστορικής μεθόδου (Μια ανίχνευση στη Νεοελληνική ποίηση του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2016, σ. 15

²A. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 16

³A. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 17

θέματα της μορφής και της φόρμας, αλλά αφορά, κατά κύριο λόγο, και θέματα ουσίας, όπως είναι η διατήρηση της «μνήμης» και η απόκτηση «ιστορικής συνείδησης». Άλλωστε, τ' ανθρώπινα όντα έχουν ανάγκη από έναν μίτο νοήματος, για να μπορέσουν να κατανοήσουν το άναρχο και μάταιο πανόραμα της ύπαρξης. Αναμφίβολα, τόσο η «λογοτεχνική» όσο και η «ιστορική» αφήγηση έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν τη «δομική αντιστοιχία» μεταξύ λογοτεχνίας και ιστορίας⁴.

Παράλληλα, το λογοτεχνικό προϊόν ανήκει τόσο στιγμιαία όσο και διαρκώς στον χωροχρόνο τον ιστορικό και στις ορίζουσες της κοινωνίας, αφού αποτελεί μέσο επικοινωνίας, καθώς παράγεται από τις συνθήκες που το περιβάλλουν, αποκτώντας τους δικούς του κώδικες αληθοφάνειας⁵.

Ταυτόχρονα, η αισθητική λειτουργία του λογοτεχνικού κειμένου, εξαιτίας της πολυσημίας του και της τάσης του να μην εξαντλείται, προσδιορίζει ένα «πεδίο σημασιών» και όχι ένα νόημα, αφού ο λόγος του ως διαφορούμενος και αινιγματικός διπλασιάζει και τριπλασιάζει τη σημασία του χάρη στις προβολές και τις αντιθέσεις αποφεύγοντας την εννοιολογική μονοσημία⁶.

Η Ιστορία, βέβαια, είναι μια «επιστήμη», η οποία θέτει κριτήρια «αντικειμενικότητας» τόσο στην ιστορική αφήγηση όσο και στην περιγραφή που κάνει, ενώ η Λογοτεχνία μια «τέχνη», η οποία υπακούει στην αρχή της «υποκειμενικότητας». Προφανώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπάρχει μία «ιστορική» και μία «λογοτεχνική» θέαση της πραγματικότητας. Η ιστορική προσέγγιση, λοιπόν, εστιάζει στην «πανοραμική» θέαση των προσώπων και των πραγμάτων, τα οποία αντιμετωπίζει, σε μακροσκοπική κλίμακα, ως υποσύνολα της «ιστορικής διαδικασίας» και του «συστήματος». Η λογοτεχνική προσέγγιση, αναμφίβολα, εστιάζει στην «καλειδοσκοπική» θέαση των πραγμάτων, τα οποία αντιμετωπίζει σε μικροσκοπική κλίμακα, καθώς εξετάζει την πραγματικότητα μέσα από τις ποικίλες, ετερόκλητες και συχνά αντικρουόμενες δράσεις των ατόμων, αφού από την έκβαση αυτών καθορίζεται και ο «ρους» της ιστορίας. Αναμφίβολα, η οπτική της ιστορίας αναδεικνύει τη διαχρονία της μεταβολής του κοινωνικού γίνεσθαι και είναι πανοραμική-μακροσκοπική, ενώ η οπτική της λογοτεχνίας αναλύει τον μηχανισμό αυτής της μεταβολής στα μέρη του, που είναι τα άτομα και τα οποία έχουν

⁴A. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 17

⁵A. Τζούμα, *Ιστορία και Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7990/7808>, ημερομηνία προσπέλασης: 8/3/2021, σ. 109

⁶A. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 112

τα δικά τους βιώματα, αισθήματα και ιδέες, και γι' αυτό χαρακτηρίζεται ατομοκεντρική και πολυεστιακή⁷.

Παράλληλα, ο ιστορικός πρεσβεύει ότι τα ιστορικά φαινόμενα για να κατανοηθούν θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα συμφραζόμενα της εποχής τους. Επιπλέον, αυτό που έχει μείζονα σημασία για τον ιστορικό, προκειμένου ν' ανταποκριθεί στο αίτημα της στοιχειώδους αμεροληψίας έναντι των ιστορικών φαινομένων, είναι τόσο η αποφυγή της αναγωγής και της εφαρμογής των κριτηρίων και των κανόνων της δικής του εποχής σε προηγούμενες εποχές όσο και η εξήγηση των ιστορικών γεγονότων με την ερμηνευτική διαδικασία των συμβολικών εκφράσεων του δικού του παρόντος. Συγχρόνως, σύμφωνα με την ανθρωπολογικού-γνωσιολογικού τύπου προσέγγιση του Droysen: «ο ανθρώπινος νους δεν περιορίζεται στη συλλογή εμπειρικών γεγονότων, αλλά φροντίζει και να τα υπαγάγει σε έννοιες και κατηγορίες, εκ των οποίων οι σημαντικότερες είναι ο Χώρος και ο Χρόνος». Αναμφίβολα, «ο Χώρος», δηλ. «η Φύση», κυριαρχείται από τη σταθερότητα και την ομοιογένεια, ενώ «ο Χρόνος», δηλ. η Ιστορία, από μεταβολή και ετερογένεια. Ως εκ τούτου, η προσοικείωση του κόσμου μέσω της νόησης επηρεάζεται απ' αυτόν το δυισμό, καθώς η δυσπόστατη ανθρώπινη φύση, πνευματική και αισθητηριακή, οφείλεται σ' αυτόν⁸. Παράλληλα, αυτός ο δυισμός εμπεριέχεται και στο ιστορικό κείμενο, καθώς οι κοινές αφηγηματικές στρατηγικές και οι ρητορικοί τρόποι δεν το διαχωρίζουν ρητά ούτε από το φιλοσοφικό ούτε από το λογοτεχνικό του υπόβαθρο. Αντίθετα, αυτός ο δυισμός με την εννοιολογική και ιδεολογική σκευή συμβάλλει στην οργάνωση των γεγονότων σε λόγο⁹.

Ας μη διαφεύγει το γεγονός ότι οι δύο τρόποι θεώρησης της πραγματικότητας, η «ιστορική» και η «λογοτεχνική» οφείλονται σε στερεότυπες δυικές δομές αντίληψης, όπως «συλλογικό-ατομικό», «γενικό-ειδικό», «μακρόκοσμος-μικρόκοσμος». Αναμφίβολα, η διασταύρωση της ιστορικής και λογοτεχνικής οπτικής δηλ. η διασταύρωση της «ουδέτερης παντογνωσίας» με την υποκειμενική οπτική, θα οδηγούσε στην απόκτηση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας της πραγματικότητας. Άλλωστε, τα «ιστορικά» γεγονότα, αναντίρρητα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη

⁷A. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 18-20

⁸Γ. Ξηροπαϊδης, *Κατανόηση, αφήγηση και αναπαράσταση. Η κυριαρχία της μεθόδου στις θεωρίες του κειμένου και της Ιστορίας*, Μνήμων, τ. 19^{ος}, 1997, διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7991/7810>,

ημερομηνία προσπέλασης: 8/3/2021, σ. 123-125

⁹A. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 115

διαμόρφωση των συνειδήσεων, ενώ και η βιωμένη ιστορία, το «βίωμα», έχει άμεση επίδραση στην ιστορική εξέλιξη, καθώς δίνει μία ιδιαίτερη σημασία. Έτσι, η επίδραση της Ιστορίας στην ανθρώπινη συνείδηση και η μεταβολή του ιστορικού γεγονότος σε βίωμα, επιβεβαιώνει την άρρηκτη σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία, καθώς η Ιστορία επηρεάζοντας τη ζωή μας κινεί το ενδιαφέρον μας, ενώ η Λογοτεχνία με την αποτύπωση του βιώματος και της «εσωτερικής αλήθειας» προκαλεί συγκίνηση¹⁰.

Αναμφισβήτητα, είναι κοινά παραδεκτό ότι το «ιστορικό πλαίσιο» και «φόντο» παρέχει στη Λογοτεχνία ένα ρεαλιστικό υπόβαθρο στη μυθοπλασία του λογοτέχνη, καθώς δε νοείται λογοτεχνικό έργο χωρίς κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο. Επιπλέον, και στην ιστορική αφήγηση τα «διηγηματικά» μυθοπλαστικά στοιχεία, συντελούν στο «ζωντάνεμα» των ιστορικών γεγονότων και των πρωταγωνιστών τους¹¹.

Η διαπλοκή, λοιπόν, της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία ορίζει το πεδίο τομής της λογοτεχνικής-καλλιτεχνικής αλήθειας με την ιστορική. Άλλωστε, το σημείο τομής «της αλήθειας της Τέχνης», η οποία είναι εσωτερική, με «την αλήθεια της Ζωής», που είναι ρεαλιστική και «factual», συντελεί στην κατανόηση της ανθρώπινης περιπέτειας στο όλον της, στο διηνεκές της ύπαρξης, καθώς η ανίχνευση της πολυσύνθετης ουσίας της παραπέμπει στο δυισμό του Χρόνου και του Χώρου και στο παλίμψηστο των ατομικών ιστοριών και των συλλογικών δράσεων¹².

1.2. Ο ιστορικός-αφηγηματικός λόγος

Η ιστορία, βέβαια, μπορεί ν' αναγνωρίστηκε ως επιστήμη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αλλά οι άνθρωποι πάντοτε ενδιαφέρονταν για το παρελθόν και ήταν απόλυτα εξοικειωμένοι με τον μύθο, καθώς στις μεγάλες γιορτές τους και στα συμπόσια άκουγαν με θαυμασμό τους ραψωδούς να εξιστορούν μέσα από τους μύθους μεγαλειώδεις πράξεις, προγενέστερες πολεμικές περιπέτειες και άθλους ηρώων. Εξάλλου, ο μύθος μπορεί να ικανοποιήσει με θαυμάσιο τρόπο την ανάγκη των ανθρώπων ν' αποκαταστήσουν φαντασιακά τη «συνέχεια της ζωής» συνδέοντας το παρόν και το παρελθόν, αλλά και το ανθρώπινο περιβάλλον τους με την αδάμαστη φύση ή και τις ανώτερες δυνάμεις των θεών. Επιπλέον, ο μύθος εντυπωσιάζει με τη ζωντάνια του και τον πλούτο των στοιχείων που περιλαμβάνει. Πολλές φορές, μάλιστα,

¹⁰Α. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 21-22

¹¹Α. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 23

¹²Α. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 24

μοιάζει ρεαλιστικός και πραγματικός, σαφής και εύκολα κατανοητός, ενώ με τα συμβολικά μηνύματα που εμπεριέχει, διευκολύνει τους ανθρώπους να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα που τους απασχολούν και τα οποία μπορούν ν' αφορούν τη μορφή και τη λειτουργία των θεσμών, τα αίτια ενός πολέμου ή κάποιας καταστροφής, ν' ανακαλύψουν τις ιδέες που τους ενώνουν ή που τους διαφοροποιούν κι έτσι ν' αποκτήσουν «κοινωνική νοοτροπία» ή «εθνική ιδεολογία¹³».

Ωστόσο, ο όρος «ιστορία» εννοιολογικά είναι πολύσημος και σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικές κοινωνίες τού αποδίδεται και διαφορετικό περιεχόμενο. Αναμφισβήτητα, η ιστορία ταυτίζεται με το παρελθόν και φαίνεται, μάλιστα, ότι συνδέεται στενά με τα προσωπικά βιώματα, την ατομική και συλλογική μνήμη. Αξίζει να επισημανθεί ότι η ιστορία απηχεί και την αδήριτη ανάγκη του ανθρώπου να κατανοήσει την αξία του παρελθόντος, προκειμένου να προσδιορίσει τη σχέση του με τον χρόνο, καθώς αναλογίζεται τον περιορισμένο κύκλο της ύπαρξής του σε σχέση με τη διάρκεια της «ζωής» των εθνών, των λαών, των κοινωνιών και των κρατών. Επειδή, λοιπόν, όλα αυτά τα συλλογικά ουσιαστικά, τα οποία απαρτίζονται από πολλά μέλη, είναι αδύνατο να διαιρεθούν στα συστατικά τους, στα μέλη τους, χρησιμοποιούνται τόσο συχνά στον προφορικό και γραπτό λόγο, για να παραγάγουν ή να επιβεβαιώσουν υποτιθέμενες, γενικές και αδιαμφισβήτητες αλήθειες. Άλλωστε, κάθε προσπάθεια του ανθρώπου να ερμηνεύσει τη σχέση του με το χρόνο είναι και μια διανοητική περιπέτεια, η οποία αναπόφευκτα τον στρέφει προς την ιστορία και τον ωθεί να ορίσει και να κατανοήσει τη σχέση του και μ' αυτήν, ώστε να μη λησμονηθεί και ο ίδιος στην πορεία του χρόνου¹⁴.

Όπωςδήποτε, οι ιστορικοί, οι οποίοι εκφράζουν την ιστοριογραφία, προκειμένου να καταστήσουν την ιστορία φιλική και προσιτή, προσπαθούν, μέσω της αφήγησης, να κάνουν μια φαντασιακή ανασυγκρότηση των γεγονότων¹⁵. Ως εκ τούτου, προτείνουν διαφορετικούς και ποικίλους τρόπους αφήγησης, καθώς γνωρίζουν ότι η Ιστορία μπορεί να γίνει αντιληπτή και κατανοητή μέσω της αναπαράστασης, της

¹³Ε. Βόγλη, *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του*, ebook 2015, διαθέσιμο στο: [15176 Vogli Elpida.pdf \(kallipos.gr\)](https://www.kallipos.gr/15176-Vogli-Elpida.pdf) Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα, Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, ημερομηνία προσπέλασης 30/3/2021, σ. 14 & 112

¹⁴Ε. Βόγλη, *ό. π.*, σ. 15

¹⁵Κ. Τσίχλη – Αρώνη, *Σχολές και μέθοδοι ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1986, σ. 126

ανακατασκευής και του συμβολισμού, ώστε η εξιστόρηση των γεγονότων ν' ακολουθεί μια λογική αλληλουχία δημιουργώντας μια αφηγηματική δομή¹⁶.

Η Ιστορία, βέβαια, τόσο από τους ιστορικούς, τους ερευνητές όσο και από τους λογοτέχνες αναζητά την κατανόηση της σύγχρονης πραγματικότητας στο παρελθόν και με την αναβίωση των ιδεών και των συμβόλων διαθλάται στο μέλλον. Αξίζει να επισημανθεί ότι η Ιστορία αντικατοπτρίζει μια πραγματική κατάσταση που έχει παρέλθει. Επειδή, όμως, συνέβη στο παρελθόν, αργiori, πιστεύεται ότι η περιγραφή της μπορεί να γίνει με αντικειμενικό τρόπο και επιστημονικό θετικισμό. Ωστόσο, τόσο ο ιστορικός όσο και λογοτέχνης δεν είναι δυνατόν ν' αντιγράψουν την πραγματικότητα, καθώς επεμβαίνουν στα ιστορικά γεγονότα. Επιπλέον, ξαναδιαβάζοντας, ξαναγράφοντας και επανασυνθέτοντας την Ιστορία με τη βοήθεια της λογοτεχνικής μεταφοράς δομούν ένα λογικό αφήγημα, το οποίο αποκτά σημασία από την ιστορικότητα των γεγονότων που αναβιώνουν στο κείμενο¹⁷.

Αναμφίβολα, η Ιστορία, ως λέξη, ετυμολογικά συνδέεται με το ρήμα «ιστορέω-ώ» <οίδα>, το οποίο στην αρχαία ελληνική έχει την έννοια και τη σημασία «γνωρίζω καλά μέσα από διεξοδική έρευνα». Ο Ηρόδοτος, μάλιστα αποφάνθηκε ότι: «η Ιστορία είναι "η γνώσις ή μάθησις δι' ερωτήσεων ή ερέυνης προσγινομένη"» (Ηρόδ. 2, 18). Ταυτόχρονα, παραπέμπει και στη γνώση του παρελθόντος, με αποτέλεσμα να εστιάζει στη συστηματική μελέτη αυτού του παρελθόντος προβάλλοντάς το στο παρόν και διασκεδάζοντάς το στο μέλλον. Παράλληλα, σύμφωνα με τον E. Hobsbaum:

«Ο παρελθών χρόνος ορίζει μία βέβαιη αναφορά για την ανθρώπινη συνείδηση, ένα άφευκτο στοιχείο στους θεσμούς, τις αξίες και τ' άλλα συστατικά που είναι απαραίτητα για την ανθρώπινη κοινωνία. Η πρόκληση για τους "ιστορικούς" είναι ν' αναλύουν την υπόσταση αυτής της "αίσθησης του παρελθόντος" εντός της κοινωνίας και να ανιχνεύουν τους μετασχηματισμούς και τις μεταμορφώσεις της¹⁸».

Ωστόσο, για να επιτευχθεί τόσο η σύνθεση όσο και η αναπαράσταση των γεγονότων του παρελθόντος απαιτείται ο ιστορικός να καταβάλει επίπονη προσπάθεια, προκειμένου να κάνει τη σωστή επιλογή, ώστε μέσα από την αναζήτηση των αιτιατών σχέσεων να οδηγηθεί στη σύνθεση και στην ερμηνεία τους. Και, βέβαια, αυτή τη σύνθεση και ανασύνθεση την επιτυγχάνει μέσω της αφήγησης. Η ανακατασκευή αυτή

¹⁶Π. Ράπτης, «Διδακτικό και μεθοδολογικό πλαίσιο διαχείρισης της Ιστορίας με έμφαση στο σχεδιασμό μαθήματος. Η περίπτωση της ελληνικής Επανάστασης» στο: Προσεγγίσεις και Πρακτικές για τη σχολική τάξη και το εκπαιδευτικό έργο, τ. Α', Αθήνα 2010, σ. 199

¹⁷P. Ricouer, *Η αφηγηματική λειτουργία*, (μτφ. Β. Αθανασόπουλος), Αθήνα 1990, σ. 16-17

¹⁸E. Hobsbaum, *Για την ιστορία*, (μτφ. Παρασκευάς Ματαλάς), Αθήνα 1998, σ. 25

του παρελθόντος συγκροτείται μέσω του ιστορικο-αφηγηματικού του λόγου, ο οποίος έχει και έναν φανταστικό χαρακτήρα, καθώς ο ιστορικός, κατά ένα μέρος, φαντασιώνεται συνολικά την σκηνοθεσία της ανασύνθεσης¹⁹. Επιπλέον, με την αξιοποίηση της δημιουργικής του φαντασίας και με το σχεδιάγραμμα της «μυθοπλασίας» προσπαθεί ν' ανασυγκροτήσει «την πραγματικότητα του παρελθόντος», όχι για να την αντιγράψει, αφού αυτό είναι αδύνατον να συμβεί, αλλά για να προτείνει μια νέα ανάγνωσή της²⁰.

Αναμφισβήτητα, κάθε ιστορικό γεγονός για να συγκροτηθεί, να συντεθεί και να σημασιοδοτηθεί στο διηνεκές προϋποθέτει από τους ιστορικούς να το προσεγγίσουν, να το κατανοήσουν, να το εξηγήσουν, να το ερμηνεύσουν και να το μεταστοιχειώσουν σε αφηγηματικό λόγο, μόνον όταν το εντάξουν και το συνεξαρτήσουν μέσα στα ιστορικά πλαίσια της εποχής του²¹.

Άλλωστε, έχει αποδειχθεί ότι η ιστορία που γράφει ο ιστορικός εμπεριέχει υποκειμενικότητα, καθώς ερευνά το παρελθόν με βάση τις ιδεολογικές του προτιμήσεις, προσδοκίες και ευαισθησίες, οι οποίες πηγάζουν από το παρόν του και όχι από το ίδιο το παρελθόν. Ως εκ τούτου, ως κοινωνικό υποκείμενο, επηρεάζεται από το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, καθώς αυτό το περιβάλλον έχει χρονικότητα και ιστορικότητα που προσδιορίζεται από πολιτισμικούς κώδικες και κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες μεταβάλλονται διαρκώς και σε διαφορετικές εποχές διαμορφώνουν και το ανάλογο παρελθόν. Παράλληλα, η ιστορία ως λόγος έχει μια επικοινωνιακή διάσταση είτε σε γραπτό είτε σε προφορικό επίπεδο, η οποία απαιτεί την ιστορική φαντασία, ώστε σε συνδυασμό με τις γνώσεις των γεγονότων να δώσει στο παρελθόν μια συνεκτικότητα και μια αφηγηματική πλοκή με αρχή, μέση και τέλος, για να λειτουργήσει ως προϋπόθεση της αληθοφάνειας, παρά τις πολλές εκδοχές της²².

Συγχρόνως, για να υπάρξει μια πλουραλιστική αντίληψη θα πρέπει τα γεγονότα να συνεξεταστούν και να συνεκτιμηθούν με τις ιστορικές πηγές σε σχέση με την αξιοπιστία και την αντιφατικότητά τους. Άλλωστε, η ύπαρξη και η διατύπωση πολλών και διαφορετικών απόψεων στην ερμηνεία των ιστορικών συμβάντων, συγκροτούν τη γνώση μας για την πραγματικότητα. Παράλληλα, αυτή εξαρτάται και

¹⁹P. Ricouer, *ό. π.*, σ. 66-67

²⁰P. Ricouer, *ό. π.*, σ. 69-70

²¹E. X. Καρρ, *Τι είναι η Ιστορία*, (μτφ. Φ. Λιάππα), Αθήνα 1983, σ. 92-102

²²X. Εξερτζόγλου, *Τι είναι η Ιστορία; Ιστορία και παρελθόν*, διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA202/1_Enotita%20Ti%20einai%20i%20istoria.pdf, Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2013-2017, ημερομηνία προσπέλασης 30/3/2021, σ. 8-18

διαμορφώνεται από ένα γενικότερο πλαίσιο διανόησης, όπου μέσα απ' αυτό προσεγγίζεται και τοποθετείται η ιστορική γνώση²³.

Κι ακριβώς αυτή η πολυπαραγοντική προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων, οδηγεί και στις πολλές εκδοχές της ιστορικής αφήγησης.

1.3. Το ιστορικό κείμενο ως ανακατασκευή του παρελθόντος

Η ιστορία, όπως έχει ήδη διαφανεί, δεν περιορίζεται μόνο στη διανοητική προσέγγιση, «στην ιστορία των ιστορικών», καθώς η συγκρότηση της μνήμης αποτελεί το συνεκτικό θεμέλιο στη λειτουργία της κοινωνίας. Άλλωστε, η ιστορία είναι ο τροφοδότης των συλλογικών αναπαραστάσεων με τις οποίες δημιουργείται το «κοινωνικό φαντασιώδες», ο δημιουργός τόσο των ταυτοτήτων των κοινωνικών ομάδων όσο κι εκείνου του κώδικα μέσα απ' τον οποίο η κοινωνία μπορεί ν' αντιληφθεί και ν' αντιδράσει στα νέα ερεθίσματα²⁴.

Οι διαφορετικές, βέβαια, μορφές και εκδοχές της ιστορικής γνώσης για το παρελθόν ενσωματώνονται τόσο στους πολιτειακούς θεσμούς (εκπαίδευση, δικαιοσύνη) όσο και στις πνευματικές και πολιτισμικές δραστηριότητες (λογοτεχνία, θέατρο, κινηματογράφος), οπότε και συγκροτείται η ζωή της κοινότητας. Ως εκ τούτου, αναπτύσσονται και δομούνται σχέσεις μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος. Όμως το παρελθόν, για ν' αποτελέσει αντικειμενικό θεμέλιο της μνήμης και της ιστορίας, πρέπει ν' αποκτήσει διάρθρωση και να κειμενοποιηθεί²⁵.

Παράλληλα, για να μεταφραστούν τα μηνύματα του κειμένου και να είναι εύληπτα είναι αναγκαία η ύπαρξη μιας αναφορικής γλώσσας, η οποία θα κάνει τη σύζευξη του παρελθόντος με τον ορίζοντα του παρόντος συγκροτώντας ένα σύστημα αναπαραστάσεων μέσα από το οποίο θα επιτρέπεται η μεταμόρφωση των ορατών σημείων σε «αόρατα σημεία ενός ολόκληρου κόσμου» και θα γίνεται η μετατροπή τους σε "ενδείξεις" ενός ορατού παρόντος κι ενός αόρατου μέλλοντος. Άλλωστε, τα κείμενα αποτελούν οχήματα νοημάτων, τα οποία ταξιδεύουν αενάως και αποκτούν μια δυναμική και δι-υποκειμενική οπτική στον άξονα του χρόνου²⁶.

²³B. Αποστολίδου, «Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον Εμφύλιο. Από την καγκελόπορτα στην καταπάτηση», στο *Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-1995)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ίδρ. Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 1995, σ. 113

²⁴A. Λιάκος, «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, 31 (1999), σ. 265

²⁵A. Λιάκος, *ό. π.*, σ. 265-266

²⁶A. Λιάκος, *ό. π.*, σ. 266

Επιπλέον, οι αναγνώστες των ιστορικών κειμένων από διαδοχικοί πομποί και αποδέκτες των ιστορικών γεγονότων μετασχηματίζονται σε συγγραφείς της δικής τους εκδοχής της ιστορίας, καθώς σύμφωνα με το θεωρητικό της λογοτεχνίας, τον Jauss: «αυτή η αντιμετάθεση των θέσεων έχει ως συνέπεια την πρόσληψη της ιστορικής πληροφορίας με βάση τον ορίζοντα των προσδοκιών τους». Ωστόσο, η διαφοροποίηση των προσδοκιών της ιστορικής από τη λογοτεχνική γραφή οφείλεται στο αιτούμενο του ιστορικού κειμένου, καθώς αυτό θέλει να επιτύχει τη μετάδοση του παρελθόντος στο παρόν²⁷.

Αναμφισβήτητα, η μετάδοση του παρελθόντος αποδίδει μια αίσθηση συνέχειας στην κοινωνία και το ιστορικό κείμενο γίνεται φορέας του κύρους της ιστορικής γνώσης που εμπεριέχεται στο παρελθόν. Άλλωστε, η αίσθηση της συνέχειας προσδίδει αντικειμενικότητα κι επιτρέπει την απόκτηση ενός διαφορετικού περιεχομένου, που έχει διαχρονική και συγχρονική αξία²⁸.

Επιπλέον, η γέννηση των προσδοκιών ή και η ικανοποίησή τους από το ιστορικό κείμενο διαμορφώνει τις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, προσδίδει πολυφωνία στην ιστορία περιορίζοντας τις βεβαιότητες για τη γνώση του παρελθόντος, καθώς εισάγονται διαφορετικές οπτικές και ερμηνείες²⁹.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η Ιστορία μπορεί να γίνει προσιτή ως γνώση μόνο μέσα από τις πηγές, είτε γραπτές είτε προφορικές, τις οποίες ο ιστορικός προσπαθεί να τις ερμηνεύσει, αφού τις οργανώσει σε μια συντακτική και σημασιολογική ενότητα. Σ' αυτήν, λοιπόν, την προσπάθεια αρωγός κι αποφασιστικός παράγοντας είναι η γλώσσα και οι αφηγηματικοί τρόποι, οι οποίοι συντελούν στην οργάνωση, την περιγραφή και τη νοηματοδότηση του εμπειρικού συμβάντος και το μετασχηματίζουν σε κείμενο, «δηλαδή σε Ιστορία», όπως επεσήμανε και «η θεωρία του αποδομισμού». Άλλωστε, «τόσο ο Hayden White όσο και ο Domonick La Capra» υποστήριξαν ότι: «κάθε προσπάθεια που γίνεται για να περιγραφούν εμπειρικά γεγονότα στηρίζεται σε αφηγηματικούς τρόπους, οι οποίοι με τη σειρά τους δομούνται πάνω σε μια μορφή φαντασίας που ρυθμίζεται από ιδεολογικά συμφραζόμενα.

²⁷Α. Λιάκος, *ό. π.*, σ. 267

²⁸Α. Λιάκος, *ό. π.*, σ. 267

²⁹Α. Λιάκος, *ό. π.*, σ. 267-268

Κατά συνέπεια, η ιστορική πραγματικότητα είναι πάντα μια αφηγηματική κατασκευή, ένα κείμενο», που έχει έναν προσανατολισμό και μια φιλοσοφική προοπτική³⁰.

Ως εκ τούτου, οποιοδήποτε ιστορικό κείμενο δε διαχωρίζεται ρητά ούτε από το λογοτεχνικό, αφού συνδέεται μαζί του με τις αφηγηματικές τεχνικές και τους ρητορικούς τρόπους, ούτε από το φιλοσοφικό, καθώς αυτό περιέχεται στο ιστορικό και του προσδίδει τη δομική του υπόσταση. Άλλωστε, η εννοιολογική και ιδεολογική αποσκευή που του παρέχεται συνεπικουρεί στην οργάνωση των γεγονότων σε λόγο. Επιπλέον, το ιστορικό κείμενο δε διαχωρίζεται ρητά ούτε από τους άλλους επιστημονικούς κλάδους, αφού κι αυτοί με το λόγο που χρησιμοποιούν συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό των επιπέδων και των ορίων της γλώσσας³¹.

Επιπλέον, το εγχείρημα του Η. White (Χέιντεν Ουάιτ) ν' αναδειξεί τη διάρκεια της επιστημολογικής διαφωνίας και έντασης, η οποία υφίσταται μεταξύ του ιστορικού και λογοτεχνικού λόγου, δηλαδή της επιστήμης και της τέχνης, χρησιμοποίησε τις μεθόδους της αφηγηματικής ανάλυσης της λογοτεχνικής κριτικής. Έτσι, με τον πιο ριζοσπαστικό τρόπο οδήγησε την ιστοριογραφία της Αμερικής του 1970 σε «γλωσσική στροφή»³².

Παράλληλα, ο La Capra υποστήριξε, προκειμένου να επιβεβαιώσει τις επιστημάνσεις του White, ότι: «η μελέτη της ιστορίας πρέπει να είναι η μελέτη της γλώσσας της, ως κειμένου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να επικρατήσει η οπτική του κόσμου ως γλώσσα(γλωσσικός ιμπεριαλισμός) ή η οπτική της γλώσσας ως αντανάκλαση του κόσμου (αναγωγική αναφορικότητα)³³».

Ωστόσο, σύμφωνα με τις απόψεις των θεωρητικών του δομισμού και αποδομισμού: «οι αφηγηματικές και οντολογικές δομές που στηρίζουν την αντίληψή μας για την πραγματικότητα» είναι οι ίδιες που προϋποτίθενται «για τη γραφή της ιστορίας ως κειμένου». Επιπλέον, υποστήριξαν ότι: «η βασική διάρθρωση της τακτικής στην αφήγηση προσδιορίζει και τη “σημασιολογική οργάνωση των επιμέρους εμπειρικών πραγματικοτήτων”, αλλά και τη σπουδαιότητα που προσλαμβάνει η

³⁰Α. Τζούμα, *Ιστορία και Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο: <https://ejournals.publishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7990/7808>, ημερομηνία προσπέλασης 8/3/2021, σ. 115

³¹Α. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 115

³²Περιοδικό Ο Αναγνώστης για το βιβλίο, «Ιστορία και λογοτεχνία: Μια συνέντευξη του Χέιντεν Ουάιτ στην Αγγελική Σπυροπούλου», (μτφ. Γιώργος Πινακούλας), διαθέσιμο στο: <https://www.oanagnostis.gr/istoria-ke-logotechnia-mia-sinentefxi-tou-cheinten-ouait-stin-angeliki-spiropoulou/>, ημερομηνία προσπέλασης 22/11/2019, σ. 1

³³Α. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 116

καθεμιά απ' αυτές μέσα στην ιστορία». Παράλληλα, τόνισαν ότι: «οι τρόποι που συγκροτείται η ιστορία σε αφήγηση, οι τρόποι δηλαδή με τους οποίους ο ιστορικός ιδιοποιείται το απόμακρο παρελθόν και το κάνει οικείο, εντάσσονται μέσα στους πολιτισμικούς κώδικες της κάθε εποχής». Κατά συνέπεια, η αναπαράσταση των γεγονότων καθορίζεται από τον τρόπο χρήσης τόσο της μεταφοράς όσο και των κωδίκων της αληθοφάνειας³⁴.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η προσπάθεια της ιστορικής αναπαράστασης εμπίπτει στη σφαίρα της ουτοπίας. Επιπλέον, αφού το «πραγματικό ιστορικό πλαίσιο» ανήκει στην αφήγηση, εκφράζει μια αντίληψη/ιδέα για το «πραγματικά συμβεβηκός», οπότε δε γίνεται μια απλή καταγραφή από τους ιστορικούς, αλλά μια κατασκευή της ιστορίας³⁵.

Αναπόφευκτα, η Ιστορία θεωρείται ότι παράγεται ως κείμενο, καθώς ο ιστορικός καλείται, αρχικά, να επιλέξει τις πηγές του, οι οποίες ανήκουν κι αυτές σ' ένα αποσπασματικό και συντεταγμένο αφήγημα κι έπειτα να συγκροτήσει μια ιστορική αφήγηση, αφού την εντάξει στα διάφορα ιδεολογικά συστήματα όπως του καπιταλισμού, του φιλελευθερισμού, του μαρξισμού και της μηχανιστικά αντανεκλαστικής οικονομικής θεωρίας του μαρξισμού-λενινισμού, ώστε αυτά να προσδώσουν τη συνέπεια και την αληθοφανή εκδοχή της. Ταυτόχρονα, η Ιστορία είναι και αποτέλεσμα πρόσληψης, καθώς το ιστορικό κείμενο διαμεσολαβεί «μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος» και ερμηνεύεται με ιδεολογικό προσανατολισμό, ο οποίος εκφράζει τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές πεποιθήσεις και πολιτισμικές συμπεριφορές κάθε εποχής. Αλλά και η διαδικασία κατανόησης και προοπτικής του ιστορικού κειμένου, υπόκειται σε διαφορετικές ερμηνείες, οι οποίες προέρχονται από τα διακείμενά του αναιρώντας την εφάπαξ νοηματική και αξιολογική θέση των κειμένων³⁶.

Κατά συνέπεια, η άποψη που διατυπώθηκε ότι: «ένα "ιστοριογραφικό κείμενο" είναι και μια "επιστημονική πραγματεία", στην οποία καταγράφεται με ακρίβεια η πραγματικότητα κλονίστηκε από τις τοποθετήσεις του θεωρητικού της μεταϊστορίας Hayden White». Ως θεωρητικός, λοιπόν, της μεταϊστορίας υποστήριξε ότι: «η ιστορικότητα συνδέεται με την αφήγηση, αφού περιγράφει μια φαντασιακή δομή, την οποία, όμως, παρουσιάζει ως ανθρώπινη αλήθεια, θεωρώντας το κείμενο ως

³⁴Α. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 116

³⁵Β. Αποστολίδου, *ό. π.*, σ. 114

³⁶Α. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 116-119

artifact³⁷», ως ανακατασκευή και σύμβολο ενός παρελθόντος που «αναγεννήθηκε» ή επινοήθηκε³⁸.

1.4. Ο λογοτεχνικός λόγος ως λόγος διαμεσολάβησης και ανασύνθεσης των ιστορικών γεγονότων

Το λογοτεχνικό κείμενο, ως επικοινωνιακό γεγονός, αποτελεί κι αυτό παράγωγο, καθώς πλαισιώνεται από συγκεκριμένες συνθήκες, οι οποίες του επιβάλλουν συγκεκριμένους κώδικες αληθοφάνειας και οι οποίες το εντάσσουν είτε για μια στιγμή είτε με διάρκεια «στον ιστορικό χωρόχρονο». Ταυτόχρονα, αποτελεί αντικείμενο μελέτης διαφόρων επιστημονικών κλάδων (Γενετικής Ερμηνευτικής, Κοινωνιολογίας της Λογοτεχνίας, Ιστορίας της Λογοτεχνίας), προκειμένου να ερμηνευτεί είτε στη βάση των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών που συνετέλεσαν στη γέννησή του είτε ν' αναδειχθούν οι κοινωνικές συμπεριφορές, οι οποίες προκαλούνται εξαιτίας της διακίνησης των λογοτεχνικών κειμένων είτε να εξεταστεί η πορεία της εξέλιξής του μέσα στο χρόνο³⁹.

Αναμφισβήτητα, το λογοτεχνικό κείμενο με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα που συνδέει την ιστορική με την κοινωνική πραγματικότητα προσδίδει στο πραγματολογικό γεγονός μια λογοτεχνική μορφή, η οποία φωτίζει διαφορετικά την ιστορική πραγματικότητα, καθώς την καταγράφει και την αναπαριστά με ευαισθησία και όχι ως μια ιστορία γεγονότων αφηγημένη με μια κατ' επίφασιν «ουδέτερη παντογνωσία»⁴⁰.

Ωστόσο, ο διαχωρισμός ενός λογοτεχνικού κειμένου από ένα μη λογοτεχνικό δεν είναι εύκολος, καθώς η αισθητική αντίληψη εξελίσσεται και τροποποιείται διαρκώς στο διάνυσμα του χρόνου, ενώ και οι απόπειρες για την περιγραφή του φαίνεται ότι προσκρούουν στην πολυπλοκότητά του⁴¹.

³⁷Β. Αθανασόπουλος, *Ο Λογοτέχνης ως πρότυπο δημιουργικής γραφής*, Αθήνα 1990, σ. 185

³⁸Ε. Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, (μτφ. Π. Μάταλας), Αθήνα 1998, σ. 44

³⁹Α. Τζούμα, *Ιστορία και Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7990/7808>,

ημερομηνία προσπέλασης 8/3/2021, σ. 110

⁴⁰Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή Περί Μυθικής και Ιστορικής Μεθόδου (Μια ανίχνευση στη Νεοελληνική ποίηση του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2016, σ. 24-25

⁴¹Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *Ιστορία και θεωρία των Λογοτεχνικών γενών και ειδών*, διαθέσιμο στο:

https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1989/2/Istoria_kai_Theoria_twn_Logotexnikwn_Genwn_kai_Eidwn_PDF_interactive-KOY.pdf, ημερομηνία προσπέλασης 17/3/2021, σ. 27

Άλλωστε, λογοτεχνικά κείμενα/έργα συναντώνται σε διάφορες μορφές και σε διάφορα μεγέθη και τα περισσότερα απ' αυτά φαίνεται να έχουν πιο πολλά κοινά σημεία με έργα που δεν αποκαλούνται συνήθως λογοτεχνία απ' ότι έχουν με κάποια άλλα, τα οποία αναγνωρίζονται ως λογοτεχνία⁴².

Και μπορεί η Λογοτεχνία να ορίζεται ως ένα ιδιαίτερο πεδίο τέχνης του λόγου, αλλά, ως έννοια, εξακολουθεί να είναι ολισθηρή, καθώς τα κριτήρια, τα οποία τη χαρακτηρίζουν και χρησιμοποιούνται από διάφορες κοινωνικές ομάδες, είναι ευμετάβλητα⁴³.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η λογοτεχνία από ανθρωπολογική σκοπιά, όπως διατυπώθηκε από τον Johan Huizinga το 1956, στηρίζεται στο παιχνίδι, καθώς τόσο ο άνθρωπος, ως homo ludens όσο και ο ανθρώπινος πολιτισμός με τις ποικίλες εκφάνσεις του (γλωσσική επικοινωνία, θρησκευτική λατρεία, δίκαιο, φιλοσοφία, ποίηση και τέχνη), γίνονται κατανοητοί μέσα από τις εκδηλώσεις και τις μεταμορφώσεις της ανθρώπινης φύσης κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Huizinga: « η λογοτεχνία ακολουθεί ακόμα τις γενικές αρχές που διέπουν το παιχνίδι, σε αντίθεση με άλλους πολιτισμικούς κώδικες (δίκαιο ή πολιτική) που έχουν σχετικά διαφοροποιηθεί από τις παιγνιώδεις καταβολές τους». Ως εκ τούτου, οι αρχές της ελεύθερης συμμετοχής σε πράξεις ακολουθούνται από τη λογοτεχνία και παρόλο που δε χαρακτηρίζονται από κυριολεκτική σημασία, αλλά είναι ασυνήθιστες στην καθημερινή ζωή, διέπονται από κανόνες που ακολουθούνται από αυτούς που συμμετέχουν και οι οποίοι τις αποδέχονται ως κυριολεκτικές, ενώ γνωρίζουν ότι δεν είναι⁴⁴.

Αυτή η οπτική αντιμετωπίζει τη λογοτεχνία ως έναν παιχνίδι, στο οποίο ο «μη κυριολεκτικός του λόγος», υιοθετείται και γίνεται αποδεκτός ως «πραγματικός» από την κοινότητα, ενώ και η δυνατότητα αναθεώρησής του προκαλεί το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της. Και πράγματι, όπως υποστήριξε ο Paul Ricouer: «το “σαν να”, είναι “ο κατ’ εξοχήν τρόπος μέσω του οποίου η λογοτεχνία κωδικοποιεί και αποτυπώνει την πραγματικότητα⁴⁵».

Παράλληλα, ο Walter Fisher (Αμερικανός επικοινωνιολόγος) εισήγαγε, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα τον όρο homo narrans, ο οποίος είναι άμεσα συνυφασμένος με τον

⁴²J. Culler, *Λογοτεχνική θεωρία –Μια συνοπτική εισαγωγή*, (μτφ. Καίτη Διαμαντάκου), Ηράκλειο 2000, σ. 26

⁴³J. Culler, *ό. π.*, σ. 28

⁴⁴Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 27

⁴⁵Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 27

homo ludens, για να επισημάνει την αφηγηματική σύνδεση του ανθρώπου με το περιβάλλον του, καθώς η συνεχής διήγηση ιστοριών όχι μόνο για την οικουμένη αλλά και για τον ίδιο του τον εαυτό, τον τοποθετεί να ζει έτσι μέσα σ' ένα δίχτυ αφηγήσεων⁴⁶.

Άλλωστε, οι πρώτες ανθρώπινες αφηγήσεις/διηγήσεις είναι οι μύθοι, οι οποίοι, όπως ισχυρίστηκε ο φιλόσοφος Hans Blumenberg: «έχουν αποστολή “στην πιο αθώα, αλλά όχι ασήμαντη, περίπτωση” να διευκολύνουν τη ροή του χρόνου και “στην πιο βαρυσήμαντη” να καταπολεμήσουν τους φόβους που τους προκαλεί ο ακατανόητος κόσμος». Ωστόσο, οι μύθοι και οι ιστορίες που διηγούνται οι άνθρωποι έχουν και ως στόχο τη νοηματοδότηση του κόσμου, την εξήγησή του, την αντικατάσταση της αταξίας, την επίτευξη μιας συμβολικής τάξης του συμπτωματικού και του αναίτιου που κυριαρχεί στην πραγματικότητα, τη σύζευξη κάθε αιτιατού με μια αιτία, τον τονισμό της τυχαίας και εύθραυστης κατασκευής του κόσμου, αλλά και την υπονόμηση, πολλές φορές παραμορφώνοντας, την πραγματικότητα⁴⁷.

Αναμφισβήτητα, το λογοτεχνικό κείμενο και ευρύτερα η λογοτεχνία είναι μια ανοίκεια χρήση του λόγου, καθώς χρησιμοποιεί με ιδιαίτερο τρόπο τη γλώσσα και τη διαφοροποιεί από τη συνηθισμένη και καθημερινή χρήση. Ταυτόχρονα, οι λέξεις του λογοτεχνικού κειμένου είναι πολύσημες προσδίδοντας διαφορετικές σημασίες, ενώ αλληλεπιδρώντας η μία στην άλλη είτε με επαναλήψεις είτε με αντιμεταθέσεις στη συντακτική τους σειρά δημιουργούν τεχνάσματα, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στο κείμενο ν' αποκλίνει και ν' αποκτά μια μη καθημερινή, ανοίκεια, ασυνήθιστη και παιγνιώδη μορφή. Επιπλέον, η αντισυμβατική χρήση της γλώσσας καθιστά το λογοτεχνικό κείμενο «αινιγματικό», καθώς οι πολλές υπονοούμενες σημασίες, οι οποίες απορρέουν από το σώμα και την υλικότητα των λέξεων, παραπέμπουν σ' ένα αδιόρατο περιεχόμενο, το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί με ποικίλους τρόπους μέσα σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα⁴⁸.

Παράλληλα, «το κίνημα του Ρομαντισμού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα» χαρακτήρισε το λογοτεχνικό κείμενο ως μυθοπλασία ή πλασματική αφήγηση, ως πλασματικός ή φανταστικός λόγος, παραπέμποντας στην πλατωνική θεώρηση της λογοτεχνίας ως ψευδούς κατασκευής της πραγματικότητας. Αλλά είναι και αναπαράσταση της πραγματικότητας, όπως εκφράστηκε από τον Αριστοτέλη: «ως

⁴⁶Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 27

⁴⁷Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 28

⁴⁸Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 31

μίμηση της πραγματικότητας και όχι η ίδια η πραγματικότητα». Ωστόσο, όπως υποστήριξε και ο H. White: «όπως η ιστοριογραφία έχει κάνει, και μάλιστα κατ' επανάληψη, χρήση επινοημένων συμβάντων, έτσι και η λογοτεχνία έχει κάνει χρήση αληθινών γεγονότων κι ως εκ τούτου το ιστορικό μυθιστόρημα αποτελεί μια μεικτή αφήγηση πλασματικού και πραγματολογικά αληθινού λόγου⁴⁹».

Οπωσδήποτε, όπως υποστήριξε ο Taine: «τα ερεθίσματα της δημιουργίας ενός λογοτεχνικού κειμένου/κόσμου προέρχονται απ' τις ιστορικές και κοινωνικές δράσεις και κατά συνέπεια αποτελούν την εξήγηση της αναγκαιότητάς του και αντανακλώνται είτε στο επίπεδο των ρητών περιεχομένων, είτε στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας του μυθιστορηματικού κόσμου», ενώ ο Lucas υποστήριξε ότι: «αντανακλώνται στο επίπεδο της συνεκτικής αντίληψης που δεσμεύει ρόλους και καταστάσεις» και ο Goldman ότι: «συνιστούν ένα ομολογούν μέγεθος προς τις δομές περιεχομένου του κειμένου⁵⁰».

Ωστόσο, όπως είχαν επισημάνει οι Ρώσοι φορμαλιστές: «για να γίνει η μετάβαση ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης από το χώρο της πραγματικότητας στο χώρο του λογοτεχνικού κειμένου, απαιτείται η μετάταξη μιας ιστορικής ή κοινωνικής πραγματικότητας στο χώρο της λογοτεχνικής σημείωσης, δηλαδή στις μορφές και στις συμβάσεις που ορίζουν το λογοτέχνημα ως ιδιαίτερο έργο με τη γλώσσα πάνω στη γλώσσα. Έτσι, μέσα από τη μεσολάβηση της γλώσσας το εξωκειμενικό επικοινωνεί με το λογοτεχνικό γεγονός, καθώς η ιστορική, κοινωνική, πολιτική και οικονομική πραγματικότητα μόνο με τη διαμεσολάβηση της γλώσσας μπορεί να περάσει μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο, όπως είχαν επισημάνει και οι Ρώσοι φορμαλιστές⁵¹».

Συγχρόνως, η δομή των λογοτεχνικών κειμένων/έργων είναι τέτοια, ώστε είναι ευκολότερο να θεωρηθεί ότι μιλούν γενικά για την «ανθρώπινη συνθήκη», καθώς μέσα από την ιδιαιτερότητά τους (τα μυθιστορήματα, τα ποιήματα, τα δραματικά έργα) εμπλέκουν τους αναγνώστες στα προβλήματα και τις σκέψεις των αφηγητών τους και των χαρακτήρων τους⁵².

Άλλωστε, τα λογοτεχνικά κείμενα/έργα ενθαρρύνουν τα υποκείμενα στην απόκτηση συνείδησης σχετικής με την περιπλοκότητα των πραγμάτων, τα οδηγούν

⁴⁹Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 33

⁵⁰Α. Τζούμα, *Ιστορία και Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο:

https://ejournals.epublishing_ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7990/7808,

ημερομηνία προσπέλασης 8/3/2021, σ. 113

⁵¹Α. Τζούμα, *ό. π.*, σ. 113

⁵²J. Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία-Μια συνοπτική εισαγωγή*, (μτφ. Καίτη Διαμαντάκου), Ηράκλειο 2000, σ. 48

στη μη βίαιη εξαγωγή συμπερασμάτων, τα προκαλούν να στοχάζονται πάνω σε θέματα ηθικής, τα παρακινούν στην απόκτηση ή βελτίωση των συμπεριφορών, προωθούν την ανιδιοτέλεια, αναδεικνύουν την αξία των συναισθημάτων, διακρίνουν τις εκλεπτυσμένες συμπεριφορές, ωθούν σε ταυτίσεις και προάγουν το αίσθημα της κατανόησης, της αποδοχής, της αλληλεγγύης και της συγχώρεσης⁵³.

Παράλληλα, τα λογοτεχνικά κείμενα/έργα έχουν τη δύναμη της αμφισβήτησης της αυθεντίας και των κοινωνικών κατατάξεων. Ας μη διαφεύγει το γεγονός ότι ο Πλάτων εξόρισε τους ποιητές από την ιδανική πολιτεία, διότι μόνο κακό μπορούσαν να κάνουν, και τα μυθιστορήματα για μεγάλο χρονικό διάστημα κατηγορήθηκαν ότι κάνουν τους ανθρώπους να δυσανασχετούν με τη ζωή που κληρονόμησαν διανοίγοντας, έτσι, το δρόμο για προοδευτικούς αγώνες⁵⁴.

Και πράγματι, τα λογοτεχνικά κείμενα/έργα με τη δυνατότητα της μυθοπλαστικής υπέρβασης οποιουδήποτε γεγονότος, μπορούν να το μετασχηματίσουν και να το νοηματοδοτήσουν με ποικίλους τρόπους, καθώς με την τροποποίηση των αφηγηματικών και οντολογικών δομών, συγκροτούν τις αφηγήσεις και τους δίνουν προοπτική τόσο στη συγχρονία όσο και στη διαχρονία⁵⁵.

Αναμφισβήτητα, η σχέση των λογοτεχνικών κειμένων/έργων με την εκδοχή της αλήθειας και της πραγματικότητα δεν είναι μονοσήμαντη, καθώς μέσα από το λογοτεχνικό κείμενο επιτυγχάνεται η πολλαπλή αντανάκλασή της. Επιπλέον, τα γεγονότα που αναπαριστώνται σ' ένα «λογοτεχνικό κείμενο» είτε με μυθοπλασιακή είτε με γνωσιακή διάσταση, αποδίδουν μια αντισυμβατική και «ψευδή» κατασκευή, ώστε λέει την αλήθεια⁵⁶.

⁵³J. Culler, *ό. π.*, σ. 50

⁵⁴J. Culler, *ό. π.*, σ. 52

⁵⁵J. Culler, *ό. π.*, σ. 53

⁵⁶Κ. Καρακάση, Μ. Σπυριδοπούλου, Γ. Κοτελίδης, *ό. π.*, σ. 42

Β' Κεφάλαιο

Το ιστορικό μυθιστόρημα

2.1. Το ιστορικό μυθιστόρημα και η έντεχνη σύζευξη της Ιστορίας και Μύθου

Η ιστορική πραγματικότητα εμφανίζεται στα κείμενα της λογοτεχνίας είτε «στο ιστορικό μυθιστόρημα» είτε «στο διήγημα», κατά τον 19^ο αιώνα, καθώς τότε αρχίζει και γίνεται η κωδικοποίηση του αμφίδρομου προσανατολισμού ανάμεσα στις σχέσεις της ιστορίας και του λογοτεχνικού κειμένου. Ωστόσο, η αφήγηση των ιστορικών συμβάντων, αντικειμενικών και υποκειμενικών, με όχημα τις τεχνικές της μυθοπλασίας εκτός από τη ρεαλιστική αναπαράστασή τους, αποτυπώνει και το ιστορικό/κοινωνικό περιβάλλον εντός του οποίου διαδραματίζονται, ενώ προβάλλει και τις πολιτικές θέσεις και τους προβληματισμούς που έχουν άμεση συνάφεια με τα ιδεολογικά και κοινωνικά θέματα, τα οποία κεντρίζουν το ενδιαφέρον, όχι μόνο τον συγγραφέα, αλλά και των ευρύτερων κοινωνικών συνόλων, και τ' αναγάγει στο χώρο της φαντασίας και της ουτοπίας⁵⁷.

Αναμφισβήτητα, το ιστορικό υλικό, όπως κι αν το χειριστεί ο λογοτέχνης, από τη στιγμή που το μεταμορφώνει σε μύθο «μετέχει και της ιστορίας και της πλάνης». Άλλωστε, όπως έχει αποδειχθεί, η σχέση ιστορίας-λογοτεχνίας είναι ιδιαίτερα στενή, καθώς η εξέταση διαφόρων ιστορικών κειμένων «των παλαιότερων εποχών» εκ μέρους της ιστορίας της λογοτεχνίας ως έντεχνων δημιουργημάτων ενισχύει την σύγχρονη αντίληψη της μεταμοντέρνας εποχής μας ότι η ιστορία είναι «λογοτεχνικό τεχνούργημα» (artifact), όπως υποστήριξε και ο Hayden White. Ως εκ τούτου, η νεότερη επιστημονική θεώρηση, τοποθετείται απέναντι από τη θετικιστική αντίληψη, η οποία αναγνωρίζει ότι: «έργο της ιστορίας είναι η αποκάλυψη γεγονότων μέσα απ' τα ντοκουμέντα», αποδέχεται τη «φανταστική ανακατασκευή», μαζί με την αναπαράσταση της πραγματικότητας, ως χαρακτηριστικά του έργου του ιστορικού⁵⁸.

Οπωσδήποτε, η ύπαρξη της μυθοπλασίας σ' ένα ιστορικό κείμενο της μυθοπλασίας, δεν αναιρεί ότι αυτό «δεσμεύεται από την αξίωση για αλήθεια», ενώ το λογοτεχνικό κείμενο δεν υπόκειται σε τέτοιες δεσμεύσεις, αφού αυτό δεν ενδιαφέρεται για την αντιγραφή της πραγματικότητας, καθώς επεμβαίνει σ' αυτήν και προτείνει

⁵⁷Α. Κατσίκη-Γκίβαλου, «Ιστορία και Μυθοπλασία στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους», *Περ. Διαβάζω*, τ. 462, Απρ.2006, σ. 77-79, διαθέσιμο στο:

<https://guivalou.files.wordpress.com/2008/10/cebaceb5ceafcebcceb5cebdccebfcceb3ceb9ceb1ceb4ceb9ceb1ceb2ceb1ceb6cf89.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης 23/3/2021, σ. 77

⁵⁸Α. Κατσίκη-Γκίβαλου, *ό. π.*, σ. 77

«μια νέα ανάγνωση της ιστορίας προβαίνοντας σε μια δημιουργική επανασύσταση των γεγονότων». Έτσι, το «ιστορικό λογοτεχνικό έργο», θεωρείται «ως μετακείμενο της ιστορικής αφήγησης», αφού το ιστορικό συμβεβηκός «δεν εξιστορείται αλλά σημασιοδοτείται, εγγράφεται σ' ένα συμβολικό σύμπαν και ανάγεται σε μύθο⁵⁹».

Αξίζει να επισημανθεί ότι: «“Μύθος είναι η αρχετυπική έκφραση ενός συλλογικού αισθήματος”, “μια έκφραση της ανθρώπινης εμπειρίας στην πιο πηγαία μορφή της”, “μια καθολική εμπειρία”». Παράλληλα, Μύθος σημαίνει αφαίρεση και γενίκευση της ανθρώπινης εμπειρίας. Ως εκ τούτου, η χρήση του μύθου στη λογοτεχνία δεν άρει την ιστορία, αλλά γίνεται το μέσον, ώστε να είναι καλύτερη και η αποτύπωση των στοιχείων που τη διακρίνουν και, ταυτόχρονα, να εκφράζονται με ενάργεια τα αισθήματα που γεννώνται ύστερα από κάθε ιστορική αλλαγή. Επιπλέον, είναι κι ένας άλλος τρόπος έκφρασης των «βιωμάτων», και γι' αυτό έχει τη φιλοδοξία της επιβολής μιας αλήθειας που να ισχύει στο πέρασμα του χρόνου, όπως ισχύει και η «ιστορική αλήθεια». Άλλωστε, η μυθοπλαστική αφήγηση στη λογοτεχνία οδηγεί στη συμβολική αναπαράσταση «μιας δεδομένης εμπειρίας ή ενός συνόλου εμπειριών», προσδίδει διαχρονική διάσταση τόσο σε όσα έχουν συμβεί όσο και στην εσωτερική αλήθεια των γεγονότων και ενοποιεί τις διαστάσεις του ιστορικού χρόνου⁶⁰.

Αξίζει να επισημανθεί ότι: «ο Μύθος στην αρχαία εποχή ήταν μια ζωντανή πραγματικότητα και σαν τέτοια δεν μπορούσε να χρησιμεύσει ως στοιχείο του παρελθόντος και ως σημείο ταύτισης των περασμένων με τα σύγχρονα». Επιπλέον, μύθος και πραγματικότητα λειτουργούσαν σε μία διάσταση, στο παρόν. Όμως, στη νεότερη εποχή: «ο μύθος είναι ένα εκφραστικό μέσο, ένα είδος μεταφοράς, που προϋποθέτει και τις δύο διαστάσεις του ιστορικού χρόνου και δίνει την αίσθηση του συνταυτισμού του παρόντος με το παρελθόν⁶¹».

Παράλληλα, αυτή η σύζευξη των ιστορικών γεγονότων με τα μυθοπλαστικά στοιχεία της αφήγησης, ανέδειξε τον λογοτεχνικό χαρακτήρα των ιστορικών κειμένων. Στο μεταξύ, και η αναβίωση της κριτικής του Νίτσε, κατά τη δεκαετία του 1970, σύμφωνα με την οποία ο Γερμανός φιλόσοφος υποστήριζε ότι: «τα γεγονότα είναι ακριβώς αυτό που δεν είναι μόνο ερμηνείες». Με αφετηρία, λοιπόν, αυτή την αντίληψη αμφισβητήθηκε η ιδέα της ιστορικής αντικειμενικότητας τόσο υπό την επίδραση της

⁵⁹Α. Κατσίκη-Γκίβαλου, *ό. π.*, σ. 77-78

⁶⁰Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου (Μια αντίκρουση στη Νεοελληνική ποίηση του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2016, σ. 44-45

⁶¹Α. Αθανασοπούλου, *ό. π.*, σ. 45

γλωσσολογικής θεωρίας του Ferdinand de Saussure όσο και από τους εκπροσώπους της λογοτεχνικής θεωρίας και υποστηρίχθηκε ότι: «η γλώσσα δεν αναφέρεται, αλλά κατασκευάζει την πραγματικότητα», οπότε και τα ιστορικά κείμενα είναι λεκτικές κατασκευές, τα οποία, κατά τον Michel Foucault, δεν μεταφέρουν πληροφορίες για την πραγματικότητα και πρέπει ν' αντιμετωπίζονται ως «μνημεία» πληροφοριών «της κατασκευή τους». Επιπλέον, ο Barthes υποστήριξε «την αληθοφάνεια των κειμένων», που ως χαρακτηριστικό της κουλτούρας μιας εποχής, αποτυπώθηκε και στο «ρεαλιστικό μυθιστόρημα», καθώς «ο λόγος δημιουργεί μια αυταπάτη αναφορικότητας σε μια εξωτερική πραγματικότητα⁶²».

Αλλά και ο Ernst Cassirer, διατύπωσε «στο τρίτομο έργο του *Philosophie der symbolischen Formen*» την άποψη ότι: «ο μύθος είναι μια συμβολική, εικονιστική γλώσσα, εντελώς αντίθετη προς την αναλυτική γλώσσα της επιστήμης». Επιπλέον, ο C. Levy-Strauss άσκησε κριτική στην αντίληψη που τόνιζε τη ριζική αντίθεση του μύθου, αφού κατόρθωσε, «κατά τη δεκαετία του 1960», εφαρμόζοντας «τη στρουκτουραλιστική ανάλυση στους πρωτόγονους μύθους», ν' αναδείξει ότι: «υπάρχει συνέχεια ανάμεσα στον μύθο και την επιστημονική σκέψη» και ν' αποδείξει ότι: «αυτό που ονομάζεται μυθική σκέψη δεν διαφοροποιείται απόλυτα από τη σύγχρονη επιστήμη, καθώς κι αυτή προσπαθεί ν' ανακαλύψει μια τάξη στον κόσμο και να υπερβεί τις αντιθέσεις του». Επιπρόσθετα, και ο F. M. Conford, ήδη από τις αρχές του αιώνα, προσπάθησε ν' αναδείξει και ν' αποκαταστήσει τη συγγένεια μύθου και λόγου⁶³.

Άλλωστε, ο W. Burkert όρισε τον μύθο σαν: «ένα παραδοσιακό παραμύθι με δευτερεύουσα, μερική αναφορά σε κάτι που έχει συλλογική σπουδαιότητα». Αναμφισβήτητα, μ' αυτόν τον ορισμό: «ο μύθος είναι ένα παραδοσιακό είδος και γι' αυτό η μετάδοσή του είναι πάντοτε προφορική και ρευστή, και προϋποθέτει μια κοινότητα με ανεπτυγμένη συλλογική μνήμη, η οποία αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως ολότητα». Αντίθετα, ο ιστορικός, μυθιστορηματικός, λογοτεχνικός, φιλοσοφικός και επιστημονικός λόγος δημιουργείται από συγκεκριμένα άτομα και ομάδες. Κατά συνέπεια, η παραγωγή και η μετάδοση αυτού του λόγου έχει την ανάγκη του πολιτισμού της γραφής, ενώ προϋποθέτει μια εξατομικευμένη και όχι συλλογική

⁶²Α. Λιάκος, «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, 31 (1999), σ. 259

⁶³«Μύθος και Λόγος», διαθέσιμο στο:

<http://www.komvos.edu.gr/endoglwssiki/systematiko/protaseis/protaseis/platon/1.htm>, ημερομηνία προσπέλασης 25/3/2021, σ. 1

κοινωνία. Ο μύθος, λοιπόν, είναι το μέσον έκφρασης της συλλογικής μνήμης. Αναμφίβολα, η οργάνωσή του σε αφήγηση, έχει ως στόχο την ερμηνεία μιας υφιστάμενης κατάστασης πραγμάτων ανάγοντάς την στο παρελθόν. Όμως, ο μύθος και ο λόγος έχουν κοινή λειτουργία, αφού συνενώνουν και συνθέτουν ερμηνείες για τον κόσμο, ενώ δημιουργούν και εικόνες γι' αυτόν χρησιμοποιώντας τα ίδια εργαλεία⁶⁴.

Όπωςδήποτε, όταν έκανε την εμφάνισή του ο φιλοσοφικός και επιστημονικός λόγος, στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π. Χ., στη γη της Ιωνίας, δεν οδήγησε ολοκληρωτικά στην εξαφάνιση της μυθικής αφήγησης, αφού αυτή είχε έντονη παρουσία και κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα. Επιπλέον, είναι χρήσιμο ν' αναφερθεί ότι ο Θουκυδίδης χρησιμοποίησε με κριτικό τρόπο «τον μύθο» στην «Αρχαιολογία» του ως «ιστορική μαρτυρία για το απώτατο παρελθόν». Ας μη διαφεύγει το γεγονός ότι και ο Θεαγένης ερμήνευσε και αλληγορικά «τον μύθο» στην αρχή του 5^{ου} αιώνα. Όμως, η τραγωδία είναι «ο χώρος μέσα στον οποίο επιβίωσε κατεξοχήν ο μύθος», καθώς η θεματική της εξάρτηση απ' αυτόν ήταν εντυπωσιακή. Παράλληλα, η τραγωδία εξέφρασε την παλιότερη συλλογική συνείδηση κι έθεσε τους προβληματισμούς της εποχής και προώθησε τις αξίες μιας νέας μορφής συλλογικότητας, όπως ήταν η αθηναϊκή δημοκρατία. Τέλος, η παρουσία του μύθου είναι αισθητή και στη φιλοσοφία, κατέχοντας ιδιαίτερη θέση στην πλατωνική φιλοσοφία με διαφορετική, όμως, λειτουργία⁶⁵.

Ωστόσο, ο κεντρικός πυρήνας του μύθου, άσχετα με ποια μορφή εμφανίζεται (ιερή εξιστόρηση, παραμύθι ή θρύλος) συναρτάται από τρεις βασικές αλήθειες. Αρχικά, προσπαθεί να δώσει την ερμηνεία του μακρόκοσμου εξετάζοντας τις δυνάμεις που τον ελέγχουν, και τις επιδράσεις τους πάνω στ' ανθρώπινα πλάσματα. Στη συνέχεια, προσπαθεί μ' έναν συμβολικό τρόπο να τα διδάξει, ώστε να μπορούν να τις αντιμετωπίσουν. Τέλος, αν και δε γίνεται αποδεκτό από «τους επιστήμονες ιστορικούς», εντούτοις μπορεί να είναι «μια καταγραφή πρώιμων ιστορικών γεγονότων», τα οποία διασώθηκαν χάρη στις συγκεκριμένες χωροχρονικές αναφορές με τη μορφή των θρύλων. Αξίζει να επισημανθεί ότι «η μεγάλη έρευνα που διεξάγεται για την ιστορικότητα “της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*” εμπίπτει στην τελευταία περίπτωση»⁶⁶.

⁶⁴«Μύθος και Λόγος», ό. π., σ. 1-2

⁶⁵«Μύθος και Λόγος», ό. π., σ. 2-3

⁶⁶«Μύθος», διαθέσιμο στο:

<https://el.wikipedia.org/w/index.php?title=Μύθος&oldid=7781155>, Τελευταία τροποποίηση 20:51, 30 Σεπτεμβρίου 2019, ημερομηνία προσπέλασης 24/3/2021, σ. 2

Ως είδος της φιλολογίας: «ο μύθος είναι μια ιστορία με αφηγηματική αλληλουχία, συνήθως παραδοσιακή και ανώνυμη, μέσω της οποίας ένας δεδομένος πολιτισμός επικυρώνει τα κοινωνικά ήθη του ή αφηγήσεις για την προέλευση του ανθρώπου και τα φυσικά φαινόμενα, συνήθως με υπερφυσικούς ή φανταστικούς όρους». Επιπλέον, «ο όρος μύθος», με την τη σημασία που δίνει η φιλολογία, «απλώνεται σ' ένα ευρύ φάσμα εννοιών, η προσέγγιση των οποίων μπορεί να γίνει είτε με ορθολογιστικό είτε με ρομαντικό τρόπο». Σύμφωνα, λοιπόν, με την ορθολογιστική εκδοχή «ο μύθος είναι ψευδής και μη αξιόπιστη ιστορία ή πεποίθηση, ενώ σύμφωνα με την ρομαντική εκδοχή, της εποχής του Ρομαντισμού, είναι ο διαισθητικός τρόπος της κοσμικής κατανόησης». Αναμφισβήτητα, στο «φιλολογικό και λογοτεχνικό εννοιολογικό πλαίσιο επικρατεί η ρομαντική εκδοχή», καθώς «οι μύθοι θεωρούνται πλασματικές ιστορίες, οι οποίες περιέχουν στον πυρήνα τους βαθύτερες αλήθειες και εκφράζουν τη συλλογική στάση των ανθρώπων απέναντι στα θεμελιώδη θέματα της ζωής, του θανάτου, της θεότητας και της ύπαρξης»⁶⁷.

Παράλληλα, η συνύφανση *λόγου* και *μύθου* στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό αποτέλεσε τη κεντρική και δημιουργική δύναμη του ελληνικού στοχασμού, καθώς μεταξύ τους υπήρχε ένας αδιόρατος οργανικός δεσμός, αφού ο μύθος δε βρισκόταν σε αντίθεση με το λόγο, αλλά αποτέλεσε και την πηγή της εξέλιξής του. Αργότερα, στον ευρωπαϊκό πολιτισμό της Δύσης, όπου επικρατεί η τεχνολογία, αυτή η οργανική συνάφεια μπορεί να μην εξαφανίζεται, αλλά τίθεται στο περιθώριο. Τότε, ο λόγος αποκτά την αυτονομία του παραμερίζοντας τις μυθικές εικόνες, καθώς τις θεωρούσε εχθρικές και οδηγείται στην «απομύθευση». Ωστόσο, τίθεται, εξ αρχής το ζήτημα της δυνατότητας της μετάδοσης μιας αλήθειας μόνο με τα μέσα της γνώσης και χωρίς τη συμβολική και ερμηνευτική γλώσσα του μύθου⁶⁸.

Αναμφίβολα, η ιστορία διασώθηκε μέσα από θρύλους και μύθους, οι οποίοι, με κύρια χαρακτηριστικά το ρυθμό, το μέτρο και την ομοιοκαταληξία, περνούσαν προφορικά από γενιά σε γενιά κι έδιναν απαντήσεις τόσο για τα μυστήρια του σύμπαντος και τη δημιουργία του όσο και για τα γεγονότα εκείνα που άλλαζαν τον ρου της ιστορίας. Ωστόσο, η λογοτεχνία ικανοποιεί μια πνευματική ή ψυχική ανάγκη, καθώς γοητεύει τον νου μ' έναν κόσμο απεριόριστης ποικιλίας. Άλλωστε, συνδέεται κυρίως με έργα μυθοπλασίας, τα οποία αντλούν και από την ιστορική πραγματικότητα

⁶⁷ «Μύθος», ό. π., σ. 3

⁶⁸ «Μύθος», ό. π., σ. 4

και τα οποία αποτέλεσαν τη βάση των σύγχρονων μυθιστορημάτων. Φυσικά, σ' αυτά εντάσσεται και το ιστορικό μυθιστόρημα, στο οποίο επετεύχθη η σύζευξη του *Λόγου* και του *Μύθου*, η διαπλοκή του ιστορικού και μυθοπλαστικού λόγου, με αποτέλεσμα η μυθοπλαστική πραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος να επαναπροσδιορίζει το συλλογικό ασυνείδητο σ' ένα ασαφές παρόν⁶⁹.

2.2. Το ιστορικό μυθιστόρημα και τα βασικά χαρακτηριστικά του

Είναι κοινά παραδεκτό ότι το να οριστεί το ιστορικό μυθιστόρημα μ' έναν εκτενή και εμπειριστατωμένο τρόπο είναι μια υπόθεση εύκολη και ταυτόχρονα δύσκολη, καθώς οι πολλές αντικρουόμενες και συχνά αλληλοαναιρούμενες απόψεις αναδεικνύουν πόσο οξύμωρο είναι το εγχείρημα. Αρχικά, θεωρείται εύκολη υπόθεση ο χαρακτηρισμός ενός μυθιστορήματος ως «ιστορικού», εφόσον αυτό επεξεργάζεται ένα «ιστορικό γεγονός», οπότε ένα πλήθος πεζογραφικών κειμένων ταξινομούνται ως ιστορικά μυθιστορήματα. Όμως, ο ορισμός του είναι και δύσκολη υπόθεση, καθώς εγείρονται πλήθος ερωτημάτων σχετικά τόσο με τον ορισμό της έννοιας του «ιστορικού» όσο και της «επεξεργασίας» του. Ωστόσο, αυτοί οι δύο παράγοντες συνεργάζονται αρμονικά στη δομική θεμελίωση του είδους. Άλλωστε, το ιστορικό μυθιστόρημα αναζωογονεί γεγονότα του παρελθόντος μέσω της μυθιστορηματικής δομής και μορφοποίησής τους, με διαφορετικούς σκοπούς απ' αυτούς που έχει η Ιστορία⁷⁰.

Η Ina Schabert, λοιπόν, το όρισε ως εξής: *«Ένα μυθιστόρημα μπορεί να θεωρηθεί ως ιστορικό, όταν βασίζεται σε συμβάντα ή καταστάσεις, τα οποία πρέπει να εντοπίζονται σε μία συγκεκριμένη ιστορική περίοδο». [...]. «Επιπλέον, θεωρεί ότι: "η ιστορική διάσταση του μυθιστορήματος είναι δεδομένη, όταν σχεδιάζεται μια συγκεκριμένη και λεπτομερής ταξική και κοινωνική εικόνα ή μια ξεχωριστή οικονομική και πολιτική εικόνα [...]"».*

Αναμφισβήτητα, αυτός ο ορισμός της Ina Schabert επισημαίνει μερικά πολύ σημαντικά και χρήσιμα στοιχεία για την ιδιαιτερότητα του ιστορικού μυθιστορήματος, ως προς τη μορφή του. Απ' αυτά θεωρείται σημαντική τόσο ο τρόπος παρουσίασης των ιστορικών προσωπικοτήτων όσο και η ρεαλιστική αναφορά τόπου και χρόνου. Ως εκ τούτου, με τη διαχωριστική γραμμή, την οποία θέτει μεταξύ του σύγχρονου των

⁶⁹Συλλογικό: *Η Λογοτεχνία με απλά λόγια*, (μτφ. Χ. Σωτηροπούλου), Αθήνα 2018, σ. 12-13

⁷⁰Γ. Μητροφάνης, *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία(19^{ος}-20^{ος})*, Σχεδιάγραμμα Θεωρίας, Ρέθυμνο 2013-2014, σ. 1

γεγονότων του μυθιστορήματος και του ιστορικού, καθορίζει ότι ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του είναι το κριτήριο της μεταγενέστερης αφήγησης. Και, βέβαια, η έννοια του «ιστορικού» εμπεριέχει τη χρονική απόσταση που πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στην εποχή που αναπαρίσταται και στον χρόνο της συγγραφής του⁷¹.

Είναι γεγονός ότι τα κριτήρια για τον χαρακτηρισμό ενός μυθιστορήματος ως «ιστορικού» είχαν ήδη τεθεί από την εποχή του W. Scott. Έτσι, οι μελετητές του είδους καθορίζουν το κριτήριο της χρονικής απόστασης⁷², η οποία προτείνεται να βρίσκεται ανάμεσα στα σαράντα έως εξήντα χρόνια ή αλλιώς μεταξύ δύο γενεών. Όμως, κι αυτός ο ορισμός της απόστασης, ενώ είναι απαραίτητος, δε θεωρείται και τόσο σημαντικό όσο η ποιοτική μετάλλαξη ενός έμμεσου σε άμεσο ιστορικό παρελθόν. Επιπλέον, και ο A. Fleishman έδωσε τον δικό του ορισμό, ο οποίος και συμφωνεί μ' αυτόν της I. Shabert, υποστηρίζοντας ότι: *«Ιστορικό είναι εκείνο το μυθιστόρημα που διαδραματίζεται στο παρελθόν-τουλάχιστον σαράντα έως εξήντα χρόνια, δηλαδή δύο γενιές-και είναι υπεύθυνο για την προσήλωσή του στο παρελθόν, ενώ υπάρχουν και εκείνα τα οποία διαδραματίζονται στο παρόν της προηγούμενης γενιάς (με την έννοια ότι ο αναγνώστης έχει προσωπικές εμπειρίες) και χαρακτηρίζονται ως μυθιστορήματα του πρόσφατου παρελθόντος⁷³»*.

Οπωσδήποτε, η σύμφυση ιστορίας και μύθου αξιώνει από τον συγγραφέα την έρευνα ιστορικών πηγών, άμεσων ή έμμεσων, για ν' αναπαραστήσει με ακρίβεια την ιστορική περίοδο στην οποία αναφέρεται. Και, βέβαια, η αναπαράσταση της ιστορικής περιόδου υπονοεί την παραδοχή ότι ο συγγραφέας δεν αποτυπώνει στο μυθιστόρημά του μία «βιωμένη πραγματικότητα», αλλά αναδημιουργεί το συμβεβηκός μέσα από τα κατάλοιπα της Ιστορίας και τις παραδοχές της ιστοριογραφίας. Γι' αυτό προσπαθεί να «συν-γράψει μια δημιουργική μυθοπλασία για άντρες και γυναίκες που έζησαν και αγάπησαν και πέθαναν σ' έναν κόσμο ολότελα διαφορετικό από το δικό μας». Ως εκ

⁷¹Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 1-2

⁷²Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 3, Υποσημείωση 5^η : «Το κριτήριο μιας αυστηρά καθορισμένης χρονικής απόστασης δεν μπορεί να θεωρηθεί πάντα ένας απαραίτητος όρος, προκειμένου να χαρακτηριστεί ένα μυθιστόρημα ιστορικό. Για το λόγο αυτό επινοήθηκε από την Kathleen Tillotson ο όρος «μυθιστορήματα του πρόσφατου παρελθόντος» προκειμένου να συμπεριληφθούν στο είδος μια σειρά μυθιστορημάτων, τα οποία, ενώ πληρούσαν όλα τα κριτήρια για την ένταξή τους στην κατηγορία του ιστορικού μυθιστορήματος, εν τούτοις δεν πληρούσαν το κριτήριο της χρονικής απόστασης».

⁷³ Σ. Ντενίση, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994, σ. 154

τούτου, όλοι οι ορισμοί για το ιστορικό μυθιστόρημα θίγουν πέντε βασικά θέματα: τον χρόνο, τον τόπο, τα ήθη, την ιστορική ακρίβεια και το μη βιωμένο⁷⁴.

Άλλωστε, ο συγγραφέας ενός ιστορικού μυθιστορήματος προσπαθεί να περιγράψει πάλι, με την υιοθέτηση των στρατηγικών της Λογοτεχνίας και μάλιστα της μυθοπλασίας, κάποια ιστορικά γεγονότα, τα οποία δεν έχει βιώσει ανατρέχοντας στις ανθρώπινες πράξεις. Όμως, η περιγραφή του παρελθόντος εμπεριέχει έντονα τα χαρακτηριστικά του φανταστικού κι έτσι δίνεται η εντύπωση ότι βρίσκεται πλησιέστερα στη μυθοπλασία παρά στην πραγματικότητα. Επιπλέον, η παραδοχή ότι το παρόν εμπεριέχει και το φανταστικό, καθώς θεωρείται η συνέχεια αυτού που έχει προηγηθεί, δύσκολα γίνεται αποδεκτή⁷⁵. Ωστόσο, νομιμοποιείται η λογοτεχνική χρήση της ιστορικής πραγματικότητας «ως παρελθόν χρόνος», καθώς υπάρχει η διττή διάσταση στην έννοια του χρόνου. Έτσι, υπάρχει «ο χρόνος των γεγονότων», και «ο χρόνος της αφήγησης⁷⁶».

Είναι, λοιπόν, κοινά παραδεκτό ότι: «τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ιστορικού μυθιστορήματος έχουν άμεση συνάφεια με τη σύσταση της αφηγηματικής δομής». Επιπλέον, η συγκρότηση του ιστορικού-αφηγηματικού πλαισίου εξαρτάται όχι μόνο από «την ιστορικότητα της αφηγούμενης περιόδου» αλλά και από την ανάγκη να διαμορφωθεί ένα λογοτεχνικό κείμενο, ελκυστικό και ενδιαφέρον για τον αναγνώστη. Άλλωστε, τα βασικότερα γνωρίσματα/χαρακτηριστικά που διακρίνουν ένα ιστορικό μυθιστόρημα και το κάνουν ελκυστικό και ενδιαφέρον είναι: «το πλάτος της αφήγησης να συναρτάται οργανικά με τη συγκρότηση πινάκων δράσης και κίνησης, που ξεχειλίζουν από ζωτικότητα και δυναμισμό⁷⁷», «ο χρόνος της συγγραφής του» όπως τον όρισε ο Fleishman απηχώντας την άποψη του W. Scott⁷⁸, «η συνεπής και έντιμη, ως προς την ιστορική γνώση, μυθοπλαστική πλοκή⁷⁹», «η πειστική και πλαστική περιγραφή τόσο των λογοτεχνικών/φανταστικών όσο και των ιστορικών

⁷⁴Γ. Μητροφάνης, *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία (19^{ος}-20^{ος})*, Σχεδιάσμα Θεωρίας, Ρέθυμνο 2013-2014, σ. 3-4

⁷⁵Β. Αθανασόπουλος, «Μυθοπλασία και Ιστορία. Η προσπάθεια συγκερασμού του υποκειμενικού με το αντικειμενικό στο έργο του Θ. Πετσάλη-Διομήδη», *Διαβάζω*, τχ. 291, 1992, σ. 39

⁷⁶Ρ. Γαλανάκη, «Εισήγηση» στο *Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-1995)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ιδρ. Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 1995, σ. 18

⁷⁷Μ. Βάρφη- Πικραμένου, *Για τον Θ. Πετσάλη-Διομήδη. Η πνευματική οδοιπορία του και οι Μαυρόλυκοι*, Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1986, σ. 188-189

⁷⁸Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 3-4

⁷⁹Γ. Γρηγοριάδου-Σουρέλη, «Γράφοντας Ιστορικά Μυθιστορήματα», στο: Α. Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.) *Παιδική Λογοτεχνία- Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα 1993, σ. 47

προσώπων⁸⁰» και «ο ακριβής καθορισμός εκείνης της ιστορικής περιόδου που θ' αποτελέσει τον κατευθυντήριο άξονα της μυθοπλαστικής δομής⁸¹».

Αναμφισβήτητα, το ιστορικό μυθιστόρημα είναι ενδιαφέρον, αν είναι σωστή η Ιστορία, καθώς εκτός από τις πληροφορίες που παρέχει όχι μόνο «για τον εαυτό μας» αλλά και «για τους άλλους», κάνει κι ενδιαφέροντες παραλληλισμούς, οι οποίοι βοηθούν στην εκτίμηση μιας κατάστασης, ενώ οξύνει και την κριτική ικανότητα. Επιπλέον, το ιστορικό μυθιστόρημα θεωρείται κι ένα πολύ ισχυρό μέσον για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, δημιουργίας συγκεκριμένων προδιαθέσεων, αισθημάτων και συνείδησης⁸².

2.3. Αφήγηση και Μυθοπλασία στο ιστορικό μυθιστόρημα

Το ιστορικό μυθιστόρημα, ως ιδιαίτερη ειδολογική κατηγορία, χαρακτηρίζεται και από τα αφηγηματικά του ίχνη. Οπωσδήποτε, όλα τα στοιχεία που έχουν τα ιστορικά μυθιστορήματα κι εμφανίζονται στην αφηγηματική τους πλοκή, αποτελούν τις ενδείξεις για την ετερότητα του χρόνου, καθώς ο σκοπός του είναι να πείσουν τον αναγνώστη ότι μέσω της αναληπτικής αφήγησης μεταφέρεται συμβολικά στο χώρο και στο χρόνο του κειμένου. Παράλληλα, η λειτουργία των ιστορικών ορόσημων, τα οποία αποτελούν «τις συμβάσεις της αληθοφάνειας», τον διαβεβαιώνουν ότι «αυτό που πρόκειται να διαβαστεί είναι πέρα για πέρα αληθινό⁸³».

Παράλληλα, το ιστορικό μυθιστόρημα ως διαφοροποιημένη χρονικά αφήγηση δεν αναπαριστά μόνο μια εποχή, αλλά και τη γλώσσα στη διαχρονική της διάσταση, καθώς η παρουσία διαλέκτων ενεργοποιεί την πολιτισμική ταυτότητα της περιφέρειας επιβεβαιώνοντας τον πολυγλωσσικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος. Επιπλέον, οι αναχρονισμοί και το χρονικό παιγνίδι του «τότε» και του «τώρα» εισαγάγουν έναν αντικαθρεπτισμό του χρόνου, ο οποίος λειτουργεί ως μνημείο για την υπενθύμιση της γοητείας που προκαλεί η αναβίωση του παρελθόντος. Ωστόσο, η ρητορική του «τότε» και του «τώρα» προσδίδει στην Ιστορία αέναη κίνηση και μέσω της εναλλαγής την καθιστά κατανοητή⁸⁴.

⁸⁰ Μ. Κοντολέων, *Απόψεις για την Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1988, σ. 11

⁸¹ Α. Νικολοπούλου, «Γράφοντας παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα», *Διαδρομές*, τχ.18, 1990, σ. 104

⁸² Α. Κακούρη, «Το Ιστορικό Μυθιστόρημα: Ιστορικό ή Μυθιστόρημα», διαθέσιμο στο: <http://clioturbata.com/%CE%80%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/Kakouri/>, 25/01/2019, ημερομηνία προσπέλασης 2/20/2019, σ. 1-11

⁸³ Γ. Μητροφάνης, *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία (19^{ος}-20^{ος})*, Σχεδιάγραμμα Θεωρίας, Ρέθυμνο 2013-2014, σ. 4

⁸⁴ Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 5-6

Αναμφισβήτητα, η Ιστορία μετουσιώνεται στο ιστορικό μυθιστόρημα μέσα από τη σύντηξη δύο ετερογενών λόγων, Ιστορίας και μυθοπλασίας, του πραγματικού και του μυθοπλαστικού. Άλλωστε, ο θεμελιωτής του ιστορικού μυθιστορήματος Walter Scott, καθώς οι αρχές που διατύπωσε επηρέασαν και καθόρισαν την ειδολογική του ταυτότητα, θεώρησε ως βασική προϋπόθεση για τη συγγραφή ενός ιστορικού μυθιστορήματος την σωστή χρήση των πηγών και τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ φανταστικού και πραγματικού, ώστε τα έργα να μοιάζουν φυσικά⁸⁵.

Ωστόσο, η ποιητική του ιστορικού μυθιστορήματος και η αισθητική του εικόνα, σε σχέση πάντα με το ιστορικό υλικό, αποκαλύπτουν ότι το κειμενικό του υπόστρωμα επιβάλλει τον Λόγο του στο προσωπείο της μυθοπλασίας. Όμως, η διάκριση σε «*imagination*» (φαντασία του ιστορικού) και «*fancy*» (φαντασία του μυθιστοριογράφου) δε γίνεται από όλους αποδεκτή, καθώς θεωρείται ότι οι δύο αυτές εκδοχές της φαντασίας δεν διαφέρουν σε είδος αλλά σε βαθμό⁸⁶.

Σ' αυτό το σημείο, αξίζει ν' αναφερθούν οι απόψεις του Θ. Βαλτινού, οι οποίες αναφέρονται στις σχέσεις της Ιστορίας με την Λογοτεχνία:

«Η Ιστορία από τη σκοπιά του συγγραφικού ενδιαφέροντος, είναι ένας χώρος ερεθιστικός. Ένας εξαιρετικά δραματικά χώρος, που ακόμα και στις πλέον αδρές του διαστάσεις, αποτελεί συμπύλημα ατομικών πεπρωμένων. Αν ο προσδιορισμός των συντεταγμένων αυτού του χώρου είναι η γνώση της Ιστορίας, προσωπικά με ενδιαφέρουν τα επί μέρους πεπρωμένα, που είναι το αντίθετο της γνώσης, είναι η αίσθηση της Ιστορίας. [...] Η Ιστορία καταγράφει τις ανθρώπινες πράξεις, την πορεία του ανθρώπινου γένους πάνω στη γη, με έναν τρόπο αναγκαστικά λογιστικό. Αυτό το δούναι-λαβείν δεν αποκλείει εξ ορισμού τις διαφορετικές οπτικές, ούτε είναι στερημένο πνοής. Συχνά μπορεί να είναι και συναρπαστικό. Πάντως, δεν μπορεί να είναι ποτέ ποιητικό, γιατί είναι πέρα από τις δυνατότητές του να αντιμετωπίσει τον άνθρωπο καθ' εαυτόν, δηλαδή στη μοιραία ιδιότητά του. Πιστεύω ότι, ακριβώς σ' αυτό το σημείο, δηλαδή ανάμεσα στο συναρπαστικό και το μοιραίο κρίνεται το παιχνίδι. [...] Η αίσθηση της Ιστορίας δεν έχει σχέση με τη λογιστική των γεγονότων και την ερμηνεία τους, αλλά με τον μάρσιμο απόηχό τους. Για τον συγγραφέα, που κατά κανένα τρόπο δεν είναι καταγραφείας περιστατικών, το ενδιαφέρον βρίσκεται σ' αυτή τη διαφορά. Στις δυνατότητες εκμετάλλευσης αυτού του απόηχου, χρησιμοποιώντας τα ιστορικά περιστατικά ως πλαίσιο της δικής του ιστορίας. [...] Το ιστορικό γεγονός παραμένει αυτούσιο κατά το σχήμα του, όμως, ο συγγραφέας εντάσσοντάς το στο δικό του σύστημα αξιών- των δικών του συγγραφικών αξιών- το αδειάζει από το αντικειμενικό του περιεχόμενο, καθιστώντας το έτσι μέρος της προσωπικής του ιστορίας. Και κάθε προσωπική ιστορία είναι ιστορία μυθική. Στην αναγωγή του ιστορικού γεγονότος σε στοιχείο μύθου, τον αποφασιστικό ρόλο παίζει η γλώσσα. Μύθος είναι η ίδια η

⁸⁵Σ. Ντενίση, *ό. π.*, σ. 113

⁸⁶Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 12-14

γλώσσα. Και εν τέλει, μόνο η γλώσσα. Δεν υπαινίσσομαι βεβαίως την τυχαία, εν προκειμένω ετυμολογική σύμπτωση: μύθος ή δημιουργός μύθου⁸⁷».

Αλλά και ο Η. Butterfield χαρακτηρίζει το ιστορικό μυθιστόρημα «ως έργο αναπαράστασης, ως μορφή Ιστορίας, ως τρόπο αντιμετώπισης του παρελθόντος» και το αποκαλεί «κράμα γεννημένο από το πάντρεμα διαφορετικών τεχνών, μορφή Ιστορίας, καθώς και μορφή μυθοπλασίας». Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι: «ο μεγαλύτερος κίνδυνος που διατρέχει ένα ιστορικό μυθιστόρημα είναι η γραφικότητα, αν ο μυθιστοριογράφος περιοριστεί στις εξωτερικές περιγραφές και δεν αντιλαμβάνεται ότι κάθε εποχή έχει να προβάλει μια ιδιαίτερη στάση ζωής, με ιδιαίτερα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα και ότι ο σκοπός του είναι να θίξει όλα τα ανθρώπινα θέματα». Άλλωστε, για τον μυθιστοριογράφο η Ιστορία συγκροτείται από τα ευτελή και τα καθημερινά, από τα ταπεινά και τα αμελητέα και μέσα από την ανασύνθεσή τους οπτικοποιεί σκηνές, σχεδιάζει ψυχογραφήματα, σκηνοθετεί διαπροσωπικές σχέσεις και καθιστά το παρελθόν οικείο στον αναγνώστη, καθώς αυτό, μέσα από τη μυθοπλαστική του ανακατασκευή, παύει ν' αποτελεί μια ψυχρή διαπραγμάτευση, αλλά ένα νέο παρόν⁸⁸.

Οπωσδήποτε, το ιστορικό μυθιστόρημα υπηρετεί τις μυθοπλαστικές συμβάσεις του λογοτεχνικού είδους. Επιπλέον, χαρακτηριστική φιγούρα του ιστορικού μυθιστορήματος είναι ο «μέσος ήρωας» που τον καθιέρωσε ο W. Scott. Άλλωστε, αυτός αποτελεί το ουδέτερο έδαφος, πάνω στο οποίο θα έρθουν σε επαφή οι αντιμαχόμενες πλευρές, ώστε μέσα απ' αυτόν ν' αναδειχθούν τόσο τα αίτια των κρίσεων και των αλληπάλληλων στερήσεων σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δράσης όσο και η καταστροφή του προηγούμενου τρόπου ύπαρξης, αφού μέσω της σύγκρουσης του «παλιού» με το «καινούριο» τείνει να διαμορφωθεί η φαντασιακή ανακατασκευή της εθνικής ταυτότητας, η οποία θα επιφέρει τη κατανόηση και την συμφιλίωση μ' έναν νέο τρόπο ύπαρξης. Αναμφίβολα, δε θεωρείται ως τυχαίο το γεγονός ότι το «ιστορικό μυθιστόρημα» καλλιεργήθηκε και άνθησε τον 19^ο αιώνα, κατά τον οποίον στην Ευρώπη είχε ήδη διαμορφωθεί και επικρατήσει η έννοια του έθνους-κράτους⁸⁹.

⁸⁷Θ. Βαλτινός, «Πέρα από την πραγματικότητα. Το ιστορικό γεγονός ως στοιχείο μύθου», στο: *Ιστορική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο (7-8 Απριλίου 1995), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997, σ.333-336

⁸⁸Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 15-16

⁸⁹Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 16-18

Κι αν η ιστορία αντιμετωπίζει το παρελθόν με το βλέμμα του αντικειμενικού παρατηρητή, η λογοτεχνία, και δη το ιστορικό μυθιστόρημα, την εμπλουτίζει με πληθώρα στοιχείων και καταστάσεων και με την αισθητική χρήση του Λόγου την καθιερώνει στη συνείδηση των μαζών. Άλλωστε, το ιστορικό μυθιστόρημα δε συναγωνίζεται ούτε ανταγωνίζεται την ιστοριογραφία, αλλά δρα παραπληρωματικά και προβάλλει μια νέα αφήγηση της Ιστορίας. Έτσι, η σχέση πραγματικότητας (fact) και μυθοπλασίας (fiction) κατανοείται από μια νέα προοπτική, καθώς αναδεικνύονται οι πολλαπλές όψεις των γεγονότων της ιστορικής εποχής⁹⁰.

2.4. Η ανασύνθεση της ιστορικής εποχής

Αναμφισβήτητα, «το ιστορικό μυθιστόρημα προσπαθεί να αναπαραστήσει με πειστικότητα τη ζωή μιας άλλης εποχής και, κυρίως την καθημερινότητά της, παρουσιάζοντας παράλληλα και τα πραγματικά ιστορικά πρόσωπα⁹¹».

Ένας, λοιπόν, από τους στόχους που θέτει ο συγγραφέας του ιστορικού μυθιστορήματος είναι ν' αποδώσει την ιστορούμενη εποχή in globo, στην ολότητά της. Κατά συνέπεια, απαιτείται ως προϋπόθεση, για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η εμπριθής μελέτη του υλικού που διαθέτει ο συγγραφέας, ώστε ν' αποκτήσει την πιο βαθιά γνώση για τις συνήθειες της εποχής αλλά και να κατανοήσει την ψυχολογία, τη συμπεριφορά και τη νοοτροπία των ανθρώπων της ιστορούμενης εποχής⁹².

Αναμφισβήτητα, ο συγγραφέας του ιστορικού μυθιστορήματος από τη στιγμή που συλλαμβάνει την ιδέα μέχρι να ολοκληρώσει το έργο του θα πρέπει να κινείται «μέσα στα γεγονότα και τον κόσμο», που αναπλάθει. Παράλληλα, η περιδιάβαση των μονοπατιών της Ιστορίας απαιτεί «το όχημα» της φαντασίας του, ώστε να μπορεί να είναι παρατηρητής και συμμετοχός νοερά τόσο στα γεγονότα όσο και στη δράση των ιστορικών προσώπων. Άλλωστε, λαμβάνει χώρα μια σημασιολογική αναδιανομή, καθώς το φανταστικό τροποποιεί το πραγματικό, αφού συνυπάρχει και συνδέεται μαζί του. Πράγματι, μέσω του μύθου πραγματοποιείται η σημασιολογική αναδιάταξη της ιστορικής πραγματικότητας, καθώς η απώλεια της αυτοτέλειά της την αναγκάζει να

⁹⁰Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 22-23

⁹¹Μ. Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, (αναθεωρημένη έκδοση), Θεσσαλονίκη 2002, σ. 172

⁹²Φ. Σταθάτου, «Η Ιστορία», το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά και η εξιστόρηση μιας περιπέτειας», *Διαδρομές*, τχ. 90, Ιούνιος-Ιούλιος-Αύγουστος 2008, σ. 26-30

λειτουργήσει ως τμήμα «του φανταστικού» και «το φανταστικό» ως τμήμα του «πραγματικού»⁹³.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι: «η απόδοση της ιστορικότητας της αφηγούμενης περιόδου αποτελεί ίσως τη δυσκολότερη πλευρά στην οικοδόμηση ενός ιστορικού μυθιστορήματος», καθώς η αναβίωση μιας ολόκληρης εποχής εμπεριέχει δυσχέρειες, οι οποίες είναι αναγκαίο να υπερνικηθούν, για να είναι ακριβής και να εγκαθιδρύει κώδικες επικοινωνίας και ανταπόκρισης⁹⁴.

Άλλωστε, η αφήγηση είναι μια μορφή διαμεσολάβησης, μέσω της οποίας γίνεται αντιληπτή και κατανοητή η πραγματικότητα που επιθυμεί να παρουσιάσει ο συγγραφέας. Έτσι το κείμενο τόσο της ιστοριογραφίας όσο και του ιστορικού μυθιστορήματος συγκροτείται και οργανώνεται από αφηγηματικές προτάσεις, μέσα από τις οποίες ένα μεταγενέστερο γεγονός συνδέεται μ' ένα προγενέστερο, οπότε η ιστορία γίνεται κατανοητή ως αφήγηση⁹⁵.

Είναι γεγονός ότι ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του έχει ήδη τονίσει (: «ο γαρ ιστορικός και ο ποιητής ου τω ή έμμετρα λέγειν ή άμετρα διαφέρουσιν [...] αλλά τούτο διαφέρει, τω τον μεν τα γενόμενα λέγειν, τον δε οια αν γένοιτο. διο και φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ποιήσις ιστορίας εστίν».1451b, 1-5) πως η ποίηση είναι περισσότερο φιλοσοφική από την ιστορία, εννοώντας ότι η Ιστορία έχει ταυτιστεί με το τυχαίο, το ενδεχόμενο και το ανεκδοτολογικό, ωστόσο έχει απολέσει το ουσιώδες ενώ η ποίηση αποκαλύπτει και προτάσσει το ανθρώπινο, δηλαδή το πιθανό ή βέβαιο της ανθρώπινης πράξης (:οία αν γένοιτο). Κι ακριβώς, αυτό το γνωστικό κενό και τον στείρο επιστημονισμό της ιστορικής αφήγησης προσπαθεί να καλύψει ο συγγραφέας των ιστορικών μυθιστορημάτων, ο οποίος δεν περιγράφει μόνο γεγονότα, αλλά προσλαμβάνει και κατανοεί τον άνθρωπο στην ιστορικότητά του⁹⁶.

Κατά συνέπεια, ο συγγραφέας λειτουργεί ως διαμεσολαβητής, προκειμένου να διασωθεί, να διαφυλαχθεί και να μεταβιβαστεί η ιστορική μνήμη. Άλλωστε, η διατήρηση της μνήμης των γεγονότων του παρελθόντος συμβάλλει και στην κατανόηση της ιδιοσυστασίας μας. Αξίζει να επισημανθεί ότι «ολόκληρη η παιδεία της ανθρωπότητας στηρίζεται τόσο στη γνώση όσο και στην μνήμη⁹⁷».

⁹³Α. Τζούμα, *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μία κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης*, Αθήνα 1991, σ. 162

⁹⁴Μ. Μπαχίν, *Έπος και μυθιστόρημα*, (μτφ. Γ. Κιουρτσάκης), Αθήνα 1995, σ. 67

⁹⁵Γ. Μητροφάνης, *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία (19^{ος}-20^{ος})*, Σχεδιάσμα Θεωρίας, Ρέθυμνο 2013-1014, σ. 22

⁹⁶Γ. Μητροφάνης, *ό. π.*, σ. 22

⁹⁷Μ. Κοντολέων, «Μνήμη ατομική, μνήμη κυτταρική», *Διαδρομές*, τχ. 18, 1990, σ. 17

Έτσι, τόσο η Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 όσο και ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 καταγράφηκαν στο συλλογικό ασυνείδητο, καθώς επηρέασαν και την ελληνική λογοτεχνία, η οποία μέσα από τα ιστορικά μυθιστορήματα απέδωσε τον «απόηχο» αυτού του μεγάλου ιστορικού γεγονότος, το οποίο καθόρισε τόσο την πορεία και την εξέλιξη της νεότερης Ελλάδας όσο και τη διαμόρφωση της νεοελληνικής συλλογικής συνείδησης.

2.5. Το ιστορικό μυθιστόρημα και η Μικρασιατική Καταστροφή

Είναι κοινά παραδεκτό ότι το μυθιστόρημα αποπειράται να μετασχηματίσει «τον Μύθο» σε «Ιστορία». Αναμφισβήτητα, «αυτή ήταν η αρχική του λειτουργία», να τέρπει και να διδάσκει τους ανθρώπους. Παράλληλα, το ιστορικό μυθιστόρημα πραγματοποιεί και μια «κριτική αντιπαραβολή» ανάμεσα «στις διαχρονικές αξίες του ανθρώπινου πνεύματος και της ηθικής» με το παρόν. Ωστόσο, η Ιστορία, παρόλο που αποτελεί το πρότυπο του μυθιστορήματος, εδώ και πολλές δεκαετίες είναι ένα: «*sine qua non*», καθώς η «παραμυθία», για να επιτύχει τον στόχο της, που είναι η ένταξη του «φανταστικού» στο «πραγματικό» χρειάζεται το κατάλληλο «περιβάλλον». Άλλωστε, η μεταφορά του μηνύματος του μυθιστορήματος γίνεται από την οπτική του «μυθοπλαστικού ψεύδους» και όχι απ' την «αληθινή και ρεαλιστική πλευρά του»⁹⁸.

Αναμφίβολα, το γεγονός της «Μικρασιατικής Καταστροφής», που ενταφίασε τη «Μεγάλη Ιδέα» και συρρίκνωσε τον ελληνισμό στα ελλαδικά του όρια, επηρέασε πολλαπλά τη νεοελληνική λογοτεχνία και είχε για την εξέλιξή της τεράστια σημασία. Άλλωστε, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, όταν την επισήμανε είκοσι χρόνια μετά την Καταστροφή εξέφρασε την άποψή του με πολύ παραστατικό τρόπο λέγοντας ότι: [...] *«Χρειάζεται να σταθούμε σ' ένα εξωτερικό γεγονός που είχε τεράστια εσωτερική απήχηση: στο γεγονός πως η νεοελληνική πεζογραφία πέρασε από τα χέρια των συγγραφέων της “κυρίως Ελλάδος” στα χέρια των Μικρασιατών, των Κωνσταντινουπολιτών, των νησιωτών. Η Πόλη, τα παράλια της Ιωνίας και τα αιολικά παράλια, τα νησιά του Αιγαίου, η Κρήτη ήρθαν να χύσουν καινούριο αίμα στις φλέβες*

⁹⁸Α. Πανσέληνος, «Μυθιστόρημα-ιστορία-μύθος», Περιοδικό Ο Αναγνώστης για το βιβλίο και τις τέχνες, διαθέσιμο στο:

<https://www.oanagnostis.gr/%CE%BC%CF%85%CE%B8%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%81%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CF%82/>, Κείμενο που διαβάστηκε στην εκδήλωση με θέμα

«η ιστορία στο μυθιστόρημα» που οργάνωσε το Περιοδικό Ο Αναγνώστης στο Μέγαρο Μουσικής στις 28 Απριλίου 2014, ημερομηνία προσπέλασης 20/2/2019, σ. 1-5

της λογοτεχνίας μας. Η μεγάλη “μετοικεσία”, ο ξεριζωμός και το ξαναφύτεμα στο αρχέγονο πάτριο έδαφος τέτοιου πλήθους Ελλήνων, δεν άλλαξαν μονάχα την εδώ κοινωνική σύνθεση, δεν έδωσαν μονάχα ένα πλούσιο, φανταχτερό και ζωντανό χρώμα στην καθημερινή ζωή, μα συντέλεσαν και μια ψυχική και πνευματική μετατροπή, που βρήκε και στην τέχνη του λόγου την αρμόδια συχνά έκφρασή της⁹⁹».

Όπωςδήποτε, τις συνέπειες της Καταστροφής δεν «τις βίωσαν μόνο οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Πόντου, αλλά και οι Έλληνες στρατιώτες που βρέθηκαν στην Ανατολή και πολλοί απ’ αυτούς «υπηρετούσαν» σχεδόν μια ολόκληρη δεκαετία (1912-1922)». Επιπλέον, και οι Έλληνες του «ελλαδικού χώρου», βίωσαν τις τραγικές συνέπειες της Καταστροφής, καθώς έπρεπε ν’ αντιμετωπίσουν το μεγάλο κύμα των προσφύγων σε μια περίοδο που ήταν δύσκολη τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά. Όμως, απ’ αυτό το κύμα των προσφύγων πρόβαλαν οι συγγραφείς, οι οποίοι μέσα από τους ήρωες των έργων τους, μετέφεραν την καταθλιπτική ατμόσφαιρα που βίωναν, αισθητοποίησαν την ήττα και την καταστροφή, και θρήνησαν τον καταποντισμό των ιδανικών του έθνους. Παράλληλα, η αφήγηση των γεγονότων της Καταστροφής μέσα από τη λογοτεχνία έθεσε το ζήτημα των χαμένων πατρίδων, το οποίο εξελίχτηκε σ’ έναν από τους σημαντικότερους μύθους του ελληνισμού¹⁰⁰.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παρουσία της «Μικρασιατικής Καταστροφής» στη λογοτεχνία είναι εντυπωσιακή, ιδιαίτερα στην πεζογραφία, καθώς οι τραγικές περιπέτειες του Ελληνισμού θα μπορούσαν ν’ αποδοθούν μόνο μέσω του πεζού και όχι του ποιητικού λόγου, καθώς η συνοπτικότητα, η υπαινικτικότητα και η μεταφορικότητα του ποιητικού λόγου, παρόλο που συναισθηματικά είναι ισχυρότερη, αδυνατεί ν’ απεικονίσει τα γεγονότα και να προβάλει το μέγεθος αυτής της τραγωδίας και να καταγγείλει τον καταποντισμό των ιδανικών του έθνους, την ιδεολογική, αισθηματική και κοινωνική διάλυση που την ακολούθησαν και να διατηρήσει στη μνήμη μια καθαρή περιγραφή, με ρεαλιστική ακρίβεια, για τις χαμένες πατρίδες¹⁰¹.

Είναι αλήθεια ότι όταν άρχισε η συγγραφή σχετικών κειμένων, με αφετηρία «τη δεκαετία του 1920 και φθάνοντας έως το 1995», όπου ο Τάσος Αθανασιάδης

⁹⁹Ε. Σταυροπούλου, «Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής στη νεοελληνική πεζογραφία (συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις), Πρακτικά Ε’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014): *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Τόμος Γ’, διαθέσιμο στο: https://www.eens.org/EENS-congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf, ημερομηνία προσπέλασης 20/3/ 2021, σ. 379-380

¹⁰⁰Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 380-381

¹⁰¹Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 381

δημοσίευσε «τους δύο τελευταίους τόμους του μυθιστορήματος “*Τα παιδιά της Νιόβης*”, οι συγγραφείς και πλαστουργοί των κειμένων υπήρξαν οι περισσότεροι «μάρτυρες» αυτών «των γεγονότων». Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι και μερικοί από τους σύγχρονους συγγραφείς, οι οποίοι εξακολουθούν να γράφουν γι’ αυτό το τραγικό γεγονός, έχουν Μικρασιάτες προγόνους, οι οποίοι με τις αφηγήσεις τους τούς δημιούργησαν τα πλαίσια μνήμης, τα οποία τους επιτρέπουν τη σύγχρονη αφήγηση των τραγικών γεγονότων¹⁰².

Αξίζει, επιπλέον, να σημειωθεί ότι σε όλα τα έργα, που έχουν ως θέμα την Καταστροφή του 1922, γίνεται αναφορά στον εξευτελισμό του ανθρώπου, όχι απλώς στον θάνατο, αλλά στα βασανιστήρια, στους βιασμούς, στην ηθική εξόντωση των θυμάτων, στη βάρβαρη κτηνωδία των διωκτών τους, αλλά και στην οδύνη των προσφύγων που προσπαθούν να ενταχθούν σ’ ένα εχθρικό περιβάλλον κυριαρχούμενοι από αισθήματα φόβου και ντροπής. Ωστόσο, τα περισσότερα απ’ αυτά τα έργα κάνουν αναφορά στις «χαμένες πατρίδες», καταγράφουν τη χαμένη ομορφιά, γιατί η μνήμη, ίσως, όφειλε να την συγκρατήσει, ώστε να αμβλυνθεί ή φρίκη της απώλειας και η τραυματική εμπειρία του ξεριζωμού και της προσφυγιάς. Στη συνέχεια, βέβαια, γράφτηκαν και λογοτεχνικά έργα, τα οποία αναφέρονται στην ένταξη των προσφύγων και δίνουν με χαρακτηριστικές εικόνες το κλίμα της εποχής, την έλλειψη συμπαράστασης από τους γηγενείς αλλά και τη στυγνή εκμετάλλευσή τους¹⁰³.

Αναμφισβήτητα, στα πρώτα κείμενα που γράφτηκαν στο μεσοπόλεμο, επειδή υπήρχε έντονη η ανάγκη να διατηρηθεί στη μνήμη - ατομική και συλλογική - το τραγικό αυτό ιστορικό γεγονός, υπερτονίζεται η μαρτυρία έναντι της λογοτεχνικής φαντασίας, καθώς οι συγγραφείς γράφουν έχοντας τα ερείσματά τους στα προσωπικά τους βιώματα, τα οποία, βέβαια, δεν αποτελούν μυθοπλασία, αφού ο στόχος τους είναι η άσβηστη διατήρηση εκείνης της εποχής στη μνήμη τους. Άλλωστε, το βίωμα της «Μικρασιατικής Καταστροφής», στα έργα που ξεχώρισαν, «με καιρό και με τρόπο» μετασχηματίστηκε σ’ ένα έργο υψηλής τέχνης. Ωστόσο, πέρα από την απόδοση του ατομικού τραύματος, το οποίο μετατρέπεται σε συλλογικό, γίνεται και μια προσπάθεια να δοθεί μια πολιτικά ευκρινής ερμηνεία και ν’ αποδοθούν ευθύνες γι’ αυτήν την Καταστροφή¹⁰⁴.

¹⁰²Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 384

¹⁰³Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 387-388

¹⁰⁴Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 391

Αλλά και στα νεότερα κείμενα τόσο των τελών του 20^{ου} αιώνα όσο και των αρχών του 21^{ου} εξακολουθεί να υπάρχει ως θέμα η Καταστροφή του 1922, η οποία είτε ως καταγραφή των γεγονότων είτε ως μαρτυρία προσωπικών βιωμάτων και να τροφοδοτεί τα καθαρώς ιστορικά μυθιστορήματα¹⁰⁵.

Η επιβολή της Ιστορίας στη μοίρα των ανθρώπων είναι τελικά τόσο ισχυρή και απόλυτη, που καθορίζει και το ύφος της αφήγησης, καθώς είναι μια αφήγηση ρεαλιστική, η οποία, όμως, γονιμοποιεί τη λογοτεχνία και εμπνέει πολλούς δημιουργούς, ώστε ν' αναζητήσουν τα καλά κρυμμένα μυστικά της και να τ' αναδείξουν μέσα από τη μυθοπλασία του ιστορικού μυθιστορήματος¹⁰⁶.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής αναλύεται στο έργο των λογοτεχνών, καθώς αυτή η περίοδος της ελληνικής ιστορίας ήταν κατεξοχήν ταραγμένη και ιδεολογικά διχασμένη. Παράλληλα, το τραγικό αυτό γεγονός ανέτρεψε όχι μόνο την κοινωνική υπόσταση των ανθρώπων της Μ. Ασίας αλλά κι αυτόν καθ'αυτόν τον ανθρώπινο χαρακτήρα, αφού το άτομο έπρεπε πλέον να ενταχθεί σ' ένα νέο συγκεκριμένο κοινωνικό και εθνικό σύνολο¹⁰⁷.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η Μικρασιατική Καταστροφή παραμένει ένα ορόσημο στην ελληνική συλλογική μνήμη, παρόλο που ακολούθησαν, εξίσου σημαντικά γεγονότα, όπως: «ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή και ο Εμφύλιος». Ωστόσο, κι αυτά θεωρούνταν παράλληλά της, καθώς οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων ανέτρεπαν τη βούληση του λαού. Έτσι, διαμορφώθηκε μια «μεγάλη αφήγηση» για τη «Μικρασιατική Καταστροφή» που ανέδειξε την πολιτική και πολιτιστικής της σημασία¹⁰⁸.

¹⁰⁵Ε. Σταυροπούλου, *ό. π.*, σ. 392

¹⁰⁶Ρ. Κακάμπουρα, Ο Μικρασιατικός ξεριζωμός στις προσωπικές αφηγήσεις και τη Λογοτεχνία, διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/15896533/O_μικρασιατικός_ξεριζωμός_στις_προσωπικές_αφηγήσεις_και_τη_λογοτεχνία, ημερομηνία προσπέλασης 10/4/2021, σ. 466

¹⁰⁷Ε. Ζέη, «Μικρασιατική Καταστροφή και Λογοτεχνία», 2002, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία, διαθέσιμο στο:

<http://www.ewh.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=535227/11/2002>, ημερομηνία προσπέλασης 18/2/2021, σ. 1-2

¹⁰⁸Μ. Νικολοπούλου, «Ο Κοσμάς Πολίτης και η Μικρασιατική Λογοτεχνία: Το κλείσιμο ενός κύκλου», *η Λογοτεχνία στη Μικρά Ασία*, (επιμ. Θεοδόσης Πυλαρινός), Αθήνα 2004, σ. 231-233

Γ' Κεφάλαιο

Μεσοπόλεμος και Μικρασιατική Καταστροφή

3.1. Η έκβαση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και οι Διεθνείς εξελίξεις

Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος, ο οποίος είχε διεξαχθεί στην Ευρώπη, τελείωσε το φθινόπωρο του 1918 αφήνοντας πίσω του εκατομμύρια νεκρούς. Ήταν ένας πόλεμος που ξεκίνησε το 1914 και είχε «ως αφορμή» κι όχι «ως αιτία» για την έκρηξή του «τη δολοφονία του αρχιδούκα και διαδόχου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της γυναίκας του Σοφίας», στο Σεράγεβο, την 28^η Ιουνίου 1914, καθώς τα Βαλκάνια προσφέρονταν για πολιτικές δολοφονίες, εξαιτίας του χάους που επικρατούσε. Αν και ξεκίνησε με προοπτική να κρατήσει μερικούς μήνες, διήρκεσε ανέλπιστα πολύ περισσότερο και ήταν ένας πόλεμος φθοράς, καθώς δοκιμάστηκαν νέα όπλα (τανκς, υποβρύχια, αεροπλάνα, νάρκες, δηλητηριώδη αέρια), ενώ όταν τερματίστηκε στο 11^ο λεπτό της 11^{ης} ώρας του 11^{ου} μήνα του 1918, εκτός από τα εκατομμύρια νεκρούς, κατέρρευσαν οκτώ αυτοκρατορίες, όπου μέσα από τα ερείπιά τους αναδύθηκαν επτά έθνη¹⁰⁹.

Ωστόσο, η σημαντικότερη αιτία για την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου ήταν η αντιπαλότητα που είχαν τα μεγάλα εκβιομηχανισμένα ευρωπαϊκά κράτη, προκειμένου να επεκτείνουν τις ζώνες της «οικονομικής και πολιτικής επιρροής τους στον υπανάπτυκτο κόσμο της Ασίας και της Αφρικής». Παράλληλα, η συνεχώς αυξανόμενη βιομηχανική τους παραγωγή δεν μπορούσε ν' απορροφηθεί από τις εσωτερικές τους αγορές, και, ταυτόχρονα, το «υπέδαφός τους ήταν φτωχό σε νέες πρώτες ύλες, όπως το πετρέλαιο», που ήταν απαραίτητο για τη λειτουργία των βιομηχανιών τους. Ως εκ τούτου, η καθεμιά από τις μεγάλες δυνάμεις ήθελε ν' αυξήσει τις ζώνες επιρροής της προσπαθώντας να εκτοπίσει τις άλλες από τις αποικίες τους και τις δικές τους ζώνες επιρροής τους, προκειμένου να εξασφαλίσει η ίδια τις αναγκαίες πρώτες ύλες «για τη λειτουργία των βιομηχανιών της» και τη διεύρυνση των αγορών της. Επιπλέον, για να εξασφαλιστεί ο οικονομικός και πολιτικός έλεγχος των υπανάπτυκτων χωρών, οι μεγάλες εθνικές τράπεζες των ανεπτυγμένων επένδυσαν σ' αυτές τεράστια κεφάλαια. Έτσι, «τ' αγγλικά, γαλλικά και γερμανικά κεφάλαια» συναγωνίζονταν και ανταγωνίζονταν προκειμένου να εδραιώσουν την παρουσία τους

¹⁰⁹B. I. Τζανακάρης, *Δακρυσιμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, Νέα εμπλουτισμένη έκδοση Οκτώβριος 2013, Αθήνα, σ. 35-39

στην Οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς βρισκόταν σε πλήρη αποσύνθεση, χρηματοδοτώντας την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου ή τη διόρυξη πετρελαιοπηγών. Ταυτόχρονα, στο Μαρόκο συγκρούονταν τα συμφέροντα της Γαλλίας και της Γερμανίας (μαροκινές κρίσεις του 1905-6, 1911). Το αποτέλεσμα, λοιπόν, ήταν τα μεγάλα αυτά οικονομικά συγκροτήματα, τα οποία, μάλιστα, επηρέαζαν σε απόλυτο βαθμό την πολιτική των δικών τους χωρών, να βρίσκονται αντιμέτωπα σε όλη την έκταση των αποικιών¹¹⁰.

Αξίζει να επισημανθεί ότι οι μεγάλες δυτικές δυνάμεις είχαν ήδη ξεκινήσει από το 1910 έναν «ξέφρενο ανταγωνισμό εξοπλισμών», με σκοπό να προκαλέσουν το «αντίπαλο δέος» και «να προωθήσουν την επεκτατική τους πολιτική». Οι επενδύσεις στην πολεμική βιομηχανία αυξάνονταν συνεχώς όπως και η παραγωγή πολεμικού υλικού μετατρέποντας σταδιακά την οικονομία αυτών των χωρών (Γαλλίας-Γερμανίας- Αγγλίας) από οικονομία ειρήνης σε οικονομία πολέμου¹¹¹.

Έτσι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βρέθηκαν αντιμέτωποι δύο μεγάλοι ευρωπαϊκοί συνασπισμοί: από τη μια πλευρά η «Τριπλή Συμμαχία», που την απάρτιζαν «η εκβιομηχανισμένη Γερμανία», «η αγροτική Αυστροουγγαρία» και «η φτωχή Ιταλία», ενώ από την άλλη πλευρά βρισκόταν «η Εγκάρδια ή Τριπλή Συνεννόηση (Αντάντ)» που είχε συσταθεί από τη «Γαλλία, την Αγγλία και τη Ρωσία». Όμως, από το 1912 η κατάσταση εκτραχύνθηκε με τους βαλκανικούς πολέμους, καθώς η Γερμανία επιθυμούσε τη διάσωση της Τουρκίας, αφού στα εδάφη της διακυβευόνταν τεράστια συμφέροντά της. Στο μεταξύ, η Αυστροουγγαρία φοβόταν την ύπαρξη μιας ισχυρής Σερβίας στα σύνορά της και η Ιταλία ανησυχούσε με τη σκέψη ότι κοντά στον ζωτικό γι' αυτήν χώρο της Αδριατικής θ' αναπτυσσόταν ένα ισχυρό ναυτικά ελληνικό κράτος. Κι όλα αυτά τα αντικρουόμενα συμφέροντα των δυνάμεων στο βαλκανικό χώρο, είχαν ως αποτέλεσμα τη διάσπαση της συμμαχίας των βαλκανικών κρατών. Η Συνθήκη, βέβαια, του Βουκουρεστίου επανέφερε την ειρήνη στη Βαλκανική χερσόνησο διαμοιράζοντας στους βαλκανικούς λαούς τα υπολείμματα των εδαφών στην Ευρώπη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά η κρίση εξακολουθούσε να υποβόσκει, καθώς η Ελλάδα ήθελε να εξασφαλίσει τα βόρεια σύνορά της, η ταπεινωμένη Βουλγαρία σκεπτόταν ένα δεύτερο γύρο αποκατάστασης, η Σερβία επιθυμούσε εκτεταμένη εδαφική έξοδο προς την Αδριατική, την οποία, βέβαια, ούτε η Αυστροουγγαρία ούτε η

¹¹⁰B. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τχ. Γ', ΙΒ', ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000, σ. 53

¹¹¹B. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 54

Ιταλία ήταν διατεθειμένες ν' ανεχτούν. Παράλληλα, εκτός από το βαλκανικό πρόβλημα υπήρχε και η διαμάχη της Γαλλίας και της Γερμανίας για την περιοχή της Αλσατίας και της Λωρραίνης. Ο συνδυασμός, λοιπόν, όλων αυτών των γεγονότων με τ' ανταγωνιστικά οικονομικά συμφέροντα των Δυνάμεων μετέτρεψαν την Ευρώπη σ' ένα πεδίο μάχης με εκατομμύρια νεκρούς και τεράστιες υλικές καταστροφές, ενώ επέφερε και μια συγκλονιστική κρίση στη συνείδηση των Ευρωπαίων, οι οποίοι αμφισβήτησαν την κατεστημένη κοινωνική τάξη και αναζήτησαν διέξοδο με τη γενική ανατροπή και άρνηση των παραδοσιακών αξιών¹¹².

Στην αρχή, βέβαια, του πολέμου οι δυνάμεις των Συμμάχων (Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία, Βέλγιο, Σερβία, Μαυροβούνιο) υπερείχαν λόγω της υπεροπλίας τους έναντι των δυνάμεων των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (Γερμανία, Αυστροουγγαρία), ωστόσο στο τέλος του 1916 οι Αυτοκρατορίες κατάφεραν να έχουν την υπεροχή στα μέτωπα., Όταν, όμως, η Αμερική βγήκε από την απομόνωσή της και μπήκε στον πόλεμο, τον Απρίλη του 1917, οι Γερμανοί απώλεσαν την υπεροχή τους. Παράλληλα, εκτός από την είσοδο των Αμερικανών στον πόλεμο, ξέσπασε και η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, η οποία έδωσε «χείρα βοήθειας» στους Γερμανούς, καθώς υπογράφηκε μεταξύ τους συνθήκη ειρήνης στις 15 Δεκεμβρίου 1917. Ωστόσο, και οι Άγγλοι πολεμούσαν στη Μέση Ανατολή για τα δικά τους συμφέροντα και όχι για τη συμμαχία, οπότε ο ανταγωνισμός των Δυνάμεων ήταν εμφανής και επικίνδυνος. Τελικά, η Γερμανία, η οποία είχε ηττηθεί, ανακηρύχθηκε Δημοκρατία ύστερα από την παραίτηση του Κάιζερ (αυτοκράτωρ), τον Νοέμβριο του 1918, οπότε και υπόγραψε την 11^η Νοεμβρίου την ανακωχή με τους Συμμάχους¹¹³.

Ο απολογισμός, βέβαια, ήταν τραγικός παρά τη νίκη των Συμμάχων και το τίμημα βαρύ, καθώς υπήρχαν «εκατομμύρια νεκροί, εκατομμύρια τραυματίες και ακρωτηριασμένοι, ανεξακρίβωτος αριθμός θυμάτων ανάμεσα στον άμαχο πληθυσμό κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων από τις αδέσποτες οβίδες, τις επιδημίες και την πείνα». Παράλληλα, η Ευρώπη καταστράφηκε και στον οικονομικό τομέα. Έτσι, «η καπιταλιστική Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα», η οποία δάνειζε ολόκληρο τον κόσμο, βρέθηκε καταχρεωμένη στις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς οι οικονομίες όλων των ευρωπαϊκών κρατών εξήλθαν απ' τον πόλεμο κλονισμένες¹¹⁴.

¹¹²B. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 54-56 & 67

¹¹³B. Ραφαηλίδης, *Ιστορία (κωμικοτραγική) του Νεοελληνικού κράτους 1830-1974*, (8^η), Αθήνα 2001, σ. 82-83

¹¹⁴B. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 66

Αναμφισβήτητα, η βασική αρχή που κυριάρχησε και οδήγησε στη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν «η ελευθερία των λαών για αυτοδιάθεση». Ακριβώς, αυτή η αρχή που προώθησε τη δημιουργία νέων κρατών, ενώ και οι νικητές εξασφάλιζαν τη στρατηγική και οικονομική τους ασφάλεια. Και, βέβαια, η βασική αυτή αρχή διατυπώθηκε από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών *Ουίλσον* (Thomas Wilson, 1858-1924), ο οποίος κατόρθωσε και να την επιβάλει στη διάσκεψη της ειρήνης, που έγινε στο Παρίσι από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 1919, τόσο στους πρωθυπουργούς της Γαλλίας «*Κλεμανσό*» και της Αγγλίας «*Λόιντ Τζωρτζ*» όσο και στον πρωθυπουργό της Ιταλίας «*Ορλάντο*¹¹⁵».

Έτσι, την 28^η Ιουνίου 1919, υπογράφηκε «η *Συνθήκη των Βερσαλλιών*», στην αίθουσα των κατόπτρων του ανακτόρου εκεί που είχε ιδρυθεί και η γερμανική αυτοκρατορία. Οι σημαντικότερες, βέβαια, αποφάσεις αυτής της Συνθήκης ήταν ο αφοπλισμός της Γερμανίας, η αποστρατικοποίηση στις περιοχές της Ρηνανίας και του Σάαρ και η υποχρέωση καταβολής βαριών επανορθώσεων στους νικητές, ενώ συμφωνήθηκε να ξεκαθαριστούν και άλλες εδαφικές διαφορές¹¹⁶ με ειδικές συνθήκες.

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε μία σειρά από ειδικές συνθήκες (Αγίου Γερμανού, Τριανόν, Νεϊγύ), ενώ η πιο σημαντική για την Ελλάδα ήταν η «*Συνθήκη των Σεβρών* (Αύγουστος 1920)», καθώς καθόρισε το μέλλον της Τουρκίας. Έτσι, η Ελλάδα πήρε «την Ανατολική Θράκη μέχρι τα πρόθυρα της Κων/λης, την Ίμβρο, την Τένεδο και, προσωρινά, την περιοχή της Σμύρνης». Όμως, η ίδια συνθήκη άφησε «έξω από τα όρια του ελληνικού κράτους τη Βόρεια Ήπειρο, η οποία, κατά τη διάρκεια του πολέμου, είχε καταληφθεί από τους Ιταλούς και η οποία, τελικά, με την απόφαση της πρεσβευτικής διάσκεψης του Παρισιού (Νοέμβριος 1921) δόθηκε στο νεοϊδρυθέν κράτος της Αλβανίας και τα στενά των Δαρδανελλίων τέθηκαν κάτω από διεθνή έλεγχο¹¹⁷».

Αποτέλεσμα, λοιπόν, του τέλους του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου ήταν η δημιουργία νέων κρατών, τα οποία πολιτικά και οικονομικά ήταν ασταθή. Επιπλέον, οι μειοψηφίες που περιελάμβαναν αυτά τα κράτη ήταν ανικανοποίητες και εμφορούμενες από έντονο εθνικισμό, οπότε αποτελούσαν έναν συνεχή παράγοντα

¹¹⁵B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 68-69

¹¹⁶B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 69

¹¹⁷B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 69-70

αστάθειας, ο οποίος θα γίνει οξύτατος, όταν, μετά από λίγα χρόνια ισχυροποιήθηκαν οι γείτονές τους, Γερμανία και Ρωσία¹¹⁸.

Πράγματι, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ευρώπη που αναδύθηκε ήταν μια καινούρια Ευρώπη, καθώς η ίδρυση των εθνικών κρατών άλλαξε τη φυσιογνωμία της και το γεωπολιτικό της περιβάλλον. Ωστόσο, η Ελλάδα, η οποία βρέθηκε στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετά την ευφορία των Βαλκανικών πολέμων, αντιμετώπισε τεράστια κρίση στους πολιτικούς της θεσμούς, η οποία οδήγησε «στον εσωτερικό διχασμό, τη Μικρασιατική Καταστροφή, τον ξεριζωμό του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας¹¹⁹».

3.2. Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος και ο ενταφιασμός της Μεγάλης Ιδέας

Αναμφισβήτητο γεγονός στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα ήταν η δημιουργία των εθνικών κρατών, τα οποία έγιναν σταδιακά οι βασικοί δρώντες, οι βασικοί πρωταγωνιστές στη διεθνή πολιτική σκηνή και κυρίαρχη πολιτική αναδείχτηκε η ρεαλιστική πολιτική, σύμφωνα με την οποία το κάθε κράτος όφειλε να προσπαθήσει να μεγιστοποιήσει τα οφέλη του, είτε με πολιτικά είτε με στρατιωτικά μέσα. Ως εκ τούτου, οι συνάψεις συμμαχιών και οι διαπραγματεύσεις σε διπλωματικό επίπεδο ήταν απαραίτητες, ώστε να ικανοποιηθούν τα «εθνικά συμφέροντα» του κάθε κράτους, καθώς δεν υπήρχε μόνο μία μεγάλη δύναμη, η οποία θα μπορούσε να επιβάλει τους όρους σε διεθνές επίπεδο¹²⁰.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα χρόνια της δεκαετίας του 1910 στάθηκαν καθοριστικά, καθώς τότε χαράχτηκαν τα σύνορα πολλών εθνικών κρατών κι αποφασίστηκε η μοίρα εκατομμυρίων ανθρώπων. Και βέβαια, οι διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις ήταν καθοριστικές και για την έκβαση της Μικρασιατικής Καταστροφής, ενώ και οι πολιτικές στρατηγικές επιλογές των Μεγάλων Δυνάμεων κατά την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας συνδέονταν άμεσα με τις εξελίξεις στο εσωτερικό της Ελλάδας και ιδίως με τον Εθνικό Διχασμό¹²¹.

Έτσι, αν και η Ελλάδα δεν είχε συνέλθει από τη δύσκολη, αλλά νικηφόρα περιπέτεια των Βαλκανικών Πολέμων, έπρεπε ν' αποφασίσει με ποια πλευρά των

¹¹⁸B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 70-71

¹¹⁹B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *ό. π.*, σ. 73

¹²⁰P. Αλβανός, «Διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα: από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας, Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 6^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 7

¹²¹P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 7-8

εμπολέμων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα ταχθεί. Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι: «τα εθνικά συμφέροντα θα εξυπηρετούνταν καλύτερα, αν η Ελλάδα τασσόταν στο πλευρό της Αντάντ». Επιπλέον, εκτιμούσε ότι η νίκη γι' αυτήν ήταν βέβαιη και ότι η Ελλάδα θα είχε σημαντικά εδαφικά κέρδη, αν η Βουλγαρία τασσόταν όπως διαφαινόταν στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων. Παράλληλα, η στενή σύνδεση του Βενιζέλου με το αγγλικό και πολιτικό και οικονομικό κατεστημένο, ιδίως με την εφοπλιστική παροικία του Λονδίνου, και η προσωπική του φιλία με τον Άγγλο πρωθυπουργό Λόιντ Τζορτζ τον οδηγούσαν να υποστηρίζει σταθερά τη βασική του θέση ότι: «η Ελλάδα θα έπρεπε να συνεργαστεί με την πανίσχυρη Αγγλία, καθώς πίστευε ότι τα συμφέροντα των δύο χωρών ταυτίζονταν στη νοτιοανατολική Μεσόγειο¹²²».

Αντίθετα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος πίστευε ότι η Ελλάδα θα είχε περισσότερα οφέλη, αν παρέμενε ουδέτερη. Επιπλέον, αμφισβητούσε τις υποσχέσεις των Συμμάχων, καθώς αυτοί δεν εγγυόντουσαν ούτε τα σύνορα της «νέας» Ελλάδας που είχε δημιουργηθεί μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Επιπρόσθετα, επειδή είχε την αίσθηση ότι ο γερμανικός στρατός ήταν αήττητος, πίστευε ότι: «η καλύτερη επιλογή για την Ελλάδα ήταν να μείνει αμέτοχη¹²³».

Η διαφορετική, λοιπόν, αντίληψη των δύο ανδρών ήταν και η κύρια αιτία, του Εθνικού Διχασμού που επέφερε τεράστια δεινά στη χώρα¹²⁴.

Ως εκ τούτου ο ιδεολογικός διχασμός επέφερε πολιτικές ανακατατάξεις, αλλεπάλληλες κυβερνητικές αλλαγές, ενώ και οι επιβουλές των ξένων δυνάμεων επέτειναν τη χαώδη κατάσταση. Έτσι, η κυβέρνηση Βενιζέλου αναγκάστηκε να παραιτηθεί, «τον Φεβρουάριο του 1915», και εγκαινιάστηκε μια περίοδος μακράς πολιτικής και συνταγματικής ανωμαλίας, που οδήγησε σε περιπέτειες τη χώρα εκθέτοντάς την σε ανυπέρβλητους εξωτερικούς κινδύνους¹²⁵.

Παράλληλα, και «το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας», που έλαβε χώρα «στη Θεσσαλονίκη τον Αύγουστο του 1916» και προκλήθηκε από βενιζελικούς, συνέβαλε στον «οριστικό διχασμό» και τον «γεωγραφικό διαμελισμό» της Ελλάδας και κατ' ουσία στη δημιουργία δύο πολιτικών στρατοπέδων¹²⁶. Έτσι, η Ελλάδα τον Νοέμβριο

¹²²P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 8

¹²³B. Ραφαηλίδης, *Ιστορία(κωμικοτραγική) του Νεοελληνικού κράτους 1830-1974*, (8^η), Αθήνα 2001, σ. 84 & Γ. Γιανουλόπουλος, «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*», *Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα»*. Από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή, Αθήνα 2001, σ. 227-228

¹²⁴P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 8

¹²⁵Θ. Βερέμης – Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς-Η σύγχρονη συνέχεια από το 1821 μέχρι σήμερα*, (2^η), Αθήνα 2006, σ. 338

¹²⁶Λ. Λούβη, «Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας», στο: Τα Νέα Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), τ. 2^ο, Αθήνα 2010, σ. 28

του 1916 βρέθηκε να είναι χωρισμένη σε δύο ξεχωριστά κράτη. Η κυβέρνηση, λοιπόν, του Βενιζέλου έλεγχε «την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου, τις Κυκλάδες και τις βόρειες Σποράδες», ενώ η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου έλεγχε «την Παλαιά Ελλάδα» και οι Γερμανοβούλγαροι «κατείχαν την Ανατολική Μακεδονία» και πρόσκαιρα κατέλαβαν τις περιοχές της Φλώρινας και της Κορυτσάς, περιοχές που γρήγορα περιήλθαν στον έλεγχο των Συμμάχων¹²⁷.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες η «Προσωρινή Κυβέρνηση» μπήκε στον πόλεμο εναντίον των «Κεντρικών Δυνάμεων», στις 24 Νοεμβρίου 1916. Παρόλο που οι Μεγάλες Δυνάμεις ήλπιζαν σε μια συνεννόηση μεταξύ του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου, απαίτησαν από τον Κωνσταντίνο ν' αποδείξει έμπρακτα την ουδετερότητα της Ελλάδας παραδίδοντάς τους μια σημαντική ποσότητα στρατιωτικού υλικού ως αντιστάθμισμα της διατάραξης της ισορροπίας που είχαν προκαλέσει στο Μακεδονικό Μέτωπο και της αφαίρεσης του οπλισμού στο Ρούπελ και στην Καβάλα. Στο μεταξύ, ο Κωνσταντίνος, καθώς φάνηκε να συζητά τη συμμαχική πρόταση, ζήτησε ως αντάλλαγμα να μην επεκταθεί το βενιζελικό κράτος προς τα νότια και να μην αναγνωριστεί επίσημα η επαναστατική κυβέρνηση του Βενιζέλου. Όμως, όταν Γάλλοι στρατιώτες αποβιβάστηκαν στον Πειραιά, για να πάρουν τα πολεμικά εφόδια, ήρθαν αντιμέτωποι με την παραστρατιωτική οργάνωση των Επίστρατων, οπότε είχε επέλθει η σύγκρουση και οι Σύμμαχοι κλιμάκωσαν τις πιέσεις τους αποκλείοντας εντελώς όλα τα λιμάνια της Παλαιάς Ελλάδας και προκαλώντας δραματικές ελλείψεις σε τρόφιμα και βασικά εφόδια. Αναπόφευκτα, ο συμμαχικός αποκλεισμός, ο οποίος συνδυάστηκε με το αίσθημα της «εθνικής ταπείνωσης» είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική μετατόπιση των ψηφοφόρων της Παλαιάς Ελλάδας εναντίον του Βενιζέλου, η οποία εκφράστηκε στις καθοριστικές για το έθνος εκλογές του 1920¹²⁸.

Ωστόσο, η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου με την αρωγή των δυνάμεων της Αντάντ και «η επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα ως πρωθυπουργού του ενιαίου ελληνικού κράτους» επέτρεψε την είσοδο της Ελλάδας στον Πόλεμο, τον Ιούνιο του 1917, αμέσως μετά τον σχηματισμό της κυβέρνησής του και την απόφασή του να στρατευτεί με τις Συμμαχικές Δυνάμεις¹²⁹.

Πράγματι, η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο ενίσχυσε τις Δυνάμεις των Συμμάχων. Έτσι, οι Κεντρικές Δυνάμεις κατέρρευσαν κατά τη γενική επίθεση εναντίον

¹²⁷P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 13

¹²⁸P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 13-14

¹²⁹P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 14-15

των γερμανοβουλγαρικών θέσεων και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος οδηγήθηκε στο τέλος του. Στη συνέχεια, ακολούθησε και η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς μετά την υπογραφή της «Συνθήκης του Μούδρου», στις 17/30 Οκτωβρίου, τέθηκε στο έλεος των Δυνάμεων. Κατά συνέπεια, οι επίφοβοι εχθροί της Ελλάδας βρέθηκαν «στο στρατόπεδο των ηττημένων». Παράλληλα, ο Βενιζέλος ήλπιζε τα μέγιστα από τους Συμμάχους, καθώς, «έστω και την ύστατη στιγμή», η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό των νικητών¹³⁰.

Ωστόσο, ο Βενιζέλος, είχε ήδη οργανώσει τους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς, τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Παρίσι, πριν ακόμα τελειώσει ο πόλεμος, για να μπορέσει να προωθήσει «τις ελληνικές θέσεις» στο «Συνέδριο της Ειρήνης». Το αξιοσημείωτο, βέβαια, της ελληνικής προπαγάνδας ήταν η ταύτισή της με την επικρατούσα άποψη ορισμένων κύκλων της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Γαλλίας ότι: «η λύση του “Ανατολικού Ζητήματος”, έπρεπε να είναι η Σταυροφορία της “εκπολιτισμένης Δύσης” εναντίον της “βάρβαρης Ανατολής”¹³¹».

Οι ελληνικές, λοιπόν, διεκδικήσεις εκφράστηκαν επίσημα από τον Βενιζέλο στις 17 Δεκεμβρίου 1918 με υπόμνημά του προς τους Συμμάχους. Στο υπόμνημα ο Βενιζέλος αναφερόταν λεπτομερώς και με στατιστικά στοιχεία στον ελληνικό πληθυσμό όλων των διεκδικούμενων περιοχών και με προσεκτική διπλωματική γλώσσα αναζήτησε την κατανόηση και την υποστήριξη των Συμμάχων, «κυρίως για την περιοχή της Θράκης και της Μικράς Ασίας», όπου υπήρχαν και περισσότερες προοπτικές συμμαχικής συμφωνίας¹³².

Όμως, οι σύμμαχοι για να πραστατεύσουν τα δικά τους συμφέροντα προσπαθούσαν να ισορροπήσουν ανάμεσα «στις υποσχέσεις και τις δεσμεύσεις που είχαν αναλάβει κατά τη διάρκεια του πολέμου¹³³». Αξίζει να τονιστεί ότι, μετά την ανακωχή του Μούδρου, η Αγγλία έθεσε υπό τον έλεγχό της τα Στενά των Δαρδανελίων καθώς και τις πετρελαιοφόρες περιοχές του Καυκάσου και της Μεσοποταμίας (το σημερινό Ιράκ και μέρος της Ιορδανίας), η Γαλλία κατέλαβε την Κιλικία, ενώ η Ιταλία απέκτησε το δικαίωμα να επεκτείνει την κυριαρχία της στα μικρασιατικά παράλια απέναντι από τα υπό ιταλική κατοχή Δωδεκάνησα. Όταν, μάλιστα, η Ιταλία προχώρησε στην κατάληψη της Αττάλειας τον Μάρτιο του 1919, η κίνηση αυτή θεωρήθηκε

¹³⁰Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 28

¹³¹Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 29

¹³²P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 16

¹³³Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 29

απειλητική για τα συμφέροντα της Ελλάδας στην περιοχή. Αναμφισβήτητα, οι συγκρουόμενες διεκδικήσεις και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των νικητών είχαν σαν αποτέλεσμα την ανυπαρξία μιας ενιαίας πολιτικής στο Ανατολικό Ζήτημα, η οποία ωφέλησε, όπως φάνηκε, τον αναδύομενο τουρκικό εθνικισμό¹³⁴.

Στο Συνέδριο, λοιπόν, της Ειρήνης, το οποίο ξεκίνησε τις συνεδριάσεις του τον Ιανουάριο του 1919 στο Παρίσι με σκοπό τη διευθέτηση του μεταπολεμικού κόσμου, συμμετείχαν τριάντα πολυμελείς αντιπροσωπείες των αντίστοιχων ενδιαφερομένων κρατών αλλά και εκπρόσωποι εθνικών, μειονοτικών, οικονομικών και θρησκευτικών ομάδων, οι οποίοι ήθελαν να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Οπωσδήποτε, τη μεγαλύτερη δύναμη στο Συνέδριο την είχαν οι δυνάμεις της Συμμαχίας της Αντάντ, ιδιαίτερα η Αγγλία με τον πρωθυπουργό της Λόιντ Τζόρτζ, η Γαλλία με τον Κλεμανσό και η Ιταλία με τον Ορλάντο, ενώ ιδιαίτερη βαρύτητα είχε και η παρουσία των ΗΠΑ με τον πρόεδρο Ουίλσον. Τότε, γνωστοποιήθηκαν στο Συνέδριο με υπόμνημα του Βενιζέλου προς την αρμόδια για τα ελληνικά ζητήματα επιτροπή του Συνεδρίου οι ελληνικές υποθέσεις, οι οποίες δεν ήταν άλλες από το αρχικό όραμα του Βενιζέλου και των περισσότερων Ελλήνων για την προσάρτηση στην ελληνική επικράτεια της «Ανατολικής» και της «Δυτικής Θράκης», «της περιοχής της Σμύρνης» και των «Δωδεκανήσων». Αν και τα ελληνικά συμφέροντα έρχονταν σε αντίθεση με τα ιταλικά, η ελληνική υπόθεση προχώρησε πολύ ικανοποιητικά στο Συνέδριο αυτό μέχρι τη λήξη του τον Ιανουάριο του 1920. Έτσι, μέσα στο 1919 υπογράφηκαν διάφορες συνθήκες, αλλά λόγω της καθυστέρησης που υπήρξε στην υπογραφή της συνθήκης ειρήνης με την «Οθωμανική Αυτοκρατορία», το μόνο από όφελος για την Ελλάδα το 1919 ήταν η επικύρωση, με τη Συνθήκη του Νεϊγύ, η προσάρτηση της Δυτικής Θράκης. Επιπλέον, μία από τις σημαντικότερες αποφάσεις του Συνεδρίου της Ειρήνης, η οποία έγινε δεκτή με μεγάλη ικανοποίηση από τον Βενιζέλο, ήταν η ανάθεση της κατάληψης της Σμύρνης και των γύρω περιοχών από τις ελληνικές δυνάμεις προκειμένου να εξασφαλιστεί η έννομη τάξη. Κι αυτό ο Βενιζέλος το ερμήνευσε ως «το πρώτο βήμα» της ικανοποίησης των αιτημάτων στη Μικρά Ασία από τις δυνάμεις της Αντάντ και ύστερα από την εμπλοκή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Ουκρανίας¹³⁵.

¹³⁴P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 16-17

¹³⁵P. Αλβανός, «Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922» στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 6^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 18-19

Παρά το ότι η όλη κατάσταση ήταν ρευστή, καθώς οι Ιταλοί αντέδρασαν στις ελληνικές επιδιώξεις, εντούτοις ο Λόιντ Τζορτζ, ο Κλεμανσό και ο Ουίλσον συμφώνησαν για «την παρουσία των Ελλήνων στη Μ. Ασία». Στη συνέχεια, και παρά την απουσία του Ορλάντο, ο Λόιντ Τζορτζ πρότεινε στις 6 Μαΐου «την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη». Έτσι, ο ελληνικός στρατός, ο οποίος συνοδευόταν «από τέσσερα ελληνικά και τρία αγγλικά αντιτορπιλικά, αποβιβάστηκε στη Σμύρνη, στις 15 Μαΐου, μέσα σε μια ατμόσφαιρα ξέφρενου εθνικού ενθουσιασμού»¹³⁶.

3.2.1. Η απόβαση στη Μικρά Ασία

Αναμφισβήτητα, κι όπως έχει ήδη προαναφερθεί, μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις του Συνεδρίου, η οποία έγινε δεκτή με μεγάλη ικανοποίηση από τον Βενιζέλο ήταν η ανάθεση στις ελληνικές δυνάμεις της κατάληψης της Σμύρνης και των γύρω περιοχών προκειμένου να εξασφαλιστεί η έννομη τάξη.

Ωστόσο, η σύλληψη αυτής της ιδέας από τον Λόιντ Τζορτζ και τον Βενιζέλο, «εκείνο το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1919», για τη δημιουργία «μιας τεράστιας και πανίσχυρης Ελλάδας» η οποία με τη συνεργασία της Βρετανίας θα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην «ανατολική Μεσόγειο» προκάλεσε «θύελλα» αντιδράσεων, τόσο της ίδιας της βρετανικής κυβέρνησης όσο και των άλλων Συμμάχων. Μάλιστα, ο υπουργός των εξωτερικών της Βρετανίας, Άρθουρ Μπάλφουρ, έκρινε με δριμύτητα τη γνωμοδότηση των τριών «πανίσχυρων και αμαθέστατων ανθρώπων», χαρακτηρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον Λόιντ Τζορτζ, τον Κλεμανσό και τον Βενιζέλο. Παράλληλα και ο υπουργός Στρατιωτικών Ουίνστον Τσόρτσιλ είχε δηλώσει κι αυτός την ανησυχία του, καθώς είχε προειδοποιήσει για τους κινδύνους που ελλόχευαν από μια τέτοια απόφαση¹³⁷.

Παρόλα αυτά, «ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου του 1919» και έγινε δεκτός με μεγάλο ενθουσιασμό από τον ελληνικό πληθυσμό. Όμως, η ελληνική κατοχή της Σμύρνης, προξένησε αμέσως αντιδράσεις, οι οποίες οδήγησαν σε αιματηρές συγκρούσεις και πράξεις αντεκδίκησης. Αναμφίβολα, οι αιματηρές αυτές συγκρούσεις ανησύχησαν τους Συμμάχους και τους προκάλεσαν αλγεινή εντύπωση. Ταυτόχρονα, άρχισαν ν' αμφιβάλλουν για τη δυνατότητα και την ικανότητα που είχε ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός, ώστε να μπορέσει να διατηρήσει

¹³⁶Λ. Λούβη, «Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας», στο: *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, Τα Νέα Ιστορία, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), τ. 2^{ος}, Αθήνα 2010, σ. 31-32

¹³⁷Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 32

την τάξη σε μια σφαίρα «πολυεθνικού χαρακτήρα¹³⁸». Ο Βενιζέλος, βέβαια, εξοργίστηκε με τα «βίαια επεισόδια» που σημειώθηκαν και ζήτησε την καταδίκη των ενόχων και την εκτέλεσή τους, καθώς η Διασυμμαχική Επιτροπή στην έκθεσή της ανέφερε ότι «Έλληνες στρατιώτες άνοιξαν πυρ εναντίον Τούρκων άοπλων πολιτών και αιχμαλώτων», με πολλούς, μάλιστα, νεκρούς και τραυματίες. Επιπλέον, επειδή φοβήθηκε ότι μπορεί ν' ακυρωθεί το μικρασιατικό όραμα, ανέθεσε τη διοίκηση της Σμύρνης στο φίλο του Αριστείδη Στεργιάδη, καθώς γνώριζε το μουσουλμανικό Δίκαιο. Ο Στεργιάδης, όμως, ακολούθησε σκληρές μεθόδους στη διοίκηση, καθώς ήθελε να κρατηθεί «η ισορροπία ανάμεσα στην Ελλάδα και στους Συμμάχους». Επιπλέον, «ήρθε σε σύγκρουση με την ελληνική κοινότητα και τις στρατιωτικές αρχές της Σμύρνης, καθώς ήθελε να εξαλείψει οποιαδήποτε διάκριση εις βάρος των Τούρκων». Ωστόσο, η πιο σοβαρή συνέπεια της παρουσίας του «ελληνικού στρατού στη Σμύρνη» ήταν η «ραγδαία ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού», ο οποίος με ηγέτη τον Μουσταφά Κεμάλ γιγαντώθηκε τόσο εναντίον του Σουλτάνου όσο και εναντίον των Ελλήνων. Παράλληλα, η οργάνωση του τουρκικού στρατού στην ύπαιθρο και όχι στους στρατώνες έλαβε εθνικιστικό χαρακτήρα συσπειρώνοντας δίπλα του τόσο τα υπολείμματα της τουρκικής χωροφυλακής όσο και ένοπλους αγρότες δυσκολεύοντας τη ζωή των Ελλήνων της ενδοχώρας. Τότε, τα ελληνικά στρατεύματα, προκειμένου να προστατεύσουν τον ελληνικό πληθυσμό, παραβίασαν τους όρους της αποστολής τους για τη διατήρηση της ειρήνης κι άρχισαν να προελαύνουν ανατολικά και να καταλαμβάνουν αξιόλογες πόλεις, όπως «το Αϊδίνι, τη Μαγνησία, την Πέργαμο και το Αϊβαλί» και ν' αποκτούν τη διοίκηση της περιοχής. Παράλληλα, αντέδρασαν και οι Τούρκοι, καθώς μια ομάδα άτακτων σημείωσε τον Ιούνιο βιαιοπραγίες εναντίον του ελληνικού πληθυσμού. Τότε, ο Βενιζέλος για να επιβληθεί η τάξη έστειλε εκεί για ένα μήνα στη Σμύρνη τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο. Ωστόσο, ο ελληνικός στρατός υποχρεώθηκε ν' αναστείλει οποιαδήποτε πολεμική δραστηριότητα εκτός ελληνικής ζώνης, μετά την απαγόρευση από τους Συμμάχους. Ως εκ τούτου, οι Τούρκοι αντάρτες έμειναν ανεξέλεγκτοι, καθώς δρούσαν εντός των ορίων της ιταλικής ζώνης. Στη συνέχεια, «τον Ιούλιο του 1919» και «ύστερα από τις έντονες ελληνικές πιέσεις», «δόθηκε από τον Άγγλο στρατηγό Μιλν» η άδεια στα ελληνικά στρατεύματα να καταδιώκουν τους Τούρκους σε απόσταση ενάμισι χιλιομέτρου, προκειμένου να προστατευθούν οι Έλληνες που ζούσαν εκεί με την προϋπόθεση ότι θα επιστρέφουν

¹³⁸Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 32

στη βάση τους. Αργότερα, το δικαίωμα αυτό επεκτάθηκε στα τρία χιλιόμετρα υπό την ίδια προϋπόθεση. Επιπλέον, «τον Φεβρουάριο του 1920 ορίστηκε γενικός διοικητής του ενισχυμένου πλέον στρατού της Μικράς Ασίας ο αρχιστράτηγος Α. Παρασκευόπουλος και το Γενικό Στρατηγείο μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη¹³⁹».

Στο μεταξύ, ο Μουσταφά Κεμάλ «με έδρα της επαναστατικής του κυβέρνησης την Άγκυρα» οργάνωσε ανταρτικό στρατό. Ωστόσο, υποχρεώθηκε να δημιουργήσει τακτικό στρατό και ισχυρό ιππικό, καθώς διέκρινε την υπεροχή των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Κι όλα αυτά τα έκανε «με υλικά που προέρχονταν και από τις αποθήκες που φρουρούσαν οι Σύμμαχοι». Όμως, η «δυναμική των Τούρκων εθνικιστών» άλλαξε τα δεδομένα στην περιοχή. Οι εμπνευστές, λοιπόν, της απόβασης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη άρχισαν ν' αμφισβητούν την αναγκαιότητά του στην περιοχή. Άλλωστε, ο Κλεμανσό είχε υποστηρίξει εξ αρχής την προσωρινή του παρουσία. Επιπλέον, ο Βενιζέλος είχε αρχίσει ν' ανησυχεί για τη μη τελική διευθέτηση «του Μικρασιατικού Ζητήματος». Έτσι, προσπάθησε το φθινόπωρο του 1919, «να πείσει τους Συμμάχους να συντρίψουν το κίνημα του Κεμάλ», ώστε να προστατευθούν από τον αφανισμό οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας, καθώς είχε ήδη συνειδητοποιήσει ότι «η Ελλάδα μόνη της δεν μπορούσε να κάνει τίποτε». Η κατάσταση, όμως, άρχισε να περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, όταν το αμερικανικό Κογκρέσο αρνήθηκε να επιβεβαιώσει τη «Συνθήκη των Βερσαλλιών» και το «Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών». Τότε, η Αμερική έπαψε να έχει ενεργό συμμετοχή στη Διάσκεψη Ειρήνης. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1920 η Διάσκεψη έκλεισε τις εργασίες της αφήνοντας ουσιαστικά την επίλυση του ζητήματος στους Βρετανούς, τους Γάλλους και τους Ιταλούς¹⁴⁰.

Ωστόσο, οι Συμμαχικές Δυνάμεις κωλυσιεργούσαν, γιατί όλοι προσπαθούσαν να προετοιμάσουν το έδαφος ώστε ν' αποσπάσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερα κέρδη από τη μοιρασιά των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι αποφάσεις, λοιπόν, της τελικής ρύθμισης πάρθηκαν στη «Συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο» (Απρίλιος 1920), όπου συμφωνήθηκαν και οι όροι που θα επέβαλλαν οι Συμμαχικές Δυνάμεις στην Πύλη. Σ' αυτή τη συνδιάσκεψη, μάλιστα, επιτράπηκε στην Ελλάδα να προχωρήσει στο μικρασιατικό μέτωπο μέχρι την Προύσα, για να προστατευτούν αποτελεσματικότερα

¹³⁹Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 33-34

¹⁴⁰Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 34-35

τα συμμαχικά στρατεύματα από τη δράση των άτακτων Τούρκων στρατιωτών κι ακόμα «να καταλάβει την Ανατολική Θράκη μέχρι τη γραμμή της Τσατάλτζας»¹⁴¹.

Στη συνέχεια, «τον Ιούλιο του 1920, υπογράφηκε στο γαλλικό προάστιο Σέβρες από την ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους εκπροσώπους των Συμμάχων της Αντάντ, η οριστική συνθήκη ειρήνης». Η Ελλάδα, βέβαια, εκπροσωπήθηκε από τον Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, ενώ θεωρήθηκε ότι η Συνθήκη αυτή ήταν η λύση του Ανατολικού Ζητήματος, καθώς με τα 433 άρθρα της διακανόνιζε «τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη διανομή των εδαφών της στους νικητές του πολέμου»¹⁴².

Ωστόσο, οτιδήποτε υπογράφηκε στις Σέβρες, ύστερα από δύο χρόνια «εξαντλητικής διπλωματίας» και μάλιστα από τον ίδιο τον Βενιζέλο ήταν «χάρτινο», καθώς δε λύθηκε κανένα πρόβλημα, αφού «είχε ελάχιστη ισχύ έξω από την περιοχή της πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Ωστόσο, για τον Βενιζέλο «η σημασία της ήταν τεράστια γιατί θα εκπληρώνονταν τα όνειρά του και θα πραγματοποιείτο η “Μεγάλη Ιδέα”». Παράλληλα, τόσο η «Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας» όσο και το κίνημα της Νέας Τουρκίας, εκτός του ότι κατηγορούσαν την Πύλη για προδοσία αντιστέκονταν τόσο στην πολιτική της Αντάντ όσο και στις δυνάμεις του «παλαιού» οθωμανισμού. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα για να επιβάλει τους όρους της Συνθήκης, θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει τα όπλα. Όμως, αυτό ήταν δύσκολο, γιατί η Βρετανία με κατηγορηματικό τρόπο απέκρουσε «κάθε ενδεχόμενο στρατιωτικής εμπλοκής». Αλλά και «στο εσωτερικό της Ελλάδας είχε ήδη διαμορφωθεί ένα υπόγειο ρεύμα δυσαρέσκειας εναντίον του Βενιζέλου»¹⁴³.

Ωστόσο, ο Βενιζέλος που ήταν έμπλεος ενθουσιασμού αλλά και «τυφλωμένος» από την προσδοκία για τη δημιουργία της «Μεγάλης Ελλάδας» παρουσίασε στη Βουλή, μέσα σ' ένα πανηγυρικό κλίμα, τη «Συνθήκη των Σεβρών». Ύστερα, προκήρυξε εκλογές, όπως είχε υποσχεθεί και δεσμευτεί για την 1^η Νοεμβρίου πιστεύοντας ότι το έθνος θα ενέκρινε τα οράματά του. Άλλωστε, το βασικό προεκλογικό «σύνθημα» των Φιλελευθέρων ήταν «Η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Αλλά, η αντιβενιζελική παράταξη «πρόβαλε έναν εσωστρεφή

¹⁴¹P. Αλβανός, «Διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα: από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 6^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 20-21

¹⁴²P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 21

¹⁴³Λ. Λούβη, «Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας», στην: Τα Νέα Ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), τ. 2^{ος}, Αθήνα 2010, σ. 37-38

πατριωτισμό» και «διακήρυσσε παντοιοτρόπως πως δεν ήθελε μια τέτοια Ελλάδα», ενώ «διατύπωσε και την επινοημένη άποψη» ότι: «“ο σατανικός Βενιζέλος” προκήρυξε εκλογές με την προοπτική της αποτυχίας, ώστε να φορτωθεί η ευθύνη της καταστροφής που διαφαινόταν στους αντιπάλους του». Παράλληλα, ένα αξιόλογο τμήμα Ελλήνων είχε κουραστεί από τις συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις και γι’ αυτό ήταν αδιάφορο «τόσο για τους θριάμβους της Μικράς Ασίας όσο και της Θράκης», ενώ είχε αναζωπυρωθεί και ο «Διχασμός» με τις απροκάλυπτες παρεμβάσεις της Αντάντ «τόσο στην εκδίωξη του Κωνσταντίνου όσο και στην επικείμενη επάνοδό του», μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου. Έτσι, το βενιζελικό κόμμα στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, οι οποίες ήταν μείζονος σημασίας για την εξέλιξη του «Μικρασιατικού Ζητήματος», κέρδισε μόνο 118 από τις 369 έδρες κι έχασε τις εκλογές. Αυτό, όμως, είχε άμεση απήχηση στη «Συνθήκη των Σεβρών», καθώς οι Σύμμαχοι διαφοροποιήθηκαν, όχι μόνο εξαιτίας της επικείμενης επανόδου του Κωνσταντίνου, αλλά, από τη ραγδαία άνοδο του κεμαλικού εθνικισμού¹⁴⁴.

Ως εκ τούτου, «η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920» αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην πορεία της Μικρασιατικής Εκστρατείας και για πολλούς ήταν η αιτία της Καταστροφής¹⁴⁵.

3.2.2. Η πορεία προς την Καταστροφή

Αναμφισβήτητα, ο κεμαλικός εθνικισμός είχε ανησυχήσει τις δυνάμεις της Αντάντ, οι οποίες θεώρησαν πως κινδύνευαν τα συμφέροντά τους στην περιοχή και γι’ αυτό διέβλεπαν δύο λύσεις στο πρόβλημα που είχε προκύψει: την πολεμική ή τη συμβιβαστική. Η Αγγλία, βέβαια, που είχε κυρίως εδαφικά συμφέροντα (έλεγχος των Στενών και των πετρελαίων του Καυκάσου και της Μοσούλης), είχε μόνο την επιλογή του πολέμου, γιατί ο Κεμάλ πολεμούσε για «πλήρη πολιτική ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα ενός κυρίαρχου τουρκικού εθνικού κράτους». Επειδή, όμως, δεν ήταν διατεθειμένη ν’ αποστείλει δικό της στρατό στη Μικρά Ασία, αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τον ελληνικό στρατό, ο οποίος ήταν ήδη εκεί για να φροντίσει για την εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών. Ως εκ τούτου, παρά την αλλαγή της κυβέρνησης στην Αθήνα, εξακολούθησε να στηρίζει την ελληνική πολιτική ηγεσία, ενώ η Γαλλία είχε διαφορετική στάση, καθώς και η εξωτερική της πολιτική παραδοσιακά απέναντι

¹⁴⁴Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 38-39

¹⁴⁵Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωσις...»*, *Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα*. Από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή, Αθήνα 2001, σ. 263-265

στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν φιλική, αλλά και γιατί ήθελε να μεγιστοποιήσει τα οφέλη της¹⁴⁶.

Παράλληλα, παρά τις προεκλογικές υποσχέσεις τους για τερματισμό του πολέμου, οι κωνσταντινικές κυβερνήσεις διαβεβαίωναν συνεχώς τις δυνάμεις της Αντάντ για την πρόθεση της Ελλάδας να συνεχιστεί η Μικρασιατική Εκστρατεία προκειμένου να εφαρμοστεί η Συνθήκη των Σεβρών. Ταυτόχρονα, και ο Κωνσταντίνος και ο «αντιβενιζελικός» πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης δεν ήθελαν ν' αποδοθεί η ευθύνη για «απώλεια εθνικού εδάφους» στις δικές τους επιλογές και στη δική τους ανικανότητα να διευθύνουν τη Μικρασιατική Εκστρατεία, αλλά ούτε να κατηγορηθούν ότι εγκατέλειπαν τον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας στις διαθέσεις του κεμαλικού εθνικισμού¹⁴⁷.

Έτσι, τον Μάρτιο του 1921 ο πρωθυπουργός της χώρας Καλογερόπουλος κλήθηκε να συμμετάσχει στη Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, η οποία κατέληξε σε αποτυχία, καθώς τόσο οι Έλληνες όσο και οι κεμαλικοί διαφώνησαν με την πρόταση της Αντάντ για «μερική αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών». Ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά που συμμετείχε σε διεθνές συνέδριο κεμαλική αντιπροσωπεία, κάτι που αποδείκνυε και την *de facto* αναγνώριση του κεμαλικού καθεστώτος. Οι κεμαλικοί, μάλιστα, αμφισβήτησαν τις στατιστικές στις οποίες βασίστηκαν οι Σύμμαχοι για ν' αποδώσουν τη Θράκη και τη Σμύρνη στην Ελλάδα και οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων συναίνεσαν στη συγκρότηση Εξεταστικής Επιτροπής, η οποία θα επανεξέταζε τα πληθυσμιακά δεδομένα στις δύο αυτές περιοχές. Όμως, η ελληνική κυβέρνηση στην προσπάθειά της να υποβαθμίσει τη σημασία της αποτυχίας της Συνδιάσκεψης, αποφάσισε την προέλαση του ελληνικού στρατού στο Εσκί Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ προκειμένου ν' αντιμετωπίσει τον τουρκικό στρατό. Αλλά η αποτυχία της επιχείρησης οδήγησε τόσο στη συνειδητοποίηση ότι ο αντίπαλος ήταν σοβαρός και καλά οργανωμένος όσο και στην παραίτηση του φιλοαντατικού Καλογερόπουλου και στην ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Δημήτριο Γούναρη¹⁴⁸.

Στη συνέχεια, η Αντάντ πρότεινε στην Αθήνα σχέδιο ειρήνης τον Ιούνιο του 1921, όπου προβλεπόταν ν' αποχωρήσει ο ελληνικός στρατός από τη Σμύρνη και ν' αντικατασταθεί με χωροφυλακή από «Ευρωπαίους αξιωματικούς», καθώς και να

¹⁴⁶P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 27

¹⁴⁷P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 31

¹⁴⁸P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 31-32

αποστρατικοποιηθεί η Ανατολική Θράκη, η οποία, όμως, θα παρέμενε υπό την κυριαρχία της Ελλάδας. Όμως, ο Γούναρης προτίμησε τη συνέχιση της επίθεσης με στόχο την ολική καταστροφή του τουρκικού στρατού¹⁴⁹.

Ωστόσο, όσο περνούσαν οι μήνες τόσο γινόταν φανερό το πολιτικό και στρατιωτικό αδιέξοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Σ' αυτές τις συνθήκες η ελληνική πολιτική ηγεσία στη νέα Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι έθεσε «τας τύχας της Ελλάδας εις τας χείρας της Αγγλίας¹⁵⁰».

Στη δε «Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη», που πραγματοποιήθηκε «στο Παρίσι τον Μάρτιο του 1922», οι σχετικές προτάσεις «για την αποχώρηση της Ελλάδας όχι μόνο από τη Σμύρνη αλλά και από ολόκληρη την Ανατολική Θράκη» δεν βρήκαν σύμφωνη την Αγγλία, η οποία γνώριζε ότι η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την περιοχή θα έθετε σε κίνδυνο τον συμμαχικό, καθώς κινδύνευε να βρεθεί περικυκλωμένος από τον τουρκικό κι έτσι η Αγγλία θα έχανε τον έλεγχο των Στενών. Ταυτόχρονα, η Γαλλία και η Ιταλία κατέστησαν σαφές ότι δεν θα συγκρούονταν με τον Κεμάλ, για να εξασφαλιστεί η ελληνική κυριαρχία στην Ανατολική Θράκη. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση βρέθηκε σε αδιέξοδο όχι μόνο στο εξωτερικό αλλά και στο εσωτερικό της. Αλλά, ούτε ο Κεμάλ δέχτηκε τις προτάσεις και απαίτησε πρώτα την αποχώρηση του ελληνικού στρατού και μετά οποιαδήποτε συζήτηση για υπογραφή ανακωχής¹⁵¹.

Παράλληλα, η αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων τον Αύγουστο του 1921 στην κρίσιμη μάχη του Σαγγάριου είχε επαναφέρει το κλίμα δυσπιστίας απέναντι στην κυβέρνηση της Αθήνας. Άλλωστε, «οι αποτυχίες στο μέτωπο της Μικράς Ασίας είχαν επηρεάσει την κυβερνητική πλειοψηφία». Ωστόσο, «η κυβέρνηση του Γούναρη, ύστερα και από τις παρεμβάσεις του Κωνσταντίνου, διατήρησε την εξουσία έως τον Μάιο του 1922», οπότε και αντικαταστάθηκε από την κυβέρνηση του Πρωτοπαπαδάκη, η οποία είχε ν' αντιμετωπίσει τη δύσκολη κατάσταση στο μικρασιατικό μέτωπο¹⁵².

Η νέα, λοιπόν, πολιτική ηγεσία εστίασε τον διπλωματικό της αγώνα στην αυτονομία της Ιωνίας, ιδιαίτερα μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού στο Σαγγάριο. Άλλωστε, την αυτονομία της Ιωνίας την είχε υποστηρίξει και η οργάνωση

¹⁴⁹P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 32

¹⁵⁰P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 32

¹⁵¹P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 33-34

¹⁵²Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 46-47

«Μικρασιατική Άμυνα», η οποία διαφώνησε έντονα με τις προτάσεις «της Συνδιάσκεψης του Μαρτίου 1922». Ωστόσο, δεν υπήρχε κανένα μέσο πίεσης από την Ελλάδα, ώστε να πετύχει κάτι τέτοιο. Παράλληλα, η ελληνική πλευρά αντιμετώπισε με σκεπτικισμό τις προτάσεις για αυτονομία, ενώ και η Αγγλία έκρινε ότι η πρόταση ήταν ανεδαφική. Έτσι, οι ενέργειες της «Μικρασιατικής Άμυνας» έπαυσαν τον Μάιο του 1922. Στη συνέχεια, για ν' αρθεί το αδιέξοδο, έγινε μία νέα προσπάθεια από τον Α. Στεργιάδη για την ίδρυση ενός «αυτόνομου Μικρασιατικού Κράτους» κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου. Όμως, κι αυτή η πρόταση απορρίφθηκε από τους Συμμάχους, παρόλο που την υποστήριζε και η Αθήνα. Ακολούθησε κι άλλη μια έσχατη ενέργεια από την κυβέρνηση της Αθήνας, για να ξεπεραστεί το αδιέξοδο. Η Αθήνα, λοιπόν, δήλωσε ότι θα προχωρούσε σε κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, προκειμένου να πειστεί ο Κεμάλ και να συνάψει ειρήνη. Όμως κι αυτή η πρόταση απορρίφθηκε από τους Συμμάχους. Άλλωστε, πριν «ενταφιαστεί» οριστικά η «Μεγάλη Ιδέα», η Κωνσταντινούπολη, αυτό το ιδιαίτερο «σύμβολο» του ελληνικού «μεγαλοϊδεατισμού», χρησιμοποιήθηκε ως ένα τέχνασμα για ν' αποφευχθεί η απόλυτη καταστροφή και μια λύση απελπισίας¹⁵³.

Ταυτόχρονα, ο ελληνικός στρατός ήταν ανοργάνωτος και με χαμηλό ηθικό. Αντίθετα, οι Τούρκοι, με την ενεργό υποστήριξη της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, οργάνωναν την αντεπίθεσή τους. Έτσι, «στις 13 Αυγούστου 1922 εκδηλώθηκε η αναμενόμενη τουρκική επίθεση στις θέσεις Αφιών Καραχισάρ και Τουλού Μπουνάρ, όπου μέσα σε μια ημέρα τα στρατεύματα του Κεμάλ, σε συνδυασμό με τους σφοδρούς βομβαρδισμούς εναντίον των ελληνικών θέσεων από το τουρκικό πυροβολικό, πέτυχαν να διασπάσουν την ελληνική αμυντική γραμμή. Αμέσως μετά άρχισε η γενική υποχώρηση του ελληνικού στρατού και σε λιγότερο από δεκαπέντε μέρες έγινε η πλήρης αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία. Ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας εγκαταλείφθηκε στην τύχη του και στην εκδικητική μανία των κεμαλικών στρατευμάτων, καθώς με την ολοκλήρωση της αποχώρησης του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη στις 26 Αυγούστου, την επομένη μπήκε ο τουρκικός». Ως εκ τούτου, εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι προσπαθούσαν απεγνωσμένα να φύγουν με κάθε μέσο προς την Ελλάδα, για ν' αποφύγουν την ωμή βία του τουρκικού στρατού. Και, βέβαια, η «Καταστροφή» ολοκληρώθηκε στις 31

¹⁵³Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 47

Αυγούστου, όταν οι ελληνικές και αρμένικες συνοικίες της Σμύρνης παραδόθηκαν στις φλόγες και τα συμμαχικά πλοία τηρούσαν αυστηρή ουδετερότητα¹⁵⁴.

Στη συνέχεια, μόλις έφτασε ο Κεμάλ στη Σμύρνη, διακήρυξε στους Συμμάχους ότι «μόνο η άμεση παραχώρηση ολόκληρης της Ανατολικής Θράκης θα μπορούσε ν' αποτρέψει τη σύγκρουση μεταξύ του συμμαχικού και του τουρκικού στρατού στην ουδέτερη ζώνη των Στενών». Όμως, η Αγγλία δεν είχε καμία διάθεση να έρθει σε ένοπλη σύρραξη με τους Τούρκους και μάλιστα δίχως τη συνδρομή των συμμάχων της. Άλλωστε, τόσο οι Γάλλοι όσο και οι Ιταλοί της είχαν καταστήσει σαφές ότι σε καμία περίπτωση δεν σκόπευαν να φτάσουν σε πόλεμο με την Τουρκία. Έτσι, ο Άγγλος πρεσβευτής ανακοίνωσε στον Νικόλαο Πλαστήρα, αρχηγό της νέας επαναστατικής κυβέρνησης της Ελλάδας, «την άρνηση της Αγγλίας για περαιτέρω υποστήριξη». Τότε, η κυβέρνηση του Πλαστήρα, απομονωμένη διεθνώς, αναγκάστηκε να παραχωρήσει την Ανατολική Θράκη στην Τουρκία, παρά το γεγονός ότι την περιοχή την κατείχε ο ελληνικός στρατός¹⁵⁵.

Ύστερα απ' αυτά ακολούθησε η συνδιάσκεψη μεταξύ των αντιπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων, των Ελλήνων και των Τούρκων, η οποία έγινε «στα Μουδανιά, μια μικρασιατική πόλη κοντά στην Προύσα» και υπογράφηκε η ανακωχή των Μουδανιών στις 11 Οκτωβρίου 1922. Η ανακωχή, λοιπόν, σηματοδότησε «το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου 1919-1922» και προετοίμασε σε μεγάλο βαθμό «τη Συνθήκη της Λωζάννης», με την οποία καθορίστηκαν τα σύνορα μεταξύ των δύο χωρών για τις επόμενες δεκαετίες μέχρι και σήμερα¹⁵⁶.

3.3. Η Συνθήκη της Λωζάννης και οι όροι της

Είναι αλήθεια ότι η τελική στρατιωτική αντιπαράθεση Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1919-1922) αποτέλεσε την τελευταία πράξη των ανταγωνισμών που οδήγησαν στην οριστική εκκαθάριση των διαφορών και των εκκρεμοτήτων μεταξύ των βαλκανικών κρατών, των Δυνάμεων και της Αυτοκρατορίας σε συνέχεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Συνθήκη, λοιπόν, της Λωζάννης, μέσα σ' αυτό το κλίμα, ανέλαβε να συγκεράσει αντικρουόμενα συμφέροντα και βλέψεις, καθώς οι πολιτικοί συσχετισμοί ισχύος είχαν ήδη παγιωθεί, ενώ πέρα από την ίδια την

¹⁵⁴Λ. Λούβη, *ό. π.*, σ. 48

¹⁵⁵P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 35-36

¹⁵⁶P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 36

υπό σύσταση Τουρκία, η Ελλάδα είχε καίρια προβλήματα να λύσει, αφού από νικήτρια βρέθηκε στη θέση του ηττημένου¹⁵⁷.

Έτσι, με την ανακωχή των Μουδανιών καθορίστηκαν «τα σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία στην Ανατολική Θράκη», όπου «κανονίστηκε να είναι ο ποταμός Έβρος (Μαρίτσα)». Ταυτόχρονα αποφασίστηκε να γίνει εντός 15 ημερών «η πλήρης αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Ανατολική Θράκη» και η εκκένωση της περιοχής από τους χριστιανούς κατοίκους. Συγχρόνως, η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά βρέθηκαν κάτω από την τουρκική κυριαρχία, αλλά με την υποχρέωση της Τουρκίας να επιτρέπει την ελεύθερη διέλευση των πλοίων. Ωστόσο, δεν ικανοποιήθηκε η επιθυμία της Τουρκίας να περιληφθεί και η Δυτική Θράκη στην επικράτειά της κι έτσι η περιοχή δυτικά του Έβρου παρέμεινε ελληνική¹⁵⁸.

Όμως, μετά την ανακωχή των Μουδανιών σημειώθηκαν σημαντικές πολιτικές αλλαγές στις περισσότερες από τις εμπλεκόμενες στον πόλεμο χώρες. Αρχικά, στην Ιταλία την εξουσία κατέλαβε τον Νοέμβριο του 1922 το φασιστικό κόμμα του Μουσολίνι, ενώ ο σουλτάνος έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και κατέφυγε στη Μάλτα. Παράλληλα, παραιτήθηκε ο άλλοτε ισχυρός άντρας της Μεγάλης Βρετανίας Λόιντ Τζόρτζ, αφού έχασε την εμπιστοσύνη των συντηρητικών συμμάχων του και στην Ελλάδα η επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα έσπευσε να επαναφέρει από το Παρίσι τον αυτοεξόριστο Βενιζέλο. Μέσα, λοιπόν, σ' αυτό το πλαίσιο των γενικότερων πολιτικών αλλαγών ξεκίνησε η νέα Συνδιάσκεψη Ειρήνης στη Λωζάννη στις 20 Νοεμβρίου του 1922, προκειμένου να επιλυθεί το ελληνοτουρκικό ζήτημα. Σ' αυτήν, λοιπόν, τη Συνδιάσκεψη η Ελλάδα αντιπροσωπεύτηκε από τον Βενιζέλο και η Τουρκία από τον Ισμέτ Πασά (Ινονού)¹⁵⁹.

Τελικά, η Συνθήκη Ειρήνης υπογράφηκε την 24^η Ιουλίου 1923 στην ελβετική πόλη Λωζάννη από τους Συμμάχους της «Εγκάρδιας Συνεννόησης», η οποία είχε μεταβληθεί από τριετίας σε «εγκάρδια διένεξη», οπότε επωφελήθηκε ο Κεμάλ και υπαγόρευσε τους όρους, καθώς ήταν ο νικητής του ελληνικού στρατού. Έτσι στη θέση της «Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», η οποία «είχε διαλύσει με τη Συνθήκη των Σεβρών», δημιουργήθηκε ένα νέο, ισχυρό και ανεξάρτητο μουσουλμανικό κράτος, το

¹⁵⁷Κ. Τσιτσελίκης, «Η Συνθήκη της Λωζάννης και η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών», στο: *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, Τα Νέα Ιστορία, Αθήνα 2010, σ. 103

¹⁵⁸P. Αλβανός, «Διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα: από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 6^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 36

¹⁵⁹P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 36-37

οποίο αποτελούσε προγεφύρωμα επί της Ευρώπης. Ωστόσο, η Συνθήκη της Λωζάννης ήταν για την Ελλάδα που είχε ηττηθεί, η ιδανικότερη λύση, καθώς με τις προτάσεις της προβλεπόταν να ρυθμιστεί ευνοϊκά «το ζήτημα της Δυτικής Θράκης» ορίζοντας ως φυσικό σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, τον Έβρο. Επιπλέον, «κατοχυρώθηκαν στην Ελλάδα τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου, εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο», με την προϋπόθεση να βρίσκονται υπό καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης. Όμως, στην προσάρτηση των Δωδεκανήσων, εκτός της Ρόδου, στην ελληνική επικράτεια, παρόλο που ο Βενιζέλος επικαλέστηκε τη συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι (Ιούλιος 1919), αντέδρασε η Ιταλία, καθώς υποστήριξε ότι αυτή η συμφωνία εξαρτιόταν από την τήρηση της Συμφωνίας των Σεβρών, η οποία ποτέ δεν εφαρμόστηκε. Ακόμα, διευθετήθηκε και το θέμα της παραμονής του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Πόλη, ύστερα από την πρόταση της Αγγλίας να λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικός θεσμός. Στη συνέχεια και στη δεύτερη φάση της Συνδιάσκεψης τέθηκε τόσο το θέμα του Καστελόριζου, το οποίο λύθηκε σχετικά εύκολα, αφού οι Μεγάλες Δυνάμεις απέρριψαν το αίτημα της Τουρκίας επικαλούμενες την ιταλική κατοχή όσο και το θέμα των πολεμικών αποζημιώσεων στην Τουρκία, το οποίο λύθηκε με την παραχώρηση στην Τουρκία του Καραγάτς, προαστίου της Ανδριανούπολης, καθώς η Ελλάδα, εξαιτίας του τεράστιου οικονομικού προβλήματος που αντιμετώπιζε, δεν μπορούσε ν' ανταπεξέλθει σε οποιαδήποτε πληρωμή. Ωστόσο, «η Συνθήκη της Λωζάννης» περιελάμβανε και «την επώδυνη συμφωνία» για «την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών» ενταφιάζοντας με «τραγική ειρωνεία» τη «Μεγάλη Ιδέα». Ταυτόχρονα, υποχρέωνε «την Ελλάδα» να δεχθεί και ν' αφομοιώσει, μέσα στα οριστικά πλέον σύνορά της, τους πληθυσμούς των Ελλήνων από τη «γη της επαγγελίας» στην οποία είχε ονειρευτεί να επεκταθεί¹⁶⁰.

3.4. Οι πρόσφυγες στη Μεσοπολεμική Ελλάδα

Αναμφίβολα, η κατάρρευση του μετώπου στη Μικρά Ασία άφησε εκτεθειμένους τους ελληνικούς πληθυσμούς στη λαίλαπα των Τούρκων εθνικιστών. Ύστερα, λοιπόν, «από την υποχώρηση του ελληνικού στρατού» και την «Συνθήκη της Λωζάννης» κατέφθασαν στην Ελλάδα 1.500.000 πρόσφυγες. Ως εκ τούτου, «η

¹⁶⁰P. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 36-39

κοινωνική γεωγραφία» της Ελλάδας άλλαξε και η «Ελλάδα του 1930» διέφερε ουσιαστικά απ' την «Ελλάδα του 1920»¹⁶¹.

Ωστόσο, οι πρόσφυγες έφθασαν στη νέα πατρίδα τους σε μια εποχή «έντονης πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής». Η κρισιμότητα, όμως, της πολιτικής κατάστασης κορυφώθηκε, όταν εκτελέστηκε στο Γουδί η ηγεσία της αντιβενιζελικής παράταξης (Γ. Χατζανέστης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλατζής, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος και Π. Πρωτοπαπαδάκης), με αποτέλεσμα οι αντιβενιζελικοί, συνειδητά ή μη, να συνδέσουν «την καταδίκη και την εκτέλεση της πολιτικής τους ηγεσίας» με την άφιξη των προσφύγων. Αυτή, λοιπόν, η σύνδεση καθόρισε εξαρχής και «το πολιτικό χάσμα που θα τους χώριζε»¹⁶².

Ωστόσο, η διαμόρφωση της ελληνικής πραγματικότητας δεν επηρεάστηκε μόνο από τις πολιτικές εξελίξεις, αλλά και από τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Επιπλέον και οι αντιστάσεις «της ελληνικής κοινωνίας» ήταν ήδη σκληρά δοκιμασμένες «για μια ολόκληρη δεκαετία» από τις συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις (Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία) και την άφιξη προσφύγων ήδη από την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων¹⁶³.

Επιπλέον, «η οξυμένη πολιτική κατάσταση και η οικονομική και ψυχολογική εξάντληση των κατοίκων του ελληνικού κράτους» διαμόρφωσαν ένα «εξαιρετικά δυσμενές περιβάλλον» τόσο για την διαχείριση του προσφυγικού κύματος όσο και για τη συνύπαρξη γηγενών και προσφύγων¹⁶⁴.

Παράλληλα, η συνεχής άφιξη χιλιάδων προσφύγων στο λιμάνι του Πειραιά από τις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1922 επέτειναν τη χαοτική κατάσταση που ήδη επικρατούσε. Παρόλα αυτά, όμως, έγιναν αρκετές ενέργειες ως προς την υποδοχή τους. Ωστόσο, «το φθινόπωρο του 1922 όλοι οι δημόσιοι χώροι της Αθήνας και του Πειραιά, όπως κεντρικές πλατείες, δρόμοι, δημόσιες υπηρεσίες, θέατρα, ξενοδοχεία, δημόσια λουτρά, αποθήκες και υπόστεγα, «στέγαζαν» χιλιάδες ανθρώπους». Στη συνέχεια, στις αρχές Δεκεμβρίου του 1922 δημιουργήθηκαν στην Αθήνα 130 πρόχειροι καταυλισμοί διάσπαρτοι σε όλη την πόλη. Παράλληλα, η «Επαναστατική Επιτροπή»,

¹⁶¹Μ. Χαραλαμπίδης, «Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα. Πτυχές μιας δύσκολης συνύπαρξης», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας. Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 7^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 7

¹⁶²Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 8

¹⁶³Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 8

¹⁶⁴Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 9

η οποία είχε αναλάβει την εξουσία από τις 15 Σεπτεμβρίου του 1922, έκανε επίταξη δημοσίων κτηρίων, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει τη χαοτική κατάσταση που προκάλεσε η άφιξη των εκατοντάδων χιλιάδων εξαθλιωμένων ανθρώπων. Όμως, το μέτρο της επίταξης προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες των γηγενών¹⁶⁵.

Τότε, η «Επαναστατική Επιτροπή», για ν' αποφύγει τη δημιουργία ακόμα μεγαλύτερων προβλημάτων, πήρε την απόφαση κατασκευής οικημάτων έξω από τον οικιστικό ιστό της πόλης σε σύντομο χρόνο. Έτσι, τον «Μάιο του 1923», το «Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων» (ΤΠΠ), ανέλαβε να κατασκευάσει «τα πρώτα ξύλινα οικήματα στην Καισαριανή». Ωστόσο, οι σχέσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων παρέμεναν «εχθρικές», καθώς είχαν αρχίσει να γίνονται και αναγκαστικές απαλλοτριώσεις από την «Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων» (ΕΑΠ). Άλλωστε, για να πραγματοποιηθεί η οικιστική αποκατάσταση των δεκάδων χιλιάδων προσφύγων, έπρεπε να εξευρεθούν οι κατάλληλες εκτάσεις. Και ο μόνος τρόπος εξεύρεσής τους ήταν οι απαλλοτριώσεις των ιδιωτικών περιουσιών, αφού υπήρχε παντελής απουσία δημόσιας περιουσίας¹⁶⁶.

Οπωσδήποτε αντίστοιχες αντιθέσεις παρατηρήθηκαν και στην ύπαιθρο, κυρίως στη βόρεια Ελλάδα, καθώς η απρόσμενη εμφάνιση πληθυσμών με εντελώς διαφορετική κουλτούρα από εκείνη των ντόπιων είχε ως αποτέλεσμα εντάσεις και συγκρούσεις, κυρίως για την κάρπωση της γης. Επιπλέον, η άφιξη των προσφύγων στέρησε από μια μεγάλη μερίδα αυτοχθόνων εδάφη τα οποία ήλπιζαν ότι θα καταλάμβαναν δικαιωματικά μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων. Ως εκ τούτου, οι εντάσεις στα μεικτά κυρίως χωριά, δηλαδή στα χωριά που αποτελούνταν από αυτόχθονες και πρόσφυγες, αποτελούσαν ένα συνηθισμένο φαινόμενο¹⁶⁷.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος των προσφυγικών πληθυσμών εγκαταστάθηκε στα αστικά κέντρα της Ελλάδας. Έτσι, η Αθήνα από 290.000 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, έφθασε μέσα σε οκτώ χρόνια τις 460.000, ενώ ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη με 130.000 και 169.000 κατοίκους αντιστοίχως το 1920, θα έχουν το 1928 251.000 και 245.000. Όμως, οι αυξήσεις αυτές ήταν βίαιες και δεν ήταν δυνατόν να στηριχθούν από τις ανεπαρκείς υφιστάμενες υποδομές¹⁶⁸.

¹⁶⁵M. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 9-12

¹⁶⁶M. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 12-15

¹⁶⁷Κ. Κωστής, «Το προσφυγικό ζήτημα», στο: *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, Τα Νέα Ι ιστορία, Αθήνα 2010, σ. 136

¹⁶⁸Κ. Κωστής, *ό. π.*, σ. 137

Η εγκατάσταση, λοιπόν, των προσφύγων πραγματοποιήθηκε σε αυτόνομους καταυλισμούς, οι οποίοι στη συνέχεια οικοδομήθηκαν και αποτέλεσαν αυτόνομους οικισμούς/συνοικισμούς, όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν τραγικές. Παράλληλα, η λεγόμενη αποκατάσταση των «προσφυγικών πληθυσμών», που αποτελούσαν κι έναν «δύνητικό» κίνδυνο έναντι του «κοινωνικού καθεστώτος», έγινε σε οιονεί ακατοίκητες και απομονωμένες περιοχές, ώστε ο έλεγχος να είναι πιο εύκολος, καθώς ο διαχωρισμός γηγενών- προσφύγων εδραιώθηκε ως ένα μείζον πολιτικό και κοινωνικό χαρακτηριστικό της Ελλάδας του Μεσοπολέμου. Έτσι, κοντά στην αντίθεση Παλαιάς και Νέας Ελλάδας προστέθηκε και η αντίθεση γηγενών και προσφύγων, η οποία όξυνε τις κοινωνικές και πολιτικές αντιπαλότητες του ελληνικού Μεσοπολέμου αναδιαμορφώνοντας τους συσχετισμούς των δυνάμεων τόσο πολιτικά όσο και κοινωνικά και οικονομικά¹⁶⁹.

Όπωςδήποτε, «ο χωροταξικός διαχωρισμός» των προσφύγων από τους ντόπιους είχε ως αντίκτυπο τόσο «την κοινωνική» όσο και «την οικονομική τους περιθωριοποίηση». Ωστόσο, τους βοήθησε να δημιουργήσουν το δικό τους διακριτό ζωτικό χώρο και ν' ανασυγκροτηθούν οικονομικά και κοινωνικά όχι στη βάση των «ταξικών» αλλά των «πολιτισμικών» διαφορών διατηρώντας την εσωτερική τους συνοχή. Παράλληλα, αυτός ο «χωροταξικός διαχωρισμός» επέτεινε τη «διάκριση γηγενών και προσφύγων» και δυσκόλευε τη διαδικασία να ενσωματωθούν στην «ελληνική κοινωνία»¹⁷⁰.

Αναμφισβήτητα, η έντονη κοινωνικότητα των προσφύγων και τα διαφορετικά πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, που εκδηλώνονταν αβίαστα καθημερινά, ενίσχυσαν τη συνεκτικότητά τους και τους επέτρεψαν ν' αντιμετωπίσουν τις δυσχέρειες και «τ' αδιέξοδα της νέας τους ζωής». Όμως, οι γηγενείς θεώρησαν ότι μέσα απ' αυτήν την έντονη κοινωνικότητα κινδύνευε να διασαλευτεί η ηθική τάξη. Ωστόσο, η «συνάντηση της μικρασιατικής και της ντόπιας λαϊκής κουλτούρας» στο νέο αστικό περιβάλλον, «έσπαγε» το «δίπολο» «πρόσφυγες και γηγενείς» συγκροτώντας μια «ταξική συμμαχία» μεταξύ τους, που όπως είπε και ο Ουράνης: «αντανακλούσε τον διαταξικό φόβο των γηγενών, καθώς απειλείτο η πρωτοκαθεδρία της “ανώτερης” κουλτούρας»¹⁷¹.

¹⁶⁹Κ. Κωστής, *ό. π.*, σ. 134 & 139

¹⁷⁰Μ. Χαραλαμπίδης, «Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα. Πτυχές μιας δύσκολης συνύπαρξης», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας, Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 7^{ος}, σ. 19-20

¹⁷¹Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 24-31

Όμως, οι προστριβές μεταξύ γηγενών και προσφύγων δεν οφείλονταν μόνο στην «πολιτισμική διαφορά» ή στις προστριβές εξαιτίας «των επιτάξεων και των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων», αλλά και στον ανταγωνισμό που προκλήθηκε μεταξύ των γηγενών εργατών, καθώς το πολυάριθμο και χαμηλά αμειβόμενο προσφυγικό προλεταριάτο, χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές από τους εργοδότες ως «πολύτιμη δεξαμενή απεργοσπαστών» καθ' όλη τη δεκαετία του 1920¹⁷².

Παράλληλα, η παρουσία του προσφυγικού πληθυσμού συνέβαλε στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, καθώς οι δεξιότητες και η τεχνογνωσία που διέθετε και μετέφερε συνέτειναν στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και της εκβιομηχάνισης της χώρας. Και παρά το ότι αυτοί οι ισχυρισμοί έχουν αμφισβητηθεί, εντούτοις και μόνη η δραματική αύξηση του πληθυσμού, εξαιτίας της εισροής των προσφύγων, και οι ανάγκες του οδήγησαν σε επενδύσεις, οι οποίες συνέστησαν μηχανισμούς οικονομικής κινητικότητας και ανάπτυξης¹⁷³.

Ωστόσο, η κύρια διαφορά μεταξύ των προσφύγων και των γηγενών ήταν η πολιτική, η οποία, βέβαια τροφοδοτούσε και τις άλλες μορφές αντιπαράθεσης. Οι αντιπαράθεσεις ανάμεσα σε βενιζελικούς πρόσφυγες και αντιβενιζελικούς γηγενείς εκδηλώθηκαν σε πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Άλλωστε, ήδη από το 1923 οι πρόσφυγες επιδίωξαν να οργανωθούν πολιτικά, κυρίως με τη σύγκλιση συνεδρίων, προκειμένου ν' αντιμετωπίσουν τη νέα πραγματικότητα στην οποία καλούνταν να ζήσουν, ενώ είχαν την πεποίθηση ότι μόνο η βενιζελική παράταξη επιθυμούσε, αλλά και μπορούσε να πετύχει την ταχεία αποκατάστασή τους και την αφομοίωσή τους στο ελληνικό κράτος¹⁷⁴.

Φυσικά, οι διαφορές ανάμεσα «στους πρόσφυγες και τους γηγενείς» ήταν πάρα πολλές και θα απαιτείτο αρκετός χρόνος για να αποσοβηθούν. Στην περίοδο, όμως, του Μεσοπολέμου η άμβλυνση των διαφορών δεν ήταν δυνατή, καθώς υπήρχαν πολλά κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Ωστόσο, «η κοινή τραγική εμπειρία της Κατοχής» θα βοηθήσει την ομογενοποίηση, καθώς θα διαγράψει «τις διαχωριστικές γραμμές». Έτσι, η πολυπόθητη ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία θα επιτευχθεί μετά «τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο» και τον «Εμφύλιο», όταν πλέον, η Αθήνα κατακλύστηκε από τους χιλιάδες εσωτερικούς μετανάστες. Τότε, οι πρόσφυγες θ'

¹⁷²Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 31-32

¹⁷³Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Η ιδεολογία του προσφυγισμού», στο: Τα Νέα Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*(επιμ. Χριστίνα Κουλούρη), τ. 2^{ος}, Αθήνα 2010, σ. 169

¹⁷⁴Κ. Κωστής, «Το προσφυγικό ζήτημα», *ό. π.*, σ. 149-150

αρχίσουν να ενσωματώνονται με αργό ρυθμό μέσα στην ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, διατήρησαν αρκετά από «τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά», τα οποία αποτελούν πλέον και στοιχεία του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού¹⁷⁵.

Αναμφισβήτητα, η προσπάθεια για την αποκατάσταση των προσφύγων ήταν όντως εντυπωσιακή, καθώς κινητοποίησε σημαντικούς πόρους, αλλά και υποχρέωσε το κράτος ν' αναλάβει πρωτοβουλίες και να δημιουργήσει μηχανισμούς, οι οποίοι έως τότε βρίσκονταν έξω από το πεδίο του ενδιαφέροντός του. Άλλωστε, για τους πολιτικούς και διανοούμενους του Μεσοπολέμου δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι: «Το μεγαλύτερο κοινωνικοοικονομικόν ζήτημα που αντιμετώπισε το κράτος από της συστάσεώς του είναι αμφισβητήτως το της εγκαταστάσεως των προσφύγων μετά την “Μικρασιατικήν Καταστροφήν”», αλλά το ίδιο ισχύει και για τους σημερινούς συγγραφείς: «Η αποκατάσταση και αφομοίωση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής υπήρξε και παραμένει το μεγαλύτερο ειρηνικό επίτευγμα του νεοελληνικού κράτους». Βέβαια, η διαδικασία έπρεπε να πραγματοποιηθεί στη δύσκολη περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά μπόρεσε να ολοκληρωθεί μέσα από την εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου και τις πρακτικές του μετεμφυλιακού κράτους, καθώς αυτές ήταν οι μόνες οι οποίες μπορούσαν να εξαλείψουν τις ρίζες του προβλήματος¹⁷⁶.

3.5. Η προσφυγική ταυτότητα ως πυρήνας διαμόρφωσης του νέου ελληνικού κράτους

Είναι γεγονός ότι η διάλυση του «μικρασιατικού μετώπου» μετά «την ήττα του ελληνικού στρατού» είχε ως «τραγική συνέπεια τον ξεριζωμό των ελληνορθόδοξων πληθυσμών της Μικράς Ασίας, ο οποίος ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της «Συνθήκης της Λωζάννης» στις 30 Ιανουαρίου 1923»¹⁷⁷.

Φυσικά, όταν έφθασαν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, η χώρα ήταν πολιτικά διχασμένη, οικονομικά διαλυμένη και ουσιαστικά αδύναμη να διαχειριστεί και ν' ανταποκριθεί στο εξαιρετικά δύσκολο έργο της αποκατάστασης και ενσωμάτωσης περίπου 1.300.000 Ελλήνων της Μικράς Ασίας σ' έναν πληθυσμό 5.000.000 κατοίκων. Ως εκ τούτου στράφηκε για οικονομική και τεχνική υποστήριξη στην «Κοινωνία των Εθνών». Έτσι, στις 23 Σεπτεμβρίου 1923, συστάθηκε η «Επιτροπή Αποκατάστασης

¹⁷⁵Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 38

¹⁷⁶Κ. Κωστής, *ό. π.*, σ. 125 & 154

¹⁷⁷Δ. Κουμουζής, «Συλλογική μνήμη και προσφυγική ταυτότητα: Τέχνες και γράμματα, σωματεία, επιστήμη», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 7^{ος}, σ. 147

των Προσφύγων», η οποία, εκτός των άλλων, ανέλαβε να προωθήσει τους πρόσφυγες σε παραγωγικές εργασίες εφαρμόζοντας ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα, ώστε να δοθεί οριστική λύση στο πρόβλημα¹⁷⁸.

Αναμφισβήτητα, η «Μικρασιατική Καταστροφή», η «ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών» και η «εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα» είχαν καταλυτική επίδραση σε όλες τις εκφάνσεις της ελληνικής κοινωνίας, και ιδιαίτερα στον πολιτισμό. Χωρίς αμφιβολία, η αποτύπωση αυτής της «τραγικής» και «ιστορικής τομής» του 1922 έγινε αισθητή στα λογοτεχνικά έργα της «γενιάς του Μεσοπολέμου» ή «Γενιάς του '30». Άλλωστε, ήταν αυτή η γενιά που προσπάθησε ν' αξιολογήσει «το υπό διαμόρφωση πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της Ελλάδας του Μεσοπολέμου και να ανακατατάξει τις βασικές ελληνικές αξίες και ιδανικά»¹⁷⁹.

Η παρουσία των προσφύγων στην Ελλάδα είχε σημαντικά οφέλη, όσο οξύμωρο κι αν ακούγεται αυτό, καθώς οι πρόσφυγες ήταν δυναμικοί και δημιουργικοί, φορείς του πνεύματος της Ελλάδας της διασποράς, οι οποίοι έφεραν μια σημαντική ανανέωση σε όλα τα επίπεδα της συντηρητικής «Παλαιάς Ελλάδας». Εκτός, βέβαια, από τη σημαντική αύξηση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, και την αστικοποίηση του κράτους, η άφιξη των προσφύγων ενίσχυσε τόσο την εθνολογική σύσταση της Ελλάδας όσο και τη διατήρηση της εδαφικής της ακεραιότητας, καθώς οι παραμεθόριες περιοχές εποίκιστηκαν από πρόσφυγες. Επιπλέον, αναζωογόνησαν την αγροτική οικονομία, ενώ βοήθησαν στην εξέλιξη του εμπορίου και της βιομηχανίας. Παράλληλα, σε κοινωνικό επίπεδο προώθησαν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά και με τον τρόπο ζωής τους κλόνισαν τα στερεότυπα της συντηρητικής «Παλαιάς» Ελλάδας.

Ωστόσο, από την αρχή της εγκατάστασής τους οι πρόσφυγες για ν' ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες της ενσωμάτωσης στην ελλαδική κοινωνία ίδρυσαν συλλόγους και σωματεία, τα οποία καθίστανται σύμβολα της προσφυγικής αλληλεγγύης και της θέλησής τους να δημιουργήσουν, πλέον, εκ του μηδενός, καθώς η απώλεια της πατρίδας, η στέρηση περιουσιακών στοιχείων και μέσων βιοπορισμού, η επιφυλακτική ή η εχθρική στάση των γηγενών και η αδυναμία του ελληνικού κράτους στην αποκατάστασή τους τούς ώθησε στην αυτοοργάνωση και στη συλλογική εκπροσώπησή τους. Παράλληλα, οι σύλλογοι και τα σωματεία ανέπτυξαν πολιτιστικές

¹⁷⁸Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 147-148

¹⁷⁹Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 148-149

και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, ενώ έκαναν και περιοδικές εκδόσεις («Αρχείον Πόντου» 1929, «Μικρασιατικά Χρονικά» 1936, η «Παμπροσφυγική» 1922, η «Προσφυγική Φωνή» 1925 και ο «Προσφυγικός Κόσμος» 1927) και ειδικές εκδόσεις ιστοριών και εντύπων αναμνηστικού χαρακτήρα για τις χαμένες πατρίδες, οι οποίες συνέβαλαν τόσο στη συγκρότηση ενός προσφυγικού δημόσιου λόγου όσο και στην ανατροφοδότηση της μνήμης της προσφυγιάς¹⁸⁰.

Παρ' όλα αυτά η συγκρότηση μιας ενιαίας προσφυγικής ταυτότητας ήταν εξαιρετικά σύνθετη υπόθεση, καθώς υπήρχαν εσωτερικές διαφοροποιήσεις και διακριτές τοπικές ταυτότητες, οι οποίες δεν μπορούσαν ν' αποτελέσουν ένα κοινό σημείο αναφοράς για μια υπερκείμενη ταυτότητα. Όμως, καταλυτικό ρόλο στην υπέρβαση αυτών των δυσκολιών είχε η σχέση μεταξύ των προσφύγων και των γηγενών. Μάλιστα, στα πρώτα χρόνια της άφιξής τους στην Ελλάδα, «το αφήγημα» της «Μικρασιατικής Καταστροφής» υπήρξε το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η «προσφυγική ταυτότητα» ιδιαίτερη και διαφορετική από την «παλαιοελλαδική»¹⁸¹.

Επιπλέον, η εγγραφή του αφηγήματος της «Μικρασιατικής Καταστροφής» ως στοιχείου της ελληνικής ιστορικής συνέχειας και ως μιας φάσης του ελληνικού έθνους προς την ολοκλήρωσή του ενίσχυσε τη σταδιακή ενσωμάτωση των προσφύγων στο εθνικό σύνολο. Ως εκ τούτου, η προσφυγική, πολύμορφη και ρευστή ταυτότητα αποτέλεσε οργανικό μέρος της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και πυρήνα διαμόρφωσης του νεοελληνικού κράτους¹⁸².

¹⁸⁰Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 159-160

¹⁸¹Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 161

¹⁸²Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 162

Δ' Κεφάλαιο

Η ιστορική τομή του 1922

4.1. Η αποτύπωση της Μικρασιατικής Καταστροφής στα λογοτεχνικά έργα της Γενιάς του '30

Αναμφισβήτητα, η Καταστροφή του 1922 αποτέλεσε και μια «τραυματική ιστορική τομή», όπου οι συνέπειές της «αποτυπώθηκαν κυρίως στα λογοτεχνικά έργα της γενιάς του Μεσοπολέμου ή Γενιάς του '30». Άλλωστε, «τόσο οι Μικρασιάτες πρόσφυγες όσο και οι Έλληνες στρατιώτες που είχαν συμμετάσχει στη μικρασιατική εκστρατεία», αλλά και οι «γηγενείς», οι οποίοι αναγκάστηκαν να δεχτούν και να συμβιώσουν με τους «εκπατρισμένους» Έλληνες της Ανατολής δημιούργησαν τη «δεξαμενή» μέσα από την οποία αναδύθηκαν «οι συγγραφείς της “Γενιάς του '30”¹⁸³».

Οπωσδήποτε, η οργή και η ντροπή της στρατιωτικής ήττας, το ανυπολόγιστο κόστος της εκστρατείας, ο καταποντισμός της Μεγάλης Ιδέας και τα νέα κοινωνικο-πολιτικά δεδομένα, όπως διαμορφώθηκαν με την άφιξη κι ένταξη των προσφύγων, δημιούργησαν την ανάγκη στον πνευματικό κόσμο του Μεσοπολέμου να στραφεί προς τη χαμένη ελληνικότητα, δηλ. προς την ανακατάταξη των ελληνικών αξιών και ιδανικών¹⁸⁴.

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο «Κ. Θ. Δημαράς» έγραψε με χαρακτηριστικό τρόπο γι' αυτά τα «παιδιά», «γηγενείς και πρόσφυγες», που είχαν ανατραφεί με το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας» και είχαν εμποτιστεί με τον άδολο πατριωτισμό, δεν ήταν δυνατόν να δουν τον κόσμο, όπως πριν την Καταστροφή, επισημαίνοντας ότι: *«Τα παιδιά των δεκαπέντε και των δεκαοχτώ χρονών θα μεγαλώσουν ανήσυχα, ταραγμένα, χωρίς ιδανικά, χωρίς πίστη. [...] Από τις αντικρινές ακτές του Αιγαίου ήρθαν άλλα παιδιά- μέσα στην ψυχή τους ζει το νοσταλγικό δράμα της χαμένης κοιτίδας. Και μεγαλώνουν κι αυτά μέσα στους καημούς και μέσα στην ταραχή»¹⁸⁵.*

Κι συνεχίζοντας διατύπωσε την άποψη ότι: «αυτή η σκιά στην ψυχή, θα ωθήσει τους λογοτέχνες της Γενιάς του '30 να προσεγγίσουν τα λογοτεχνικά πράγματα με σοβαρότητα, συναίσθηση της ευθύνης και ανάγκη για πίστη», ώστε τα γεγονότα να μη χαθούν στην ομίχλη της αδιαφορίας και στα σκοτάδια της λήθης, αλλά να

¹⁸³Δ. Κουμουζής, «Συλλογική μνήμη και προσφυγική ταυτότητα: Τέχνες και γράμματα, σωματεία, επιστήμη», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 7^{ος}, Αθήνα 2011, σ. 148

¹⁸⁴Ε. Κατσιπη-Σπυριδάκη, *Η Μικρά Ασία μέσα από τη Λογοτεχνία*, ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Αθήνα 2019, σ. 34

¹⁸⁵Ε. Κατσιπη-Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 34

παραμένει ζωντανή η ανάμνησή τους τόσο στη συλλογική όσο και στην προσωπική μνήμη¹⁸⁶».

Αναμφισβήτητα, η λεγόμενη «περίοδος του Μεσοπολέμου» και, κυρίως, «οι συγγραφείς της Γενιάς του '30», θεωρούνται «σημείο καμπής» για το «ιστορικό πλαίσιο της ελληνικής λογοτεχνίας». Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος¹⁸⁷: «στάθηκε μεγάλη η επίδραση της Μικρασιατικής Καταστροφής στην πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου».

Χωρίς αμφιβολία, τ' αλτρωτικά οράματα που είχε ενσπείρει η «Μεγάλη Ιδέα» με την κατάρρευσή τους και τον «υποχρεωτικό εκπατρισμό» των Ελλήνων της Ανατολής προκάλεσαν τους συγγραφείς, «ως φορείς της τέχνης», ν' αντιμετωπιστούν με την «αλήθεια» την οποία έπρεπε να επιλέξουν και να την χρησιμοποιήσουν ως τον θεμέλιο λίθο των αφηγημάτων τους, ώστε να διαμορφώσουν τη νέα εθνική ταυτότητα. Και βέβαια πρωτεργάτες σ' αυτή την ανακατάταξη αναδείχθηκαν εκείνοι που είχαν προέλευση από τις χαμένες Πατρίδες¹⁸⁸.

Όπως, λοιπόν, αναφέρεται και στην οκτάτομη: «*Μεσοπολεμική Πεζογραφία. Από τον Πρώτο ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1939)*», 13 εκ των 53 συγγραφέων, που ανθολογούνται, προέρχονται από τη «Μικρά Ασία» και τη «Θράκη». Επιπρόσθετα, αναλογικά με τους πεζογράφους οι Μικρασιάτες ποιητές είναι πολύ λιγότεροι, καθώς μόλις 10 από τους 90 μεσοπολεμικούς ποιητές προέρχονται από τον προσφυγικό πληθυσμό. Ωστόσο, η «Ερη Σταυροπούλου» απέδωσε αυτή τη «δυσαναλογία» στη «φύση της εμπειρίας», η οποία ήταν τραυματική και έπρεπε ν' αποτυπωθεί με ενάργεια. Στην προσπάθεια, λοιπόν, να την εξηγήσει, εξέφρασε την άποψη ότι: «Είναι γεγονός ότι η ανάγκη να αποδοθούν οι τραγικές συνέπειες του ελληνισμού σε μια ανεπτυγμένη αφήγηση μπορούσε να καλυφθεί μόνο με τον πεζό λόγο. Αντίθετα, ο συνοπτικός, υπαινικτικός και μεταφορικός ποιητικός λόγος, αν και συναισθηματικά ισχυρότερος, χάνει στη λεπτομερή απεικόνιση των γεγονότων και στην αφήγηση των προσωπικών ιστοριών¹⁸⁹».

Παράλληλα, ο αριθμός των λογοτεχνικών κειμένων, τα οποία αναφέρονται στη Μικρασιατική τραγωδία, είναι αρκετά σημαντικός και γι' αυτό έχει γίνει μια κατηγοριοποίηση με κριτήριο το περιεχόμενό τους. Έτσι, «άλλα περιγράφουν την

¹⁸⁶Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 149 & Κατσίπη-Σπυριδάκη Ε., *ό. π.*, σ. 34

¹⁸⁷ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Β' Ανήσυχα χρόνια*, Αθήνα 1980, σ. 23

¹⁸⁸Ε. Κατσίπη-Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 34

¹⁸⁹Δ. Κουμουζής, «Συλλογική μνήμη και προσφυγική ταυτότητα: Τέχνες και γράμματα, σωματεία, επιστήμη», *ό. π.*, σ. 150

παλιά μικρασιατική ζωή», «άλλα αναφέρονται σε περιστατικά της Καταστροφής» κι «άλλα εκφράζουν τις ψυχικές αντιδράσεις των ηρώων προσφύγων του Μικρασιατικού Ελληνισμού» μετά την Καταστροφή¹⁹⁰.

4.2. Θεματικές ενότητες της λογοτεχνικής παραγωγής

Οπωσδήποτε, η ιστορική τομή του 1922 επέδρασε καταλυτικά στη λογοτεχνική δημιουργία έργων, τα οποία αναφέρονται στο 1922 και τη Μικρασιατική εκστρατεία, στα πριν και στα μετά. Όμως, με μια ενδελεχή ανασκόπηση των έργων διαπιστώνεται ότι δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου στο ίδιο έργο, στο οποίο γίνονται αναφορές «στον Αύγουστο του 1922 και στα τραγικά επακόλουθά του», δίνονται και «περιγραφές από τη ζωή στη Μικρά Ασία πριν από την έναρξη του πολέμου», αλλά και «μετά τον ξεριζωμό». Έτσι, μ' αυτόν τον τρόπο απεικονίζεται «η αντίθεση ανάμεσα στην περίοδο της ευμάρειας και της ανέχειας», «της ευδαιμονίας και της δυστυχίας», «στο πριν και στο μετά¹⁹¹».

Αν, λοιπόν, κατηγοριοποιηθεί η «λογοτεχνική παραγωγή» θα μπορούσαν να διακριθούν «τρεις κύριες θεματικές ενότητες»:

- α. «Η αναπαράσταση της ευτυχισμένης ζωής στη Μικρά Ασία»
- β. «Η περιγραφή της καταστροφής του 1922 και του ξεριζωμού των ελληνικών πληθυσμών»
- γ. «Η εγκατάσταση και ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα¹⁹²».

Ως εκ τούτου, στην πρώτη ενότητα, η οποία αναφέρεται στην περίοδο της «ευτυχισμένης ζωής», οπότε και εκφράζεται και η «νοσταλγία» των «χαμένων πατρίδων» εντάσσεται και η *Αιολική Γη* (1943) του Ηλία Βενέζη.

Αναμφίβολα, «το τραύμα του ξεριζωμού» και «η απώλεια της πατρίδας» είχαν ως αποτέλεσμα ν' αποδοθεί μια «εξιδανικευμένη εικόνα» για τον τόπο καταγωγής των «προσφύγων συγγραφέων», κατά την οποία «η πατρίδα» εκτός από το να θεωρείται «χαμένη» είναι και «αλησμόνητη» και γι' αυτό παρουσιάζεται «ονειρική» και διαμετρικά αντίθετη με την «καταθλιπτική» και «γκρίζα εικόνα της Καταστροφής και της Προσφυγιάς». Στην ενότητα, όπου «η τραυματική εμπειρία του πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής» αποτελούν τον κεντρικό άξονα της αφήγησης,

¹⁹⁰Δ. Κουμουζής, *ό. π.*, σ. 150

¹⁹¹Ε. Κατσίπη -Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 36

¹⁹²Ε. Κουμουζής Δημήτρης, *ό. π.*, σ. 150

εντάσσεται και το μυθιστόρημα «*Ματωμένα Χώματα* (1962) της Διδώς Σωτηρίου». Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο ότι ενώ έχει ως άξονα της αφήγησης «βιωματικό υλικό», διαπνέεται από ένα «έντονο αντιπολεμικό και αντιηρωικό πνεύμα». Παράλληλα, τόσο η «αφηγηματική αναπαράσταση των δοκιμασιών», όσο και η «αποτίμηση των γεγονότων» και η «απόδοση ευθυνών» διαφοροποιείται από τα έργα άλλων συγγραφέων.

Τέλος, «τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες κατά τη διαδικασία εγκατάστασης και ενσωμάτωσής τους στην Ελλάδα» τις πραγματεύεται το μυθιστόρημα «της Ιφιγένειας Χρυσόχου *Ξεριζωμένη γενιά. Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη* (1977)».

Αναμφισβήτητα, ο απόηχος της «μεγαλοϊδεατικής πολιτικής του ελληνικού κράτους» ήταν από τη μια η Καταστροφή και ξεριζωμός των Ελλήνων από την Ιωνία και από την άλλη η ισχυρή και απόλυτη επιβολή της Ιστορίας στη μοίρα των ανθρώπων¹⁹³.

Δεν υπάρχει, λοιπόν, αμφιβολία ότι αυτή η ισχυρή και απόλυτη επιβολή της Ιστορίας στη μοίρα των ανθρώπων σκιαγραφείται περίτεχνα στα τρία λογοτεχνικά έργα: «*Αιολική Γη, Ματωμένα Χώματα και Ξεριζωμένη Γενιά - Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη*», καθώς συνδέουν το ιστορικό παρελθόν με το παρόν και το μέλλον με τον αέναο μίτο της ατομικής και συλλογικής μνήμης, ο οποίος διαμορφώνει και στο εκάστοτε κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι την εθνική και πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού και ενός έθνους.

4.2.1. Αιολική Γη- Η νοσταλγία της χαμένης πατρίδας

Η *Αιολική Γη* τυπώθηκε το 1943 και είναι το πιο δημοφιλές και το πιο μεταφρασμένο έργο του Ηλία Βενέζη. Παράλληλα, θεωρείται κορυφαίο και «κορωνίδα» της νεοελληνικής λογοτεχνίας, καθώς μ' αυτό το μυθιστόρημα, που ακολούθησε το *Νούμερο 31328*, ο συγγραφέας βρισκόταν στην ωριμότητά του. Έτσι, εκφράστηκε με το «χαμηλό τόνο του παραμυθιού» διατηρώντας, ταυτόχρονα, τόσο το «επικό» όσο και το «μαγικό» στοιχείο εναρμονίζοντας τις καταστάσεις και το φυσικό περιβάλλον με «το χώρο του ονειρικού και του φανταστικού». Η *Αιολική Γη* είναι ένα κείμενο απλότητας, νοσταλγίας κι ένα οδοιπορικό στα παιδικά χρόνια, που γράφτηκε

¹⁹³Ε. Κατσιπη- Σπυριδάκη Ειρήνη, *ό. π.*, σ. 63

μέσα στα δύσκολα χρόνια της «Κατοχής», όπου η έλλειψη ελευθερίας και οι ανυπέρβλητες βιοτικές δυσκολίες ευτέλιζαν την ανθρώπινη ζωή.

Όπωςδήποτε, το μυθιστόρημα δίνει μια εικόνα ήρεμης και αδιατάρακτης ζωής κάτω από την οποία, όμως, φαίνεται ότι υπάρχει κάτι που προμηνύει μια μη ορατή, αλλά διαισθητικά επερχόμενη απειλή, η οποία είναι έτοιμη να καταστρέψει τα πάντα μέσα από έναν «αδυσώπητο κατατρεγμό» και από «τη μάστιγα ενός ανελέητου πολέμου». Και βέβαια αυτή η νηνεμία είναι το προμήνυμα των δεινών που θα υποστεί ολόκληρος ο λαός των ανατολικών ακτών του Αιγαίου, καθώς η συμφορά της Μικράς Ασίας, η οποία σήμανε και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας συνδέθηκε με την πιο δραματική στιγμή του ελληνισμού. Άλλωστε, ο συγγραφέας-αφηγητής δεν ήταν ένας «απλός παρατηρητής των γεγονότων», αλλά είχε «άμεσες τραυματικές εμπειρίες μέσα από την ατομική του περιπέτεια», καθώς υπήρξε αιχμάλωτος των εργατικών ταγμάτων της Ανατολής, ύστερα πρόσφυγας και νοσταλγός της χαμένης του πατρίδας, την οποία προσπάθησε ν' αναστήσει με τη μνήμη του στην *Αιολική Γη*, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει το δυστοπικό «παρόν» της Κατοχής.

Η «*Αιολική Γη*» περιγράφει «την αδιατάρακτη ειρηνική ζωή των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο». Ωστόσο, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ενιαία «σύνθεση» ή ως ένα τυπικό μυθιστόρημα, καθώς διατηρεί τη μορφή του έπους, χωρίς, όμως, οι παρεκβάσεις στον μύθο και στον θρύλο ν' αποδυναμώνουν την εκφραστικότητα και την ουσία του έργου. Τα τρία μέρη, στα οποία είναι χωρισμένο το βιβλίο, στον «Κόσμο», στη «Συμφωνία της Αυγής» και στους «Ανθρώπους», προοικονομούν την Καταστροφή του 1922, παρόλο που δε γίνεται καμία σαφής αναφορά.

Αναμφισβήτητα, οτιδήποτε προσδιορίζει τον συγγραφέα-αφηγητή στην *Αιολική Γη* είναι το στοιχείο του «βιώματος», η υποκειμενικότητα, το υποβλητικό κλίμα και ο «επώδυνος τόνος» έκφρασης των συναισθημάτων. Ωστόσο, η ιδιοτυπία να αντικειμενοποιεί τον υποκειμενισμό του προσδίδει στο έργο του τον ρεαλισμό της πραγματικότητας, ενώ, συγχρόνως, διατηρείται και ο λυρισμός του συναισθήματος. Άλλωστε, στο μυθιστόρημα περιγράφεται η ανέμελη ζωή «σ' ένα τσιφλίκι της Μικράς Ασίας», «κάτω από τα βουνά Κιμιντένια», των αρχών του 20^{ου} αιώνα, η οποία «χάνεται ξαφνικά με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το καλοκαίρι του 1914». Τότε, πολλοί από τους Έλληνες υποχρεώθηκαν να εκπατριστούν προς στα νησιά του ελληνικού αρχιπελάγους, για να γλιτώσουν τη αναγκαστική στρατολόγηση στον τουρκικό στρατό, τα «τάγματα εργασίας», τον εκτοπισμό στη μικρασιατική ενδοχώρα,

τον εκτουρκισμό και τις καταδιώξεις, οι οποίες είχαν ξεκινήσει αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων και είχαν ως στόχο την εξόντωσή τους, καθώς τον αυξανόμενο τουρκικό εθνικισμό υποβοηθούσε και η γερμανική πολιτική στην Τουρκία, η οποία θεωρούσε σοβαρό εμπόδιο τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την οικονομική διεύρυσή της στην περιοχή.

Ωστόσο, μέσα από τα ενδεικτικά αποσπάσματα του ιδιαίτερου μυθιστορήματος γίνεται εμφανής η αμφίθυμη και συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία, καθώς η αφήγηση διατρέχει αιώνες Ιστορίας της Γης της Ιωνίας.

«Ας πάμε το μήνυμα στην πιο κοντινή γη, στη γη της Αιολίδας. Ας της πούμε για το νησί, τη νέα γη που έδωσε το φως με τη γαλήνη, για τη γραμμή και την κίνησή του που είναι τόσο ήμερη σα να έχει μέσα της τη σιωπή, ας της πούμε για το θαύμα του Αιγαίου!».

«Παραμερίσανε τότε τα βουνά, τραβήχτηκαν στο βάθος, κι ο τόπος που άφησαν έγινε ο τόπος της Γαλήνης».

«Τα βουνά κείνα της Ανατολής τα λένε Κιμιντένια».

«ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ του παππού μου, του πατέρα της μητέρας μου, η γη πια ήταν έτοιμη κ' έγινε υποστατικό».

«Ο ΣΤΕΦΑΝΟΣ ήξερε λίγα γράμματα. Ήταν συνδρομητής στην «Αμάλθεια», εφημερίδα της μεγάλης πολιτείας, της Σμύρνης. Όσοι δεν ήταν γεμιτζήδες ή κοντραμπατζήδες στο Αϊβαλί, διάβαζαν την «Αμάλθεια». Έτσι, αντίκρυ σε τούτους τους ρέμπελους, είχαν κι αυτοί ένα όπλο για να ξεχωρίζουν. Οι ρέμπελοι τους άκουγαν να διαβάζουν φωναχτά την αρχαιόπρεπη γλώσσα του κυρίου άρθρου, δεν καταλάβαιναν λέξη απ' τα μυστήρια τούτα, και κοίταζαν με δέος τους συμπατριώτες τους με την «Αμάλθεια». Μέσα απ' αυτά τα μυστήρια βγαίνανε πληροφορίες για το γινόταν στο μεγάλο κόσμο, στη Ρωσία, στη Γιαπωνία, στα πέλαγα.[...] Οι κοντραμπατζήδες, που ποτές δε δειλιάσαν μπρος σε κανένα κίνδυνο, κάθονταν συμμαζεμένοι κι άκουγαν σα φοβισμένα παιδιά, και τα μάτια τους γεμίζαν απορία».

«[...] Ο σερ Άρθουρ Κάστιμπαλ ξαγρυπνά μες στη βιβλιοθήκη του πύργου των προγόνων του. [...] Έτσι το αδύναμο αυτό σκαρί, το καρφωμένο σε μια πολυθρόνα στη Σκωτία, [...] Είχε φτάξει στα στενά του Γιβραλτάρ, κόντευε να τελειώσει το ταξίδι του γυρισμού, όταν ο πειρασμός τον τράβηξε: μπήκε στη Μεσόγειο. [...] Όμως στη Μεσόγειο φυσούνε ανακατεμένοι άνεμοι ρέματα δυνατά. Αυτά τον τράβηξαν χαμηλότερα. Ακόμα πιο χαμηλά. Πιο χαμηλά. Ωσπου τον φέραν στη χώρα του Αιγαίου, στη χώρα του μύθου.[...] Ο άνθρωπος ήρθε στην Ελλάδα. Και καθώς μπήκε στον τόπο των Θεών και των Σατύρων, στη Γυμνή και Γαλάζια Χώρα δεν το μπορεί να φύγει.[...] Όμως η Ελλάδα δεν αφήνει χώρο για επιθυμία και για χίμαιρα. Η Ελλάδα είναι η Χίμαιρα¹⁹⁴»

«[...] – Ζει, παιδί μου, είπε. Αυτή η χώρα δεν πεθαίνει».

«[...] Κι ύστερα από λίγο:

-Ο λόρντ Μπάυρον, είπε ο γέροντας. Ο λόρντ Μπάυρον πήγε κει για να πεθάνει».

«[...] Την ίδια μέρα, σ' άλλη μεριά στα Κιμιντένια, ρίζαν απάνω και σ' άλλον χριστιανό, άνθρωπο του Βηλαρά.[...] Τι σόι άνθρωποι ήταν αυτοί που του ρίζανε; Ήταν αρματωμένοι

¹⁹⁴Η. Βενέζης, *ό. π.*, σ. 148-149

Γιουρούκηδες. Γιατί οι Γιουρούκηδες είναι αρματωμένοι, και γιατί ρίχνουν απάνω στους χριστιανούς; [...] Μπας και ήταν ληστές; Όχι, δεν μπορεί να 'ταν. Τι θα είχαν να κερδίσουν χτυπώντας φουκαράδες ανθρώπους: έναν κυνηγό κ' ένα ζευγά;».

«[...] Σκοτεινά, ασυνείδητα, στο βάθος του χώρου που είναι μαγεία και φόβος, ήταν σα να μας το μνηούσαν οι μέρες που έρχονταν. Σα να μας ειδοποιούσαν πως πια η Συμφωνία της Αυγής τέλειωνε, και για την Άρτεμη και για μένα, με μια πιστολιά που έπεσε στα Κιμιντένια, εκεί στη χώρα με τις οξιές, στο μονοπάτι που βγάζει στη φωλιά της μεγάλης αρκούδας¹⁹⁵».

«[...] Ένα μαύρο σύννεφο σηκώνεται στον καταγάλανο ουρανό, πορεύεται απ' τ' ανατολικά, τραβά κατά τη δύση, και κρύβει τον ήλιο. Ένα θεόρατο μαύρο σύννεφοκ' η Αιολική Γη απότομα σκοτεινιάζει.[...]».

«Τρέχουν φωνάζοντας:

«Η θύελλα! Η θύελλα έρχεται! Η θύελλα έρχεται!»

«[...] «Έρχεται! Η θύελλα έρχεται! Έρχεται ο πόλεμος!»».

«Κ' ενώ τα άστρα πάνω απ' την Αιολική γη κοιτάνε ατάραχα, οι καρδιές των ανθρώπων λουφασμένες ανοίγουν για να μπει ο Φόβος- οι καρδιές των δυστυχημένων ανθρώπων».

«[...] - Έρχεται! Έρχεται!...».

«[...] - Πώς το 'πες αυτό, γείτονα μας; ρωτά σιγανά ο παππούς. Πώς το 'πες το μέρος;

- Σεράγεβο, λέει ο Βηλαράς. Είναι ψηλά, στα μέρη της Βοσνίας».

«[...] - Γιατί; Λέει. Αφού γίνεται τόσο ψηλά το κακό, γιατί θα 'ρθει ίσαμε εμάς εδώ, στην Ανατολή;».

«[...] - Μα ήρθε, γείτονα! Ήρθε κιόλας σου λέω! Αυτοί οι διωγμοί των χριστιανών... Έμαθα πως άρχισαν στα Κοζάκια, πως άρχισαν πιο βαθιά. Όπου να 'ναι έρχεται η σειρά μας! Ναι, ναι. Τώρα καταλαβαίνω, γιατί σκότωσαν τον κυνηγό μου, γιατί ρίξαν στους ανθρώπους μου...».

«[...] - Παιδάκια μου... Παιδάκια μου...».

«Η γιαγιά απλώνει τα χέρια της απάνω μας σα φτερούγες πουλιού που θέλει να προστατέψει τα μικρά του.

- Ελάτε να κοιμηθείτε..., μουρμουρίζει.[...] Παρακαλέστε την Παναγιά να μας βοηθήσει...¹⁹⁶».

«[...] ΝΥΧΤΑ. Στα Κιμιντένια, στο μονοπάτι που περνά στο ψήλος της μεγάλης χαράδρας, η κομπανία του Αντώνη Παγίδα, τα παλικάρια του οι καβαλαραίοι και τα μουλάρια τα φορτωμένα το κοντραμπάντο τα όπλα, πορεύεται σιωπηλά».

«[...] Ο πρώτος κοντραμπατζής, ο πρώτος ύστερα απ' τον Αντώνη Παγίδα, αρχίζοντας τη σπονδή μίλησε. Ήταν βαριά, ατάραχη η φωνή του.

Είπε:

Ο Σελήμ ο Αράπης ρήμαξε τα χωριά της Πέργαμος, ρήμαξε τους ανθρώπους του Αγιασμάτ. Τρέχαν κυνηγημένοι, Χριστιανοί και Τούρκοι, γερόντοι και παιδιά, να φύγουν να γλιτώσουν».

«[...] Ο δεύτερος κοντραμπατζής μίλησε.

Είπε:

¹⁹⁵Η. Βενέζης, *ό. π.*, σ. 245

¹⁹⁶Η. Βενέζης, *ό. π.*, σ. 267- 275

Ο δαίμονας τίναξε από πάνω τα κατράμια του, έβγαλε από το στόμα του τη λόγχη της φωτιάς, πήρε σουσούμι ανθρωπινό κ' ήρθε στον κόσμο κάτω».

«[...] Έγινε ησυχία. Και τότε ο τρίτος κοντραμπατζής μίλησε.

Ένα παράξενο παραμύθι είπε. Δεν ήταν παραμύθι του τόπου τους. Το 'φερε φωνή μακρινή που έκανε κύκλο και γύριζε: την Καππαδοκία, τη Μαύρη Θάλασσα, τα πέλαγα-το Αιγαίο, το Κρητικό και το Ιόνιο».

«[...] Οι μακρινοί ήχοι ολοένα γίνονται πιο καθαροί, πλησιάζουν. Πολλά βήματα, σιγανές φωνές».

«Τι να 'ναι; Ποιοι να 'ναι;».

«Η Ντόρις ξεχωρίζει πρώτη τον αναπάντεχο τόνο.[...].»

«...]-Ακούω φωνές γυναικείες! Ψιθυρίζει. Είναι και γυναίκες!...

Είναι γυναίκες; Τέτοια νύχτα, στο φαράγγι, στα Κιμιντένια; Τι γυρεύουν;».

«[...] Και τότε είδαν».

«Ήταν γερόντοι, γυναίκες, άντρες, παιδιά! Οι γυναίκες βογγούσαν, τα παιδιά τρέχαν να προφτάξουν τους μεγάλους και, βαρημένα απ' την κούραση και τη νύστα, κουνούσαν στον αγέρα τα κορμιά τους σα λαβωμένα πουλιά».

«[...] –Σταθείτε! Σταθείτε, είπα!».

«[...]–Λυπηθείτε μας! Λυπηθείτε μας!».

«[...]Ο Παγίδας πάει προς τον επιτάφιο».

«–Τι είσαστε; Ρωτά σκληρά.

–Χριστιανοί είμαστε! Λυπηθείτε μας! Λυπηθείτε μας αν είστε χριστιανοί!

–Και πού πάτε τέτοιαν ώρα; Τι γυρεύετε;

–Οι Μποσνάκοι! Ήρθαν οι Μποσνάκοι! Ολολύζει το πλήθος κι' η φωνή του είναι πλημμυρισμένη απ' τον πανικό».

«[...] Τα χωριά τους, λέει ξεκληριστήκανε. Φτάξανε οι «Μποσνάκοι», πρόσφυγες Τούρκοι που έρχονταν από τη Βοσνία, και τους πήρανε τα καλύβια τους και τ' αγαθά τους. Οι Μποσνάκοι μαζί με του ζειμπέκηδες, σφάζανε, ρημάζανε».

«Αυτό ήταν: Αρχιζαν στα Κιμιντένια οι διωγμοί των χριστιανών της Ανατολής. Η σπίθα που ξεκίνησε από μακριά έφτανε»¹⁹⁷.

«[...] –Πόλεμος! Έρχεται ο πιο μεγάλος πόλεμος που έγινε στον κόσμο!».

«Ο λαός των γυναικών και των γερόντων, τη φοβερή λέξη ακούγοντας, πέφτει πάνω στη γη κι αρχίζει να οδύρεται:

–Αλί σ' εμάς και τα παιδιά μας! Αλί σ' εμάς και στα παιδιά μας!...».

«[...] –Γρήγορα! Γρήγορα! Να σωθούμε στη θάλασσα!».

«[...] ΜΠΑΙΝΟΥΜΕ στο καϊκι που μας περιμένει. Το υποστατικό της θάλασσας είναι έρημο».

«[...] Ταξιδεύουν στο Αιγαίο τα όνειρά μας».

«[...] Η γιαγιά γέρνει το κεφάλι της να το ακουμπήσει στα στήθια που την προστατέψανε όλες τις μέρες της ζωής της. [...].»

¹⁹⁷Η. Βενέζης, *ό. π.*, σ. 276-286

«-Τι είναι αυτό εδώ; ρωτά σχεδόν αδιάφορα».

«[...]–Χώμα!».

«[...]–Δεν είναι τίποτα λέω. Λίγο χώμα».

«Γη, Αιολική Γη, Γη του τόπου μου¹⁹⁸».

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η *Αιολική Γη* είναι «μέρος» της Ιστορίας και μάλιστα της σύγχρονης, όχι μόνο του συγγραφέα-αφηγητή, αλλά και ολόκληρου του ελληνισμού. Άλλωστε, οι εικόνες της μικρασιατικής πατρίδας ακροβατούν μεταξύ ενός χαλεπού παρόντος κι ενός απώτατου ιστορικού παρελθόντος δημιουργώντας ένα πλέγμα διαχρονικών σχέσεων μνήμης, καθώς τόσο ο χώρος όσο και ο χρόνος αποτελούν τη γέφυρα που συνδέει τον ελληνισμό στη συνέχεια της ιστορίας.

Αναμφισβήτητα, το έργο του Βενέζη αντλεί το θεματικό υλικό του από τις δύσκολες και ανώμαλες καταστάσεις της Ιστορίας, καθώς μέσα από την αφήγησή του παρουσιάζει τόσο το απώτερο παρελθόν του ελληνισμού όσο και τα μείζονα εθνικά θέματα, τα οποία εκκρεμούσαν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και τα οποία επηρέασαν το «ιστορικό του γίνεσθαι» και καθόρισαν τη σύγχρονη ταυτότητά του.

Και μπορεί, βέβαια, η *Αιολική Γη* να μην είναι ένα τυπικό ιστορικό μυθιστόρημα, καθώς είναι «μια τοιχογραφία ιστοριών και θρύλων», η οποία «συγγενεύει με το παραμύθι και ερωτοτροπεί με το χρονικό», ωστόσο διατρέχει το σύνολο της ιστορίας του Ελληνισμού και γίνεται ο θεματοφύλακας των αξιών της ιωνικής φιλοσοφίας, όπου η Φύση, η Ψυχή και το ήθος βρίσκονταν σε μια διαλεκτική πληρότητα και αρμονία δημιουργώντας τον Ελληνικό πολιτισμό.

Είναι φανερό ότι η λογοτεχνική αναδημιουργία κατάφερε τον συγκερασμό των δύσκολων καταστάσεων που έζησε ο ελληνισμός στην Ανατολή και μ' έναν αντι-επικό, αντι-ηρωικό και υποβλητικό λόγο ν' αναδείξει την ισχυρή και απόλυτη επιβολή της Ιστορίας πάνω στη μοίρα των ανθρώπων.

Ως εκ τούτου, μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση του ιδιαίτερου αυτού ιστορικού μυθιστορήματος γίνεται εμφανές ότι είναι ένα κείμενο το οποίο «θεματοποιεί την ιστορία σε δύο τουλάχιστον χρονικά επίπεδα»: «στον κόσμο του ίδιου του κειμένου», όπου συνυπάρχει «το τότε», «το παρελθόν», με «το τώρα», «το παρόν της συγγραφής ή της ανάγνωσης» και σχηματοποιούν μια αναπόσπαστη από το παρελθόν σύγχρονη ιστορική συνείδηση, καθώς η ανάμιξη της παρούσας πραγματικότητας σ' ένα μυθοπλαστικό παρελθόν βοηθά τον παραλληλισμό των δύο πραγματικοτήτων και την ανάδειξη των σχέσεων αλληλεξάρτησης μεταξύ των

¹⁹⁸H. Βενέζης, *ό. π.*, σ. 291-308

χρονικών δομών. Επιπλέον, η χρονική απόσταση, η οποία τίθεται ως κριτήριο χαρακτηρισμού ενός μυθιστορήματος ως ιστορικού, δεν εξασφαλίζει και την αντικειμενική παρουσίαση μιας ιστορικής εποχής, αφού, σύμφωνα με τον Ricoeur: «ο χρόνος της ιστορίας δεν συμπίπτει με το ημερολογιακό παρελθόν, καθώς είναι μια λογική δομή, μια καθημερινή πραγματικότητα ηθικής, πολιτικής και ιδεολογικής φύσεως αλληλένδετη με την αφήγηση, η οποία υφίσταται ως μορφή χρονικότητας» και η οποία μέσω των εναλλαγών στους κάθετους άξονες της συγχρονίας και της διαχρονίας επιβεβαιώνει την ύπαρξη της φαντασιακής κοινότητας του έθνους. Αλλά και ο Hayden White, προκειμένου να επεκτείνει τη θεωρία του για τη Μεταϊστορία, αποδέχθηκε την ερμηνεία της ιστορικής αφήγησης ως λογικές δομές πρωταρχικής χρονικότητας, καθώς το «ανθρώπινο παρελθόν», το οποίο μιμείται η αφήγηση, το ερμηνεύει ως «φαντασιακή δομή» που εμπεριέχει μια «ανθρώπινη αλήθεια», αφού η δομή της χρονικότητας ως επανάληψης κατασκευάζει ένα συλλογικό πεπρωμένο, το οποίο αποτελείται από λογικές χρονικές δομές ενός συλλογικού παρελθόντος και μέλλοντος. Και πράγματι η αφηγηματική δομή της *Αιολικής Γης*, αν και κάθε φορά εστιάζει σε διαφορετικά πρόσωπα, τα οποία, όμως, δρουν γύρω από έναν κεντρικό άξονα, δημιουργεί τις προϋποθέσεις μιας συλλογικής ταυτότητας, καθώς το ατομικό και υποκειμενικό «Εγώ» μετασχηματίζεται σε συλλογικό και αντικειμενικό «Εμείς».

Άλλωστε, το μυθιστόρημα είναι πολυφωνικό, καθώς οι αφηγηματικές φωνές εξακτινωμένες μέσα από τα δραματουργικά πρόσωπα-αρχέτυπα (λαϊκοί τύποι πρωτόγονοι, απλοί και σκληροί χωρικοί, αθώοι και ανυπότακτοι, ονειροπόλοι, οραματιστές, ληστές, κοντραμπατζήδες) λειτουργούν και ως μια μορφή πολυεστιακής αφήγησης, η οποία δομεί τις λογικές χρονικές δομές που μεταπλάθουν την ιστορική πρώτη ύλη σε έντεχνο μυθοπλαστικό λόγο.

Επιπλέον, η αλληγορική ερμηνεία όλων των εγκιβωτισμένων αφηγήσεων, όπως διατυπώθηκε από τον θεμελιωτή της μοντέρνας *ερμηνευτικής* Friedrich Schleiermacher (1768-1834) – σημαίων εκπρόσωπος του γερμανικού ρομαντισμού-σκοπός της ερμηνευτικής δεν είναι η έκθεση και ο έλεγχος του λογικού περιεχομένου των κειμένων του παρελθόντος αλλά το να αποκτήσει κάποιος την εμπειρία τους ως ανθρώπινων δημιουργημάτων δηλαδή ως εκφράσεων του ανθρώπινου ψυχισμού και ως εκδηλώσεων όχι του καθολικού λόγου (universal reason) αλλά ενός ιστορικά καθορισμένου, υποκειμενικού, ειδικού ιστορικού πνεύματος. Έτσι, κατέστησε το νόημα μια υπόθεση στην οποία εμπλέκεται ταυτόχρονα η ατομική υποκειμενικότητα και η πολιτιστική σύμβαση. Ως εκ τούτου, η ερμηνεία είναι μια πρακτική δημιουργικής

ανα-κατασκευής/ανασύστασης νοήματος, καθώς το κείμενο είναι αγωγός νοημάτων, τα οποία μεταφέρονται σε μελλοντικούς/δυνητικούς αναγνώστες και νοούνται ως μέρος ενός όλου. Έτσι, η γλώσσα, το απλό ύφος, η σπονδυλωτή αφήγηση προεκτείνει την υλική ιστορική παράσταση προς ένα βάθος, ώστε τα μέρη να μπορούν να κατανοηθούν από τη σκοπιά ενός «απηρτισμένου όλου» και η υποκειμενικότητα του δημιουργού να αντικειμενοποιείται σ' ένα συλλογικό ιστορικό ασυνείδητο. Άλλωστε, η χρήση της γλώσσας εμπεριέχει την υπονοούμενη πρόθεση του ομιλητή να διασυνδεθούν τα γλωσσικά σημεία με κάποια «αποβλεπτικά αντικείμενα (αναφοράς)» και να μεταβιβαστούν οι διασυνδέσεις στον ακροατή/αναγνώστη, ώστε το λογοτεχνικό έργο/ιστορικό μυθιστόρημα ν' αποτελέσει κοινωνική και πολιτισμική οντότητα (Roman Ingarden) μεταφέροντας το ιστορικό «γίνεσθαι» στο παρόν του ακροατή/αναγνώστη και εξακτινώνοντάς το στο μέλλον δημιουργώντας τις ιστορικές συνέχειες της ιστορικής και πολιτισμικής του οντότητας. Επιπρόσθετα, σύμφωνα και με τον Gadamer η χρονικότητα και η ιστορικότητα δηλαδή η κατάσταση ενός ανθρώπου στο παρόν που κοιτά πίσω στο παρελθόν και προεξοφλεί το μέλλον, αποτελεί αναγκαία συνθήκη «του υπάρξειν εντός του κόσμου», καθώς η κατανόηση μιας άλλης εποχής εξαρτάται από το ιστορικό παρόν και μέσω της ερμηνείας του κειμένου αποκτά και την προοπτική του μέλλοντος¹⁹⁹. Παράλληλα, το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το μυθιστόρημα αφήνει ανοικτές τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις από ιδεολογικής και κοινωνικο-πολιτικής άποψης, καθώς οι αναφορές στην πολυπολιτισμικότητα της Μικράς Ασίας διαγράφουν τις συνιστώσες του δράματος του ελληνισμού της Ανατολής, ο οποίος θυσιάστηκε στον βωμό της νέας τάξης πραγμάτων.

Και πράγματι, αφού η έννοια της «κατανόησης» θεμελιώνεται στην ιδεαλιστική αρχή ότι το υποκειμενικό πνεύμα αντικειμενοποιείται μέσα σε μεγάλα έργα, η *Αιολική Γη* προβάλλει το συλλογικό και πανανθρώπινο πνεύμα, ενώ οι αναμνήσεις του αφηγητή-υποκειμένου μετασχηματίζονται σε συλλογική μνήμη και πολιτισμική ταυτότητα μέσα από τη διάψευση των προδομένων ονείρων και την απώλεια μιας μεγαλοϊδεατικής εθνικής ταυτότητας, η οποία ενταφιάστηκε στην Καταστροφή του 1922.

¹⁹⁹Θ. Παπαχρίστου, Μ. Μαροπούλου, Α. Χέλμης, «Δίκαιο και Λογοτεχνική Ερμηνεία» Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4991/5/15488-with-cover-%ce%9a%ce%9f%ce%a5.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης: 30/4/2021, σ. 130-134

4.2.2. Ματωμένα χρώματα-Οι τραυματικές μαρτυρίες του Πολέμου

Η Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί ένα ορόσημο στην ελληνική συλλογική μνήμη, παρ' όλο που συνέβησαν και άλλα εξίσου «τραγικά γεγονότα» όπως: «ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή και ο Εμφύλιος». Κι αυτό συνέβη, γιατί σημαντικό ρόλο στη διατήρηση και στη μη επικάλυψή της από τα μεταγενέστερα γεγονότα έπαιξε σε πολιτισμικό επίπεδο η αναβίωση της λογοτεχνίας, κατά τη δεκαετία του 1960, με έργα που αφορούσαν τη Μικρά Ασία, όπως τα «Ματωμένα Χρώματα της Διδώς Σωτηρίου», «Στου Χατζηφράγκου του Κοσμά Πολίτη» και το «Αϊβαλί η πατρίδα μου του Φώτη Κόντογλου». Παράλληλα, η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή αποτέλεσε ένα παράλληλο προς τον Εμφύλιο, καθώς μέσα απ' αυτήν γίνεται εμφανής η επέμβαση και ο αρνητικός ρόλος των ξένων παραγόντων και των Μεγάλων Δυνάμεων στο ελληνικό πολιτικό γίνεσθαι²⁰⁰.

Αναμφισβήτητα, η ιστορική μεταπολεμική προσέγγιση για την ερμηνεία των γεγονότων της Μικρασιατικής Καταστροφής, με την αρωγή των λογοτεχνικών κειμένων, προσπαθεί να υπερβεί τις προσωποκεντρικές και διχαστικές ερμηνείες του μεσοπολέμου και να προβάλει τα γεγονότα στο πλαίσιο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, καθώς και οι άλλες εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπήρξαν τα θύματα της παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες προκάλεσαν ανάμεσά τους τις εθνικές τριβές και τερμάτισαν την ειρηνική συνύπαρξη των λαών²⁰¹.

Είναι γεγονός ότι τα λογοτεχνικά έργα με κεντρικό θέμα τη Μικρά Ασία, ανεξάρτητα από το πώς και πόσο καλύπτεται η ιστορική πραγματικότητα και η αλήθεια, αναζωπυρώνουν τη μνήμη της χαμένης πατρίδας, εκφράζουν τη θλίψη και την οργή για τους στυγνούς υπολογισμούς και τα διπλωματικά παιχνίδια των ισχυρών, για τα μοιραία λάθη και τις ασυγχώρητες παραλείψεις των Ελλήνων πολιτικών και προσπαθούν μέσα από την αντικειμενοποίηση της υποκειμενικότητας να διατηρήσουν τη μνήμη της χαμένης «Εδέμ» στον παρόντα και μέλλοντα χρόνο.

«[...] τόσα φαρμάκια, τόση συφορά κι εμένα ο νους να γυρίσει θέλει πίσω στα παλιά! Να 'ταν, λέει, ψέμα όλα όσα περάσαμε και να γυρίζαμε τώρα δα στη γη μας, στους μπαξέδες μας, στα δάση μας με τις καρδερίνες, τις κάργες και τα πετροκοτσύφια, στα περιβολάκια μας με τις μαντζουράες και τις ανθισμένες κερασιές, στα πανηγύρια μας με τις όμορφες... Αντάρτη του Κιορ Μεμέτ, χαιρέτα μου

²⁰⁰Μ. Νικολοπούλου, «Ο Κοσμάς Πολίτης και η Μικρασιατική Λογοτεχνία: Το κλείσιμο ενός κύκλου», *Η Λογοτεχνία στη Μικρά Ασία*, (επιμ. Θεοδόσης Πυλαρινός), Αθήνα 2004, σ. 231-233

²⁰¹Μ. Νικολοπούλου, *ό. π.*, σ. 234

τη γη όπου μας γέννησε, Σελάμ σοϊλέ... Ας μη μας κρατάει κακία που την ποτίσαμε με αίμα. Κάχρ ολσούν σεμπέτ ολανλάρ! Ανάθεμα στους αίτιους!²⁰²».

Τα *Ματωμένα Χώματα*, είναι ένα από τα νεοελληνικά μυθιστορήματα, που έχει διαβαστεί τόσο πολύ, ενώ χαρακτηρίστηκε «ύμνος» για τις «Χαμένες Πατρίδες», «Βίβλος» για την «Εξοδο» του «μικρασιατικού ελληνισμού», αλλά και ο «νεοελληνικός» “Πόλεμος και Ειρήνη²⁰³”».

Η Διδώ Σωτηρίου χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη τα χειρόγραφα ενός υπαρκτού προσώπου και μεταπλάθοντάς τα με αριστοτεχνικό τρόπο σε λογοτεχνικό κείμενο διατήρησε ζωντανή τη «μαρτυρία» όλων εκείνων που βίωσαν τη «θύελλα» του πολέμου και της Καταστροφής.

Επιλέγοντας ως πρωταγωνιστή τον Μανώλη Αξιώτη, έναν χωρικό από τον Κιρκιντζέ, αφηγείται την καθημερινότητα της ζωής στη Μικρά Ασία, το «Αλυτρωτικό όνειρο», την αναγκαστική επιστράτευση, τη φρίκη των Ταγμάτων Εργασίας (Αμελέ Ταμπούρια) του 1914-18, τον Μικρασιατικό Πόλεμο, την Καταστροφή της Σμύρνης, τον διωγμό και τη φυγή προς την Ελλάδα.

Η «αφηγηματική πλοκή», λοιπόν, του μυθιστορήματος, επιμερίζεται σε τέσσερα μέρη (ενότητες) και η αφήγηση με την οπτική του κεντρικού ήρωα και αφηγητή έχει ως αφετηρία «τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα και φθάνει έως το 1922» ακολουθώντας τη χρονική ακολουθία των ιστορικών γεγονότων (γραμμική αφήγηση) αναδεικνύοντας την ιστορική προοπτική σε μείζονα παράγοντα της αφήγησης.

Ως εκ τούτου, το πρώτο μέρος (1^η ενότητα) με τον τίτλο *ΕΙΡΗΝΙΚΗ ΖΩΗ* έχει ως χρονικό δείκτη το 1910 κι ως τοπικό «ένα πανέμορφο χωριό», το «Κιρκιντζέ» στην Τουρκία, όπου «ο ήρωας Μανώλης Αξιώτης», «παιδί μιας πολύτεκνης και φτωχής οικογένειας», αναφέρεται στις δυσκολίες και στον αγώνα κατά της πείνας και της μιζέριας, καθώς και στις άριστες/ειρηνικές σχέσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων τόσο κατά τη συνεργασία τους στις αγροτικές κι εμπορικές δουλειές όσο και στις φιλίες.

«[...] Ξημέρωμα Κυριακή, καθώς ο πατέρας έφυγε για δουλειές στ’ Αϊντίνι, βρήκα την ευκαιρία ν’ ανέβω στο βουνό ν’ ανταμώσω το Σεφκτιέ και να του φέρω το χαμπέρι του μισεμού μου. Με τούτο το βοσκόπουλο είχα μιαν αξέχαστη φιλία²⁰⁴».

²⁰²Δ. Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, (69^η), Αθήνα 1997, σ. 340

²⁰³Δ. Ραυτόπουλος, «Μια συζήτηση με τη Διδώ Σωτηρίου», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η΄, τ. ΙΣΤ, αρ. 92, Αύγουστος 1962, σ. 156

²⁰⁴Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 29

Στη συνέχεια, κηρύχθηκε «ο Βαλκανικός πόλεμος του 1912» και γι' αυτό τα δυο και πιο μεγάλα αδέρφια του, ο Πανάγος και ο Μιχάλης, επιστρατεύθηκαν από την Τουρκία.

«[...] ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ 12 επιστρατευθήκανε απ' τον Τούρκο τα δυο μεγαλύτερα αδέρφια μου, ο Πανάγος και ο Μιχάλης. Ο Μιχάλης όμως κατάφερε να λιποτακτήσει. Πέρασε στην Ελλάδα και πήγε εθελοντής στον ελληνικό στρατό.[...] Προαιώνιοι λυτρωτικοί πόθοι ξυπνούσανε στις ψυχές των ραγιάδων. Μα το κίνημα των Νεότουρκων φούντωνε κι αυτό. Όπως φωνάζανε για την Κρήτη, φωνάζανε τώρα και για τη Μακεδονία²⁰⁵».

Στο δεύτερο μέρος (2^η ενότητα) με τον τίτλο *ΑΜΕΛΕ ΤΑΜΠΟΥΡΟΥ* αναφέρεται στην είσοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό των Γερμανών, όπως και στην επιστράτευση όλων των αντρών, μεταξύ 22-40 χρονών, Οθωμανών υπηκόων.

«ΧΑΡΑΜΑΤΑ ΞΕΠΡΟΒΑΛΕ στα τρίστρατα του χωριού μας ο τελάλης ο Κοσμάς, [...] Κείνο το φθινόπωρο πρωινό του 1914 η όψη του Κοσμά ήταν σκοτεινιασμένη, [...]».

«[...] Ο πολυχρονεμένος μας Σουλτάνος ηβγήκε στο πλευρό του Κάιζερ. Με την Αυστρογερμανία βαδίζει κι ενάντια στην Ιγκλιτέρα, στη Φραγκιά και στην Αγια-Ρουσιά, που μ' ένα όνομα τσι λένε Αντάντ».

«Ο κόσμος μούδιασε.[...] –Και τα μικρά κράτη, μπρε Κοσμά, σαν να πούμε η... λεγάμενη, η γαλανόλευκη με ποιόνανε κάνει κολιγιά;».

«[...]Το τούρκικο γκουβέρνο δεν είχε μπιστοσύνη - σου λέει – στους χριστιανούς τους στράτευε όλους, μα όπλο δεν τους έδινε, μ' ούτε στολή. Σκάρωσε επί τούτο κάτι Τάγματα που τα βάφτισε Αμελέ Ταμπούρου (Τάγματα Εργασίας) μα πιο σωστό θε να 'τανε να τα πει Τάγματα Θανάτου».

«[...]Στ' Αμελέ Ταμπούρια, σου λέει, τους βασανίζουνε χειρότερα κι απ' τον χειρότερο οχτρό. Οι αιχμάλωτοι μπροστά τους είναι μπέηδες! Πείνα, ψείρα, βρόμα, δουλειά βαριά, να μη σηκώνεις κεφάλι δεκάξι με δεκοχτώ ώρες και σα λιποθυμάς ή αντιστέκεσαι, καμτσίκι και βασανιστήρια!».

«[...] Στον πόλεμο του 12 δεν ηγινήκανε τέτοια αίσχη. Ποιος τον πονήρεψε τον Τούρκο; -Το συμφέρο του κι ο Γερμανός, [...]»

«[...] Ο Γερμανός την σήμερα ημέρα είναι πάνω από τον Τούρκο. Αυτός έχει το πρόσταγμα. [...] Αφέντης τώρα στη Μικρασία δεν ήταν μόνο ο Τούρκος ήταν κι ο Γερμανός. Ο Γερμανός ήταν ο νους και το χέρι του Τούρκου. Ο ένας σκάρωνε τα σκέδια κι ο άλλος τα εκτελούσε²⁰⁶».

Τον Φεβρουάριο του 1915 έφυγε κι ο Μανώλης Αξιώτης για τα Τάγματα εργασίας στην Άγκυρα. Όλο το τούρκικο κάρβουνο το τραβούσε η Γερμανία για τις δικές της ανάγκες²⁰⁷.

Στο μεταξύ είχε αρχίσει η σφαγή και η εξόντωση των Αρμενίων.

²⁰⁵ Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 66

²⁰⁶ Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 81-86

²⁰⁷ Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 110

«[...] Σαν τα εφιαλτικά παθήματα του Στεπάν άκουσα αργότερα κι άλλα πιο φριχτά, που γίνανε στο Ερεζούμ, στο Ντιαρμπεκίρ, στη Σεβάστεια, στην Κασταμονή, στην Κιλικία, στη Νικομήδεια κι αλλού.[...] Υπεύθυνοι δεν είναι μονάχα οι Τούρκοι. Οι συμπαγείς χριστιανικοί πληθυσμοί, που κρατούσανε στα χέρια τους τον πλούτο και τα κλειδιά της Ανατολής, έπρεπε να φύγουν από τη μέση, γιατί 'τανε εμπόδιο για το γερμανικό επεκτατισμό κι αργότερα για τους κεφαλαιούχους που στεκόντανε πίσω απ' την Αντάντ. Πάνω στη σιδηροδρομική γραμμή, που ξεκινούσε απ' τη Βαγδάτη και τη Μουσουλή κι έφτανε ίσαμε το λιμάνι της Σμύρνης, διασχίζοντας τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής και τα μυθικά πλούτη της Μικρασίας, εκεί πάνω κυλούσαν τα πιο άτιμα και πανούργα όνειρα της οικονομικής κυριαρχίας των ξένων μονοπωλίων. Η ιστορία για το χρυσόμαλλο δέρασ συνεχιζότανε...²⁰⁸».

Στο τρίτο μέρος (3^η ενότητα) με τον τίτλο *ΗΡΘΑΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ* περιγράφει τα γεγονότα με την είσοδο των Ελλήνων στη Σμύρνη, όπου οι Τούρκοι, πλέον, φοβόντουσαν κι είχαν εξαφανιστεί. Μηνύματα χαράς μα και προμηνύματα καινούριας συμφοράς.

«[...] Μόλις μαθεύτηκε πως στη Σμύρνη ξεμπάρκαρε ο ελληνικός στρατός, και τα πέντε γειτονικά τουρκοχώρια γίνηκαν στάχτη! Νέα στάχτη, νέες συφορές που θα φέρουνε κι άλλες κι άλλες!».

«[...] Τη μέρα που έφτασε ο ελληνικός στρατός στο χωριό μας, ο κόσμος έχασε το νου του.[...] Κάνανε το σταυρό τους, αγκαλιαζόντανε και κλαίγανε.

-Χριστός Ανέστη!

[...]- Ελλάδα! Ελλάδα μας! Μητέρα μας!».

Όμως, η χαρά της ανακωχής δε βάσταξε πολύ, γιατί έφθασε η διαταγή όλοι οι νέοι Έλληνες να πάνε στρατιώτες στο μέτωπο.

«[...] Άρπαξα την πρώτη φημερίδα [...] Έγραφε για «τους εν Μ. Ασία Έλληνας υπηκόους, δεκαπέντε κλάσεων, ανυπότακτους κλπ.²⁰⁹».

«Ο Μανώλης», «τον Οκτώβρη του 1921» πήρε «φύλλο πορείας» για «το 4^ο σύνταγμα της πρώτης μεραρχίας».

«[...] Στο τρένο γνωρίστηκα μ' ένα φαντάρο απ' την Κρήτη, [...] Τον λέγανε Νικήτα Δροσάκη. Ήτανε φοιτητής και το Λαϊκό κόμμα τον κρατούσε συνέχεια στην πρώτη γραμμή [...].

[...] Με τραβήξανε οι ασυνήθιστες κουβέντες του, η σκέψη του που ήταν σπαθάτη και καθαρή. [...].

«-Τους άκουσες; Σκάρτες φτηνές κουβεντούλες του ποδαριού! Δεν ψάχνουνε οι ερίφηδες, για τη ρίζα του κακού. Το γουδί το γουδοχέρι: Βενιζέλος, Κωνσταντίνος! [...] Αμέ οι τρανοί; Οι ηγέτες; Κανείς δε θέλει να δει πως τούτο που επιχειρούμε είναι χορός του Ζαλόγγου;».

«[...] Εμ! Τι λες, ελόγου σου; Όμορφα πηγαίνουμε; Έβγαλα Αλμυρή Έρημο και Σαγγάριο, Αξιώτη, κι έχω από πρώτο χέρι πληροφορίες. Όλες κείνες οι φανταχτερές νίκες της άνοιξης και του καλοκαιριού. Αφιόν Καραχισάρ, Εσκί Σεχίρ, Κιουτάχεια, μας κάψανε! Χάσανε το τσερβέλο στα

²⁰⁸Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 153-163

²⁰⁹Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 216

μετόπισθεν: Καμπάνες, σημαιοστολισμοί, λόγοι, άρθρα. Και στην Αθήνα, η κυβέρνηση; [...] έδωκε τη διαταγή: Εμπρός για την Άγκυρα!».

«[...] -Θα τον έχεις ακουστά, μωρέ Αζιώτη, το Βίκτωρα Ορλάνδο, δε γίνεται, κοτζάμι πρωθυπουργός της Ιταλίας! [...] Ο σενιόρ Ορλάντο, σαν τέλειωσε ο παγκόσμιος πόλεμος και το Συμβούλιο της Ειρήνης, καταπιάστηκε με τις μοιρασίες, γύρευε μεγάλο μερτικό στην Ανατολή. Παραμπήκε στη μύτη του Αμερικάνου προέδρου και κείνος τσαντίστηκε και του τα 'δωσε στο χέρι. Τότες ο σενιόρ Ορλάντο πήρε το καπελάκι του και αποχώρησε. Σαν μάθανε οι Αγγλογάλλοι κι οι Αμερικάνοι πως ο ιταλικός στόλος βολτάριζε στα μικρασιατικά παράλια, φοβηθήκανε μην τους τη σκάσουν οι Ταλιάνοι και κάνουνε μια απόβαση στη Σμύρνη. Φωνάξανε, λοιπόν, το Βενιζέλο και του είπανε: «Τι λες, βαστούν τα κότσια της Ελλάδας ν' αναλάβει την εντολή της Μικρασίας;»[...] Ο Βενιζέλος παραφουσκωμένος με μεγαλοϊδεάτικα όνειρα, μας ξαμόλησε στη Μικρασία και τρώμε το κεφάλι μας!».

«[...] - Τι τρέχει Νικήτα; Τι γίνεται με τη Συνθήκη των Σεβρών;

-Τι να γίνει, μωρέ Μανώλη; Ξέγραφέ την να συχάσεις. Ο Φραντσέζος κλείνει συμφωνίες με τον Κεμάλ για ενενήντα χρόνια! Ο Εγγλέζος μας παζάρεψε για τα πετρέλαια της Μοσούλης. [...] Δεχτήκανε τον Μπεκίρ σαν άσωτο υιό, που γυρίζει στους δικούς του, και τους Έλληνες τους δεχτήκανε σαν φτωχούς συγγενείς που κοιτάς πώς θα τους ξεφορτωθείς: «Η Ιωνία, τους είπανε, και η Ανατολική Θράκη νομίζαμε ότι είχανε καταφανή πλειοψηφία ελληνικού πληθυσμού, μα φαίνεται πως γελαστήκαμε! Πρέπει να επανεξεταστεί το ζήτημα. Να γίνουν νέες διεθνείς επιτροπές, επίσημες στατιστικές και γνωματεύσεις».

«[...] Μόνοι μας βγάλαμε τα μάτια μας, είπα. Αν δε φέρναμε το γερμανόφιλο τον Κωνσταντίνο, θα 'ταν αλλιώς τα πράγματα²¹⁰».

Άνοιξη του 1922. Το τάγμα του Μανώλη οδηγήθηκε και στρατοπέδευσε σ' ένα οροπέδιο κοντά στο Αφιόν Καραχισάρ.

«[...] Το ξένο κεφάλαιο κοιτάζει τα συμφέροντά του. [...] «Ν' αδειάσουν οι Έλληνες τη Μικρά Ασία το ταχύτερο και δίχως όρους. Δεν τους στείλαμε να κάνουνε κατοχή!» « Η Νέα Τουρκία είναι πραγματικότητα. Πήρε συνείδηση της ιστορικής αποστολής της. Το ν' αντισταθούμε στ' ανανεωτικά ιδανικά της θα ήτανε μεγάλο σφάλμα...»

«-Καταλαβαίνεις, Αζιώτη, τι κρύβουνε όλ' αυτά; Συμφέροντα, πετρέλαια, μεταλλεία, σίδερα, χρώμιο, το ξένο χέρι στον ανέγγιχτο πλούτο της Ανατολής²¹¹».

Τέλος, στο τέταρτο μέρος (4^η ενότητα) με τον τίτλο *Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ* περιγράφεται το δράμα της Καταστροφής, τον Αύγουστο του 1922, μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού.

«[...] Υποχώρηση! Υποχώρηση! Υποχώρηση!

[...] - Έσπασε το μέτωπο! Χαθήκαμε!

-Τα συντάγματα διαλύονται!

-Ο στρατός, δίχως κεφάλι, κάνει ό,τι του καπνίσει!

²¹⁰Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 233-251

²¹¹Δ. Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 270-275

-Άλλοι παίρνουν τα βουνά, άλλοι τις χαράδρες. Μαχαιρώνονται για μια θέση σε όχημα! Πολλοί αυτοκτονούνε!».

«[...] ΜΟΛΙΣ ΠΑΤΗΣΑ ΤΟ ΠΟΔΑΡΙ ΜΟΥ στη Σμύρνη, στάθηκα να πάρω ανάσα».

«[...] Τώρα τι 'τανε αυτό π' αντίκριζα; Μια νεκρή πολιτεία.[...] Καραβάνια θλιβερά σερνόντανε στα σοκάκια σαν μια σειρά κάμπιες. Κορμιά κυρτωμένα, πρόσωπα χολιασμένα, χαλκοπράσινα, χείλη ξερά, ασπρισμένα, Ήτανε οι πρόσφυγες που φτάνανε απ' το εσωτερικό».

«[...] –Για ποιον Τρικούπη μιλάς, μπάρμπα; Τώρα κι άλλη μια! Ο Τρικούπης πιάστηκε αιχμάλωτος με το στρατό του. Οι τρανοί της Αθήνας μας παρατήσανε σύζυλους κι ένας Θεός ξέρει τι Θ' απογίνουμε. Όσο για τους Εγγλέζους, μη γελιέσαι. Ούτ' αυτοί ούτε οι Γάλλοι ούτε οι Αμερικάνοι ούτε διάολος στη φύτρα τους, κανείς, μωρέ, κανείς πια δε σκοτίζεται για τα μας. Αυτοί μας ανοίξανε τον τάφο, πάρ' το χαμπάρι».

«[...] ΤΟ ΑΛΛΟ ΠΡΩΙ ΜΑΣ ΞΥΠΝΗΣΑΝΕ χλιμιντρίσματα και καλπασμός αλόγων».

«[...] Ξάφνου, [...], ακούστηκε μια φωνή κι ύστερα πολλές μαζί:

-Φωτιά!

-Φωτιά!

-Βάλαν φωτιά στη Σμύρνη!

[...]Σφαγή! Σφαγή!

-Παναγιά, βοήθα!

-Προφτάστε!

-Σώστε μας!

[...] –Τούρκοι!

-Τσέτες!

-Μας σφάζουνε!

-Έλεος!

[...] Αχ, γκρέμισε ο κόσμος μας! Γκρέμισε η Σμύρνη μας! Γκρέμισε η ζωή μας!

[...] –Μας προδώσανε!

-Μας ξεπουλήσανε!».

Η Σμύρνη καταστράφηκε. Οι Τούρκοι σταυρώνουν, ατιμάζουν και σφάζουν. Η θάλασσα ήταν γεμάτη από σώματα νεκρά. Εικόνες απεριγράπτες και ανείπωτες. Τα νησιά γέμισαν πρόσφυγες. Η Μεγάλη Ιδέα ενταφιάστηκε στη Μικρά Ασία. Ο ελληνισμός ξεριζώθηκε. Ο πολιτισμός της Ιωνίας έσβησε.

Αναμφισβήτητα, το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν τη μνήμη των Ελλήνων. Άλλωστε, με το διαφορετικό τρόπο στην αφήγησή της, καθώς προσάρμοσε «την προσωπική ιστορία του ήρωα» στο «γενικό πλαίσιο της τραγωδίας», ενώ, ταυτόχρονα, διοχέτευσε τη γενική τραγωδία στην «ατομική περιπέτεια» του ήρωα. Αυτή η περιπέτεια, βέβαια, δεν αφορούσε, μόνο τη ζωή του Μανώλη Αξιώτη, αλλά υπήρξε και η τραγική περιπέτεια ολόκληρου του ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Έτσι, η

αποστασιοποίηση του συγγραφικού «εγώ» εντάσσει «την Ιστορία», «ως έννοια και ως αίσθηση», εντός των ορίων «της αφήγησης». Αν και το συγγραφικό «εγώ» βίωσε την ιστορία, την αφηγήθηκε μέσα από τα λόγια του «Άλλου» προσδίδοντάς της καθολική διάσταση, καθώς το υποκειμενικό αντικειμενοποιείται κι από ατομικό μετασχηματίζεται σε συλλογικό. Ας μη διαφεύγει το γεγονός ότι και το 1962 που κυκλοφόρησε το βιβλίο, ήταν μια περίοδος όπου και ξανά οι ισχυροί της γης εξακολουθούσαν να αναμειγνύονται σε θέματα κυριαρχίας των άλλων λαών (Κύπρος), οπότε οι συλλογικές μνήμες ενός τόσο σκληρού παρελθόντος, όπως του 1922, αποκτούν και μια πιο οικουμενική χροιά, καθώς το καταστάλαγμα της ιστορίας της Μικρασιατικής Καταστροφής διαθέτει την ιστορική προοπτική των αιτίων και των αποτελεσμάτων παρελθόντων σύγχρονων και μελλοντικών γεγονότων, τα οποία επηρεάζουν ανεξίτηλα τη συλλογική μνήμη των λαών.

Επιπλέον, η χρονική απόσταση μεταξύ των γεγονότων της Μικρασιατικής Καταστροφής και της συγγραφής του μυθιστορήματος, το κατατάσσει στο ιστορικό μυθιστόρημα, το οποίο, ως αφήγημα, αναμετράται με την αντικειμενική αλήθεια της Ιστορίας και χαρτογραφεί τα συλλογικά πλαίσια της μνήμης και της λήθης.

Παράλληλα, τα *Ματωμένα Χώματα* έχουν πολλά κοινά σημεία με την *Αιολική Γη*, καθώς η χρήση του πρωτοπρόσωπου λόγου, η επίκληση στην αυθεντικότητα της μαρτυρίας, η ανάδειξη της προφορικότητας και του λαϊκού λόγου ως φορέα της αυθεντικότητας, σε αντίθεση με τον επίσημο ιστοριογραφικό λόγο, το απλό ύφος, που διακρίνεται για την αμεσότητά του και την περιεκτικότητά του, οι μη περίπλοκες/πολύπλοκες τεχνικές αφήγησης, καθιστούν το νόημα της αφήγησης μια υπόθεση στην οποία εμπλέκεται η ατομική υποκειμενικότητα και η πολιτισμική σύμβαση, με αποτέλεσμα το κείμενο να γίνεται αγωγός νοημάτων και μηνυμάτων, αφού το παρελθόν μπορεί να συλληφθεί μόνον μέσω της συσχέτισής του με το παρόν.

Αναμφισβήτητα, η αμφίδρομη σχέση μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας αποδεικνύει ότι ένα απεικονιστικό μυθοπλαστικό κείμενο, το οποίο μιμείται μια ανεξάρτητη και γνωστή σε όλους ιστορική πραγματικότητα, θεωρείται ένα κείμενο λεπτών ισορροπιών, καθώς αιωρείται μεταξύ της ιστορικής πραγματικότητας και της φαντασίας του δημιουργού. Ως εκ τούτου, ένα ιστορικό μυθιστόρημα και ένα ιστοριογραφικό κείμενο σχηματοποιούν το παρελθόν μέσα σ' ένα σύγχρονο παρόν και δημιουργούν ιστορική συνείδηση και πολιτισμική ταυτότητα.

Παράλληλα, το λογοτεχνικό κείμενο, σύμφωνα με τον Gadamer, ο οποίος αξιοποίησε τις ιδέες του «ανοιχτού» διαλόγου, ο παρελθοντικός ορίζοντας του έργου

μετακινείται, στον βαθμό που το αντικείμενο της ερμηνείας δεν είναι ο ιστορικός συγγραφέας, αλλά ένα δημιούργημα που υπόκειται σε οποιαδήποτε ερμηνεία, ανάλογα με τον ορίζοντα προσδοκιών του αναγνώστη, εξασφαλίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη διατήρησή του και τη βιωσιμότητά του, ενώ συμβάλλει και στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας και της ιστορικής μνήμης²¹².

Ως εκ τούτου, οι «τραυματικές μνήμες», οι «βιωμένες εικόνες της απόγνωσης των Ελλήνων», η θηριωδία «των Τούρκων» και η αδιαφορία «των Ξένων» μεταγίστηκαν στις αφηγήσεις είτε προφορικές είτε γραπτές και λογοτεχνικές προκαλώντας δυνατή συγκίνηση. Έτσι, η «μικρασιατική τραγωδία» αντιπροσωπεύει το «διαχρονικό ποιητικό σύμβολο» του ξεριζωμού από την Ανατολή του «μικρασιατικού ελληνισμού».

Άλλωστε, η ανθρώπινη υπόσταση έχει ανάγκη ν' αφηγηθεί για να επικοινωνήσει, να εκφραστεί, να εκτονώσει, να συνειδητοποιήσει την ύπαρξή του, καθώς η αφήγηση αποτελεί τρόπο κατανόησης και ερμηνείας της ιστορικότητας του ανθρώπινου πολιτισμού και της ιστορίας των ανθρώπων (Ricoeur, 1990:7-14). Η καταλυτική ανάγκη του ανθρώπινου όντος να αφηγείται, ακόμη και ιστορίες ξαναειπωμένες, είναι ο θεμέλιος λίθος κάθε πολιτισμού, καθώς οι μύθοι και τα κείμενα που τους αποτυπώνουν, εκτός από την ιστορικο/πολιτισμική ταυτότητα κάθε εποχής, δημιουργούν και μια παρακαταθήκη σκέψεων, ιδεών, αιτημάτων και συναισθημάτων μέσα στη διαχρονία²¹³.

Κατά συνέπεια, στο μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου *Ματωμένα Χώματα* η Ιστορία γίνεται «μέρος/υποσύνολο» της αφήγησης και η «βιοματική ιστορία», όσο προσωπική κι αν είναι, αποτελεί «μέρος/υποσύνολο» εκείνων των ιστορικών συνθηκών που επικράτησαν στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έτσι, η «ιστορική-λογοτεχνική αφήγηση» διαμορφώνει συνειδήσεις, καθώς οι σκέψεις, οι ιδέες και τα συναισθήματα που απορρέουν απ' αυτό ερμηνεύουν την ιστορικότητα του ελληνισμού και μεταδίδουν ένα σύστημα κοινωνικο-πολιτικών αξιών με έντονο το στοιχείο του ουμανισμού και της βαθιάς πίστης σε μια «οικουμενική ανθρωπότητα».

²¹²Θ. Παπαχρίστου, Μ. Μαροπούλου, Α. Χέλμης, «Δίκαιο και Λογοτεχνική Ερμηνεία» Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4991/5/15488-with-cover-%ce%9a%ce%9f%ce%a5.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης: 30/4/2021, σ. 134-135

²¹³Ε. Δημητρομανωλάκη, *η μορφολογία του σεναρίου- αφήγηση, μυθοπλασία και συγγραφή*, Αθήνα 2018, σ. 25

4.2.3. *Ξεριζωμένη Γενιά – Το τραύμα της προσφυγιάς*

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 γκρέμισε το οικοδόμημα της Μεγάλης Ιδέας, ενώ η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών που την ακολούθησε άνοιξε ακόμη μια σελίδα στην ελληνική ιστορία και ταυτόχρονα επισφράγισε τα σχέδια που έκανε ο Κεμάλ για την ίδρυση του «νέου τουρκικού κράτους». Έτσι, οι προαιώνιες κοιτίδες του ελληνισμού έγιναν «Πατρίδες Αλησμόνητες» και οι χιλιάδες Έλληνες-Χριστιανοί από τον Πόντο, την Αν. Θράκη και την Μικρά Ασία ήταν πια πρόσφυγες που αναζητούσαν μια νέα πατρίδα.

Οι τραγικές συνέπειες των γεγονότων του 1922-1923 επέδρασαν σε όλες τις εκφάνσεις της ελληνικής κοινωνίας συμπεριλαμβανομένου, βέβαια, και του πολιτισμού, καθώς η Μικρασιατική Καταστροφή και η Συνθήκη της Λωζάννης αποτέλεσαν μια μεγάλη δεξαμενή άντλησης ιδεών και θεμάτων για δημιουργία, κυρίως για τους λογοτέχνες. Οι πεζογράφοι, μάλιστα, που κατάγονταν από τη Μικρά Ασία κι έγιναν μάρτυρες αυτής της ελληνικής τραγωδίας κατέγραψαν και περιέγραψαν με πειστικότητα τα τραυματικά βιώματα της Καταστροφής και της προσφυγιάς.

Ως εκ τούτου, «Το τραύμα του ξεριζωμού» ανέδειξε πολλούς συγγραφείς και δημιούργησε αναρίθμητους ήρωες μυθιστορηματικών έργων, οι οποίοι με τον μυθοπλαστικό διαμεσολαβητικό τους λόγο διατήρησαν ζωντανές τις τραγικές σκηνές, ενώ αντικατέστησαν και τον χιμαιρικό ρομαντισμό της αποκατάστασης του ελληνισμού στα πρότερα όρια της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτοί οι λογοτέχνες-συγγραφείς μέσα απ' το έργο τους ανέδειξαν τη Μικρά Ασία και τα πάθη της Ανατολής, καθώς βίωσαν οι ίδιοι την ανείπωτη τραγωδία και την πίκρα του ξεριζωμού. Ωστόσο, κοινός παρονομαστής όλων των έργων είναι η αναφορά τους στην «ειρηνική συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων», πριν από τη «Μικρασιατική Καταστροφή», και ο «χαμένος παράδεισος» των προσφύγων, ενώ ο στόχος τους ήταν να κρατηθεί ζωντανή στην ατομική/προσωπική και συλλογική μνήμη η Μικρά Ασία και η προσφυγική εμπειρία.

Ανάμεσά τους και η Ιφιγένεια Χρυσοχόου που με το έργο της *ΞΕΡΙΖΩΜΕΝΗ ΓΕΝΙΑ Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη (1977)*, περιγράφει με ρεαλιστικές εικόνες και αφηγηματική ζωντάνια τις τραγικές στιγμές των προσφύγων και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν έως να ορθοποδήσουν στη νέα τους πατρίδα.

Ο ξεριζωμός, βέβαια, «του ελληνισμού της Μικράς Ασίας» είχε ήδη αρχίσει από το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, όπως έχει αποτυπωθεί και στην *Αιολική Γη*

του Ηλία Βενέζη, και ήταν η έκφραση των πρώτων εκδηλώσεων του νεοτουρκικού εθνικισμού, καθώς είχε ως στόχο την εξαφάνιση κάθε ξένου στοιχείου, προκειμένου να πραγματοποιήσει τον εκτουρκισμό του τουρκικού κράτους. Άλλωστε, ο ξεριζωμός είχε αρχίσει απ' τις αρχές του 1914 και πριν το ξέσπασμα «του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου». Αναμφισβήτητα, συνεχίστηκε εντονότερα κατά τη διάρκεια του Πολέμου κι έφτασε στην κορύφωσή του, όταν κατέρρευσε το ελληνικό μέτωπο στα δυτικά και βορειοδυτικά παράλια κατά την ελληνοτουρκική σύγκρουση του 1920-1922. Η ολοκλήρωσή του, όμως, επετεύχθη με την εφαρμογή της Ανταλλαγής των πληθυσμών, σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης της Λωζάννης (30/01/1923), καθώς εκδιώχθηκε το ελληνικό στοιχείο και από τις κεντρικές και νοτιοδυτικές περιοχές, παρόλο που εκεί δεν είχαν διεξαχθεί στρατιωτικές επιχειρήσεις²¹⁴.

Η *Ξεριζωμένη Γενιά* αποτελεί τη συνέχεια του μυθιστορήματος *Πυρπολημένη Γη*, καθώς αρχίζει την αφήγηση από εκεί που την σταμάτησε στη *Πυρπολημένη Γη*, «Στο καράβι»:

«Και σαν ξεκίνησε το καράβι, και σιγουρεύτηκε η ψυχή, και ξελαγάριασε το μυαλό, τότε απ' τα ανθρώπινα ρημάδια, που ξεριζώνονταν απ' τον τόπο τους, ένα ουρλιαχτό άρχισε να βγαίνει και να σκίζει τον αγέρα. Ένα ουρλιαχτό που έγινε θρήνος και μοιρολόι για τους άντρες, που έμειναν στα χώματά τους, και που ίσως ποτέ δε θα ξανάβλεπαν πια.»

(από το βιβλίο: «*Πυρπολημένη Γη*»)²¹⁵

Όλη η δυστυχία φορτωμένη στο καράβι.

«[...] Την άλλη μέρα, Παραμονή Σταυρού, μπήκαν στο Θερμαϊκό κόλπο.

-Να, η Θεσσαλονίκη.

Τινάχτηκε ο κόσμος.

-Η Θεσσαλονίκη! Άρχισαν να ετοιμάζονται.

-Σα να σταμάτησε το καράβι.

-Γιατί σταμάτησε;

-Είκοσι τέσσερις ώρες καραντίνα.

[...] Πανδαιμόνιο.

[...] Στο λιμάνι κόσμος, κόσμος, κόσμος... Όλοι σημαδεμένοι από τη συμφορά.

²¹⁴P. Κακάμπουρα, «Ο Μικρασιατικός ξεριζωμός στις προσωπικές αφηγήσεις και τη λογοτεχνία», διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/5896533/%CE%9F_%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%BE%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B6%CF%89%CE%BC%CF%8C%CF%82_%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82_%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%B1%CF%86%CE%B7%CE%B3%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%B7_%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1, σ. 454-455

²¹⁵Ι. Χρυσόχου, *Ξεριζωμένη γενιά-Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1977, σ, 11

[...] Τα βαπόρια κουβαλάνε, κουβαλάνε...²¹⁶».

Είναι γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη, μαζί με την Αθήνα και τον Πειραιά, αποτέλεσε έναν από τους βασικούς χώρους όπου εγκαταστάθηκαν οι αστοί πρόσφυγες. Είναι αξιοσημείωτο ότι και πριν την Καταστροφή είχαν εγκατασταθεί σ' αυτήν 60.000 πρόσφυγες, οι οποίοι προέρχονταν από τον Πόντο και τον Καύκασο. Ωστόσο, με τη Μικρασιατική Καταστροφή δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες από την Ιωνία θα κατακλύσουν τη Θεσσαλονίκη, ενώ λίγο αργότερα άρχισαν να καταφθάνουν και οι ανταλλάξιμοι ελληνικοί πληθυσμοί από τον Πόντο, την Καππαδοκία καθώς και οι αιχμάλωτοι των κεμαλικών. Υπολογίζεται, λοιπόν, ότι στον οικιστικό χώρο της πόλης εγκαταστάθηκαν γύρω στους 120.000 πρόσφυγες, ενώ αναχώρησαν για την Τουρκία ως «ανταλλάξιμοι» 25.000 μουσουλμάνοι, ενώ εκτιμάται ότι γύρω στους 40.000 πρόσφυγες στεγάστηκαν στα μουσουλμανικά ανταλλάξιμα οικήματα²¹⁷.

Ωστόσο, μέχρι την εγκατάστασή τους, πέρα από τους αγνοούμενους και τους αιχμαλώτους, οι συνθήκες που έζησαν ήταν άθλιες και τραγικές.

«[...] Γέμισαν τα σκολιιά, τα σπίτια, οι αποθήκες, οι παράγκες, τα υπόστεγα, οι δρόμοι. Ένα τσουρμό στιβάχτηκε στον Αι-Μηνά. Συνέχεια έρχονται και καινούργιοι. Έπηξε η προσφυγιά στην εκκλησία».

«[...] Οι ξεριζωμένοι. Χωρίς πατρίδα. Χωρίς το έχει τους. Χωρίς τους άντρες. Η συμφορά τους έσμιξε. Απ' τα παράλια κι απ' τα βάθη της Ανατολής, πλούσιοι και φτωχοί, αρχόντοι και μεροκαματιάρηδες είναι πια ένα πράμα. Κοινός ο πόνος, κοινή η ζωή τους²¹⁸».

Οπωσδήποτε, η «απεικόνιση της έλευσής τους» σ' αυτόν το νέο τόπο αναδεικνύει και τις δύσκολες συνθήκες που θα πρέπει ν' αντιμετωπίσουν και τον δύσβατο δρόμο της προσαρμογής. Αναμφίβολα, τα ταλαιπωρημένα πρόσωπα των προσφύγων, η αγωνία για τους αγαπημένους τους και για την επιβίωση συμπληρώνουν το ψηφιδωτό της τραγωδίας, καθώς μέσα απ' την τριτοπρόσωπη αφήγηση και την εξακτίνωσή της στους πολλούς χαρακτήρες του μυθιστορήματος εκφράζονται τα συναισθήματα των προσφύγων, που δεν είναι άλλα από τον τρόμο, τον πανικό, τη θλίψη, τη μοναξιά και το φόβο για το άγνωστο.

«[...] Αύριο ξημερώνει Πρωτοχρονιά. Μπαίνει το 1923. «Στον αγύριστο το καταραμένο Είκοσι δύο. Να πάει και να μην ξανάρθει ο γρουσουζίκος χρόνος²¹⁹».

²¹⁶Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 22-23

²¹⁷Β. Αγτζίδης, «Θεσσαλονίκη και πρόσφυγες», διαθέσιμο στο: <https://kars1918.wordpress.com/2018/04/01/thessaloniki-3/>, ημερομηνία προσπέλασης 20/5/2021, σ. 1

²¹⁸Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 25-28

²¹⁹Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 36-37

Ωστόσο, η ανάγκη για επιβίωση τους οδήγησε στην εξεύρεση οποιασδήποτε εργασίας, αλλά η ανεργία ήταν μεγάλη και τα προσφυγικά χέρια προσφέρονταν για ένα κομμάτι ψωμί, οπότε οι ντόπιοι γκρινιάζανε και τους θεωρούσαν υπεύθυνους γι' αυτήν την αύξηση της ανεργίας.

«[...] Χιλιάδες πεινασμένα στόματα. Γυναίκες, παιδιά κι όσοι άντρες ξέφυγαν απ' τη σφαγή και την αιχμαλωσία, ξεχύθηκαν στον πόλεμο για το ψωμί. Όσο όσο τα εργατικά χέρια. Δεν έχει τιμή. Τζάμπα ο ανθρώπινος μόχθος. Καζαντίζουν οι εργοδότες και τα αφεντικά²²⁰».

Όμως, ήταν κι αυτοί που στήριζαν το εργατικό κίνημα και συμμετείχαν στις απεργίες του ματωμένου Μάη του 1936.

«[...] Σωστό πόλεμος στην Εγνατία και Βενιζέλου. Μπροστά στο Καραβάν Σαράι χωροφύλακες, αντλίες, στρατός, περίπολα. Χιλιάδες κατεβαίνουν οι καπνεργάτες. Απ' το Βαρδάρη, τον Γκεντή Κουλέ, την Τούμπα, την Καλαμαριά. Σμίγουν μαζί τους οι υφαντουργοί κι όλες οι συντεχνίες. Με μια φωνή ζητάνε το δίκιο τους. [...] Ζητωκραυγάσαμε, χειροκροτούσαμε, φωνάζαμε. «Ζήτω η απεργία». «Κάτω οι εκμεταλλευτές». «Θάνατος στο φασισμό»²²¹».

Άλλωστε, οι πρόσφυγες ταυτίζονταν με τον βενιζελικό χώρο, καθώς απέδιδαν τις ευθύνες της Καταστροφής τόσο στην αντιβενιζελική παράταξη όσο και στον βασιλιά, ενώ αποτέλεσε και την κύρια προστριβή με τους γηγενείς, καθώς ανατράπηκαν οι συσχετισμοί των δυνάμεων των δύο κυρίαρχων πολιτικών χώρων. Επιπλέον, αυτή η εργατική εξέγερση θα δημιουργήσει και την πρώτη ώσμωση μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, η οποία θα οδηγήσει στην υπέρβαση των έως τότε διαχωρισμών²²².

Οπωσδήποτε, η έλευση των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη μετέβαλε τις σταθερές της πόλης και η ενόχληση του γηγενούς πληθυσμού αποτυπώνεται στο μυθιστόρημα από την απουσία προσφοράς ουσιαστικής μέριμνας και αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες.

Παράλληλα, πολλοί πρόσφυγες διακινήθηκαν από τη Θεσσαλονίκη προς τη μακεδονική ενδοχώρα, αλλά με μικρό κλήρο.

«[...] –Ο κλήρος δε φτάνει ούτε για σκέτο ψωμί. Το δουλεύουνε οι γυναίκες κ' οι γεροντότεροι. Εμείς μαστόροι, [...] Αρπάξαμε τα εργαλεία και τρέξαμε για δουλιά στη Θεσσαλονίκη. Τώρα με την ανοικοδόμηση, δόξα να 'χει ο Θεός, βολευτήκαμε²²³».

²²⁰Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 71

²²¹Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 165

²²²Μ. Χαραλαμπίδης, «Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα. Πτυχές μιας δύσκολης συνύπαρξης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Η Ιστορία της Μικράς Ασίας-Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τ. 7^ο, Αθήνα 2011, σ. 34-35

²²³Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 146

Παρ' όλα αυτά οι πρόσφυγες συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της γεωργίας και της οικονομίας.

«[...] Χάρη στους πρόσφυγες σταμάτησε η φεουδαρχία, εξηγεί ο καθηγητής. Σ' αυτούς οφείλεται η απαλλοτρίωση της γης. Απ' το Φλεβάρη του 1923 ίσαμε το 1927 απελευθέρωσε ο Πλαστήρας δέκα οχτώ εκατομμύρια στρέμματα και τα μοίρασε στους πρόσφυγες και στους ακτήμονες. Δέκα χρόνια πάλευε ο Βενιζέλος να το επιτύχει. Πού να τον αφήσει η αντίδραση. Από τότε που ήρθαν οι πρόσφυγες, η γεωργική παραγωγή τετραπλασιάστηκε. Ό,τι θες βρίσκεις πια στην Ελλάδα: Καπνά, βαμβάκι, σταφίδα, κάναβι, φρουτοδέντρα, λαχανικά. Χώρια οι μουριές. Έτσι αναπτύχθηκε η μεταξουργία. Πολλαπλασιάστηκαν οι βιοτεχνίες. Πρώτοι οι πρόσφυγες κάνανε εργοστάσια. Πρώτου ταπητουργεία. Άσε τα κλωστικά, τα υφαντά, εμαγέ, ξυλεία... Και που είσαι ακόμα. Κι όλα με ιδρώ κ' αίμα²²⁴».

Παράλληλα, ιδρύθηκαν πολλοί συννοικισμοί για την αποκατάσταση των προσφύγων (Καλαμαριά, Τούμπα) με τη βοήθεια της ΕΑΠ, της οποίας η έδρα βρισκόταν στην Αθήνα, ενώ λειτουργούσε κάτω από την εποπτεία της ΚΤΕ με πρώτο πρόεδρο, μέχρι τον Δεκέμβριο του 1924, τον Henry Morgenthau. Επιπλέον, ανέλαβε την εκτέλεση αρδευτικών, αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων, ενώ ίδρυσε υγειονομικά κέντρα, διένειμε κινίνη και φάρμακα, καθώς οι αρρώστιες θέριζαν τους προσφυγικούς καταυλισμούς.

«[...] Περνά ο καιρός, οι αρρώστιες δεν περνούν. [...] Μαζί με την ελονοσία κ' οι άλλες αρρώστιες. Η Ισπανική γρίπη, ο δάγγειος, η φθίση²²⁵».

Αναμφισβήτητα, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι γυναίκες, οι οποίες προσπέρασαν τα εμπόδια και έδωσαν σκληρή μάχη για ν' ανταπεξέλθουν στο στίβο της ζωής στην καινούρια πατρίδα και συντάραξαν την ανδροκρατούμενη συντηρητική κοινωνία, που από τη μια θεωρούσε ότι μπορούσε παντοιοτρόπως να τις εκμεταλλευτεί και από την άλλη επικίνδυνες για τα χρηστά ήθη τους.

«[...] Κ' οι άντρες τους... Πότε θα γυρίσουν; Κι αν δε γυρίσουν; Οι κλάμες δεν ωφελούν. Αν οι άντρες μείνανε στη Μικρασία, ήρθαν τα παιδιά. Αυτά πρέπει να ζήσουν και να μεγαλώσουν.

Και ξαμολήθηκαν όλες για δουλιά²²⁶. [...]».

Ωστόσο, η νοσταλγία της χαμένης πατρίδας έντονη και παρούσα σ' όλες τις συζητήσεις των καφενέδων.

«[...]Πού πάει η Ελλάδα των πέντε θαλασσών και των δύο Ηπείρων, που ονειρεύτηκε ο Λευτέρης, που ονειρευτήκαμε όλοι μας;».

«[...] Ας όψονται οι σύμμαχο».

²²⁴I. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 181

²²⁵I. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 147

²²⁶ I. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 53 & 77

[...] – Βρε, μας πουλήσανε. Το καταλάβατε; Ξεγράψτε πια την πατρίδα, πετιόταν όρθιος ο Μίμης²²⁷.

Κι ενώ προχωρούσε η αποκατάσταση, ήρθε το 1936. Κι αρχίζουν οι θάνατοι των δημοκρατικών αρχηγών. Κι έτσι, ανενόχλητα, ο Μεταξάς με το παλάτι κάνουν τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου.

«[...] Μούδιασε η Ελλάδα. Καζάνι που βράζει οι πρόσφυγες. [...] Γέμισαν οι φυλακές και τα ξερονήσια».

Και το 1940, με τους πρώτους βομβαρδισμούς, όλοι οι νέοι πήγαν στο στρατό και οι περισσότεροι απ' αυτούς οργανώθηκαν στην Εθνική Αντίσταση, ενώ για άλλη μια φορά τα σύννεφα του πολέμου έδειξαν πόσο εύθραυστα κι αβέβαια είναι όλα τα όνειρα και σχέδια των ανθρώπων- γηγενών και προσφύγων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κι αυτό το μυθιστόρημα μπορεί να χαρακτηριστεί ιστορικό, καθώς η χρονική απόσταση, η οποία υπάρχει μεταξύ των γεγονότων και της συγγραφής, αναδεικνύει ότι το αφήγημα αναμετράται με την αντικειμενική αλήθεια της Ιστορίας και διατηρεί τόσο την «ατομική» όσο και «συλλογική» μνήμη των υποκειμένων. Άλλωστε κι εδώ το προσωπικό/ατομικό/υποκειμενικό βίωμα της προσφυγιάς αντικειμενικοποιείται, καθώς μέσα από τους πολυφωνικούς δραματοποιημένους και αυτοδιηγητικούς χαρακτήρες, πετυχαίνεται η διάσωση της συλλογικής μνήμης και ταυτόχρονα διαμορφώνεται και η ιστορική συνείδηση των νεότερων γενεών.

Άλλωστε, η παρουσίαση των γεγονότων γίνεται μ' έναν μεικτό τρόπο, καθώς εκτός από την αφηγήτρια, την Ιφιάνασσα -το προσωπείο της συγγραφέας- παρεμβάλλονται κι άλλα πρόσωπα, τα οποία διαλέγονται σε ευθύ λόγο και υφαίνουν το πλέγμα των αναμνήσεων στο «παρόν» και στο «μέλλον» των δρώντων προσώπων με αφετηρία το τραγικό «παρελθόν».

Επιπλέον, η σπονδυλωτή αφήγηση με τους επιμέρους τίτλους των κεφαλαίων κινείται γύρω από το ίδιο γεγονός, που δεν είναι άλλο από τα βάσανα της προσφυγιάς σ' έναν ανοίκειο χώρο, η οποία έπρεπε να εξοικειωθεί μαζί του, για να επιβιώσει και να εξελιχτεί.

Παράλληλα, η ανάδειξη της προφορικότητας και του λαϊκού λόγου, ως φορέα αυθεντικότητας του βιώματος και της μαρτυρίας, το απλό ύφος και οι ρεαλιστικές εικόνες αποτυπώνουν την συμπληρωματική σχέση της Ιστορίας με τη λογοτεχνία,

²²⁷Ι. Χρυσόχου, *ό. π.*, σ. 176-177

καθώς τα τραγικά γεγονότα που βίωσαν όλοι οι χαρακτήρες τέμνονται με τα κρίσιμα σταυροδρόμια της Ιστορίας.

Ωστόσο, οι πρόσφυγες, όπως φαίνεται και από το μυθιστόρημα, παρόλο που υπήρξαν τα τραγικά θύματα ενός σκληρού ανταγωνισμού μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, κατόρθωσαν ν' ανατρέψουν τη μοίρα τους, να ενσωματωθούν και να διαπρέψουν στη νέα τους πατρίδα.

Οπωσδήποτε, και η *Ξεριζωμένη Γενιά*, ως ιστορικό μυθιστόρημα, θεωρείται ένα κείμενο λεπτών ισορροπιών, καθώς ακροβατεί μεταξύ της ιστορικής πραγματικότητας και της μυθοπλαστικής φαντασίας της δημιουργού, η οποία κάνει την παρουσίαση της ιστορίας ευκολότερα προσβάσιμη και κατανοητή.

Άλλωστε, σύμφωνα με τον Dilthey, ο οποίος ανέπτυξε περαιτέρω την ψυχολογική διάσταση της ερμηνευτικής του Schleiermacher, η ύψιστη μορφή κατανόησης επιτυγχάνεται όταν ο αναγνώστης βρεθεί στην κατάσταση της απόλυτης ενσυναίσθησης με τον συγγραφέα. Με τη συνδρομή, λοιπόν, της φαντασίας μας καλούμαστε ν' ανακτήσουμε την εμπειρία του συγγραφέα, ν' ανασυγκροτήσουμε τα συμφραζόμενα μέσα στα οποία αυτή αποκτά νόημα, με μια διαδικασία που κινείται σε αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη της πραγματικής εμπειρίας του συγγραφέα. Έτσι, η ιστορία αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο, επειδή προσφέρεται για να διερευνήσει κανείς τη μετάβαση από την ατομική ιστορική εμπειρία σε μια ευρύτερη κατανόηση, όπου η ανθρώπινη φύση είναι κοινή και η ιστορική συνείδηση τρόπος γνώσης που εξωτερικεύεται και αντικειμενικοποιείται σε έργα πολιτισμού, όπως τα λογοτεχνικά δημιουργήματα²²⁸.

Αναμφισβήτητα, η ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου αφορά το σύνολο του σημαίνοντος λόγου (φωνή σημαντική), καθώς αυτή είναι «ερμηνεία», αφού «ερμηνεύει» την πραγματικότητα στο μέτρο μάλιστα που λέει «κάτι για κάτι». Και, βέβαια, η ερμηνεία υπάρχει γιατί η απόφαση είναι μία σύλληψη του πραγματικού μέσω των σημαίνουσών εκφράσεων και όχι ένα απόσπασμα υποτιθέμενων εντυπώσεων που προέρχονται από τα ίδια πράγματα. Άλλωστε, η ερμηνευτική θέτει το γενικό ζήτημα της κατανόησης, η οποία για να συγκροτηθεί δανείζεται από τους τρόπους κατανόησης που είναι διαθέσιμοι σε μια δεδομένη εποχή, όπως είναι ο μύθος, η αλληγορία, η μεταφορά και η αναλογία, προκειμένου να υπάρξει η εσωτερική

²²⁸Θ. Παπαχρίστου, Μ. Μαροπούλου, Α. Χέλμης, «Δίκαιο και Λογοτεχνική Ερμηνεία» Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4991/5/15488-with-cover-%ce%9a%ce%9f%ce%a5.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης: 30/4/2021, σ. 130-131

συνάφεια του κειμένου με το γεωγραφικό, εθνικό και κοινωνικο/πολιτικό περιβάλλον και να συντελεστεί η ιστορική κατανόηση. Παράλληλα, το ιστορικό μυθιστόρημα αποτελεί τμήμα της Ιστορίας, καθώς αποσαφηνίζει ιστορικά γεγονότα, τα επεκτείνει κι έτσι διατηρεί ζωντανή την ίδια την Ιστορία μέσα στην οποία βρίσκεται. Επιπλέον, η Ιστορία είναι μια παρακαταθήκη, μια «κληρονομιά», η οποία είναι ένας θησαυρός από τον οποίο ο μυθιστοριογράφος αντλεί συνεχώς και τον ανανεώνει με τη δική του οπτική και ερμηνεία, καθώς η ερμηνεία κάνει δυνατή τη διασταύρωση των δύο χρονικοτήτων: της μιας που μεταβιβάζει και της άλλης που ανανεώνει και οι οποίες προσδίδουν στο λογοτεχνικό κείμενο την τρίτη χρονικότητα του βάθους, η οποία θα εγγραφεί μέσα στον πλούτο του νοήματος²²⁹.

Και πράγματι η συγγραφέας με την απλή και κατανοητή αφήγησή της διασταύρωσε τις δύο χρονικότητες, καθώς μέσα από την αναλογική και συγκριτική προσέγγιση των δύο πόλεων: Σμύρνης- Θεσσαλονίκης, ξεδίπλωσε όλη την ιστορία του ελληνισμού κι έδωσε στο αφήγημα τη χρονικότητα του βάθους, η οποία εγγράφεται στον πλούτο του νοήματος, καθώς βοηθάει στη σύλληψη του παρελθόντος ως παρόν, στην τροποποίηση του ανοίκειου σε οικείου μέσω της δύναμης της Γλώσσας, στην κατανόηση της Ιστορίας, στην κατάκτηση της αυτογνωσίας μέσω της ιστορικής συνείδησης και στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης.

²²⁹P. Ricouer, Δοκίμια Ερμηνευτικής, (μτφ. Αλέκα Μουρίκη), Αθήνα 1990, σ. 28-49

Ε' Κεφάλαιο

Η συγκρότηση της Συλλογικής και Πολιτισμικής Μνήμης

Η ιστορική και κοινωνική/συλλογική μνήμη αποτελούν συνεκτικά στοιχεία των μελών της ομάδας, καθώς μέσα απ' αυτές το υποκείμενο νοσηματοδοτείται και αποκτά ταυτότητα.

Αναμφισβήτητα, η έννοια της μνήμης απασχόλησε και την αρχαία ελληνική σκέψη, η οποία την συνάρτησε με τη γνώση και τον χρόνο. Άλλωστε, ο Αριστοτέλης θεώρησε τη μνήμη ως δύναμη διατήρησης του παρελθόντος.

Ωστόσο, η αναφορά στον παρελθόντα χρόνο γίνεται κατανοητή και διατηρείται στη μνήμη, μέσω των μνημονικών λειτουργιών, οι οποίες είναι κατά βάση «υπεύθυνες» γι' αυτήν την «ανάκληση». Επιπλέον, η χρήση του παρελθόντος αφορά πολύ απτά πράγματα όπως η ατομική και συλλογική μνήμη²³⁰.

Η μνήμη (και η λήθη), βέβαια, είναι ένα σύνθετο ζήτημα, καθώς είναι αυτή η οποία επιτρέπει στους ανθρώπους ν' ανακαλούν τμήματα της ζωής τους. Κι ενώ η ίδια είναι άυλη, έχει σχέση με την υλικότητα των συνθηκών ή των αισθήσεων που την κινητοποιούν. Όμως, η μνήμη δεν είναι μόνο ατομική αλλά και κοινωνική/συλλογική, αφού το παρελθόν που ανακαλεί κανείς στη μνήμη του δεν είναι ατομικό, αλλά κοινωνικό. Επιπλέον, η μνήμη που έχουμε για το παρελθόν, είτε ατομική είτε κοινωνική/συλλογική, βοηθά στην οικειοποίησή του, γιατί έχει βιωθεί και συγκροτεί τόσο την υποκειμενικότητα όσο και την αντικειμενικότητα, καθώς η βιωμένη εμπειρία, μεταπλάθεται και μετασχηματίζεται σε αφήγηση που βάζει τα πράγματα σε τάξη, τους δίνει συνεκτικότητα και πειθώ²³¹.

Είναι γνωστό, βέβαια, ότι ο όρος συλλογική μνήμη επινοήθηκε από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Maurice Halbwachs, κατά τον μεσοπόλεμο (1929). Ο M. Halbwachs, λοιπόν, υποστήριξε ότι: «κατ' ουσίαν δεν υπάρχει ατομική μνήμη αλλά μόνο κοινωνική/συλλογική, αφού τα άτομα μαθαίνουν να θυμούνται αυτά που θυμάται η κοινωνική ομάδα που ανήκουν και η μνήμη αυτή συντονίζεται με τις ανάγκες του παρόντος και όχι του παρελθόντος, ενώ και τα συμβάντα με τα οποία συνδέονται οι συλλογικές ταυτότητες δεν είναι απαραίτητο ν' αντιστοιχούν στα συμβάντα της

²³⁰X. Εξερτζόγλου, *Εισαγωγή στην Ιστορία*, Ενότητα 6: Ιστορία και μνήμη I, διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA202/1_Enotita%20Ti%20einai%20i%20istoria.pdf Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2013-2017, ημερομηνία προσπέλασης 30/3/2021, σ. 5

²³¹X. Εξερτζόγλου, *ό. π.*, σ. 6-12

ιστορίας των ιστορικών, καθώς πολύ συχνά παρεκκλίνουν». Επιπλέον, τόνισε ότι: «η συλλογική μνήμη δεν είναι άθροισμα ατομικών μνημών, αλλά σημείο αναφοράς, αφού το νόημα του παρελθόντος εγγράφεται στις προσλαμβάνουσες των υποκειμένων μέσα από τις αφηγήσεις των γεγονότων». Ως εκ τούτου, αν και η συλλογική μνήμη έχει ηθική και όχι «κυριολεκτική» βάση, καθώς δεν έχει σημασία η αντιστοιχία της με «ό,τι πραγματικά συνέβη» αλλά η αναγνώριση μιας «εκδοχής συγκεκριμένης» γι' αυτά που συνέβησαν στο παρελθόν, διαπραγματεύεται την επιλογή μιας ταυτότητας μέσα από συγκεκριμένες εκδοχές των συμβάντων του παρελθόντος. Παράλληλα, η συλλογική μνήμη καλύπτει και τις ανάγκες της συλλογικής ταυτότητας σ' ένα συγκεκριμένο «παρόν», αφού δεν είναι σταθερή αλλά μεταβάλλεται μέσα από τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές διαμορφώνοντας κάθε φορά νέες ταυτότητες, καθώς διαμεσολαβείται μέσα από τους πολιτισμικούς κώδικες της εκάστοτε εποχής και αποτελεί το ερμηνευτικό πλαίσιο εγγραφής στο συλλογικό ασυνείδητο²³².

Η διαμόρφωση, λοιπόν, της ιστορικής μνήμης και της κουλτούρας στη σύγχρονη Ελλάδα οφείλει τα μέγιστα στον ξεριζωμένο ελληνισμό «της Μ. Ασίας, του Πόντου και της Α. Θράκης». Άλλωστε, αυτός ο ελληνισμός είναι που νοσηματοδοτήθηκε ως το «συλλογικό υποκείμενο», το οποίο έγινε το θύμα των δυνάμεων της ιστορίας. Ωστόσο, αντιστάθηκε και τη βρήκε τη δύναμη ν' ανατρέψει τη μοίρα του, να ενσωματωθεί με τον ελληνισμό της κυρίως Ελλάδας και να επιτύχει σε όλους τους τομείς που δραστηριοποιήθηκε. Γι' αυτό, η Μικρασιατική Καταστροφή και ξεριζωμένος ελληνισμός εξακολουθούν να συμβολίζουν την αέναη ικανότητα του έθνους ν' αναγεννιέται και να επανακαθορίζεται στο διεθνές περιβάλλον²³³.

Ας μη διαφεύγει, όμως, το γεγονός ότι η Μικρασιατική Καταστροφή και οι συνέπειές της δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί ανεξάρτητα από τις μετακινήσεις των πληθυσμών που συνέβησαν στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς τότε άρχισε να επιβάλλεται, ως πρότυπο, η οργάνωση των ευρωπαϊκών ισχυρών αυτοκρατοριών σε εθνικά κράτη. Οπωσδήποτε, αυτή η ανακατανομή αμφισβήτησε σοβαρά τον τρόπο με τον οποίο κατανοείτο η έως τότε πορεία της ανθρωπότητας τόσο ως προς την πρόοδο όσο και ως προς την κοινωνική οργάνωση, καθώς είχε προαποφασιστεί από τους ισχυρούς η μετάβαση σ' ένα νέο πρότυπο, το οποίο,

²³²X. Εξερτζόγλου, *ό. π.*, Ενότητα 6 : Ιστορία και μνήμη II, σ. 5-13

²³³A. Σαλβάνου, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης*- Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική, Αθήνα 2018, σ. 11

αναπόφευκτα, θ' αναδιαμόρφωνε τους όρους του «συνανήκειν» στη νέα πραγματικότητα²³⁴.

Παράλληλα, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι τόσο η μνήμη όσο και οι αφηγήσεις των Μικρασιατών προσφύγων απέκτησαν ιδιαίτερη βαρύτητα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς το «δυστοπικό» παρόν των αφηγητών αναζήτησε τη λύτρωση μέσα από ένα «τραυματικό» παρελθόν. Μέσα, λοιπόν, από τον κρίσιμο διαμεσολαβητικό ρόλο των διανοουμένων τέθηκαν οι βάσεις της μοντέρνας ελληνικότητας και διαμορφώθηκε η συλλογική μνήμη. Άλλωστε, αυτή η ένταξη των τραυματικών γεγονότων στο εθνικό αφήγημα, αποτέλεσε και τον πυρήνα της διαμόρφωσης της νεοελληνικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου, το κυρίαρχο ζήτημα και ο επιθυμητός στόχος ήταν να «μεταφραστεί» το «χθες» των προσφύγων, η τραυματική τους εμπειρία και ο τρόπος που οι ίδιοι μπορούσαν να κατανοήσουν την ιστορικότητά τους, ώστε αυτός να έχει «νόημα», και «θέση», στο ήδη υπάρχον αφήγημα της «τότε» ελληνικότητας. Έτσι, τα ιστορικά μυθιστορήματα, μεταξύ των οποίων κι αυτά που βοήθησαν στην εκπόνηση της εργασίας, μετουσιώθηκαν σε γέφυρα ανάμεσα σε δύο πολιτισμικά συστήματα και διαμόρφωσαν την κοινή πολιτισμική ταυτότητα²³⁵.

Αναμφισβήτητα, η πολιτισμική κατασκευή της συλλογικής μνήμης λειτουργεί ως ο συνδετικός ιστός της κοινότητας, καθώς ο φόβος της απώλειας της ταυτότητας, εξαιτίας της επιτάχυνσης του ιστορικού χρόνου στην ύστερη νεωτερικότητα, επινοεί στο «παρόν» αφηγήματα για το «παρελθόν», προκειμένου να σχεδιαστεί το προσδοκώμενο «μέλλον». Ως εκ τούτου, «οι διαμεσολαβητές της μνήμης» μέσα από τις πολυφωνικές αφηγήσεις τους βοήθησαν στη διαχείριση του τραύματος, στη σταδιακή αποδοχή της βίαιης αλλαγής και στην κατανόηση των ιστορικών συγκυριών, επαναπροσδιόρισαν αξίες, ανέδειξαν την ιστορική συνέχεια, επέδρασαν στην κοινωνική και ιδεολογική ζωή, διαπραγματεύθηκαν το παρελθόν και όρισαν το μέλλον²³⁶.

²³⁴A. Σαλβάνου, *ό. π.*, σ. 13

²³⁵A. Σαλβάνου, *ό. π.*, σ. 15-18

²³⁶A. Σαλβάνου, *ό. π.*, σ. 24-29

Επίλογος

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση των τριών ιστορικών μυθιστορημάτων, «*Αιολική Γη του Ηλία Βενέζη*», «*Ματωμένα Χώματα της Διδώς Σωτηρίου*» και «*Ξεριζωμένη Γενιά – Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη της Ιφιγένειας Χρυσόχου*», τα οποία ενδεικτικά επιλέχθηκαν, αναδείχθηκε η αμφίθυμη και συμπληρωματική συνάφεια της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία.

«Το ιστορικό μυθιστόρημα» συνενώνει την ιστορία με τη μυθοπλαστική αφήγηση παρουσιάζοντας τα ιστορικά γεγονότα «ως μαρτυρίες του παρελθόντος». Επιπλέον, «ο λογοτέχνης» και «μυθιστοριογράφος» τα τοποθετεί σ' ένα μυθιστορηματικό αφηγηματικό πλαίσιο και τ' αποδίδει μέσα από τους «μυθοπλαστικούς χαρακτήρες» και τη «μυθιστορηματική πλοκή» διατηρώντας τον απαραίτητο σεβασμό στο ιστορικό παρελθόν. Επιπρόσθετα, τ' αφηγείται παρουσιάζοντάς με μεγαλύτερη ζωντάνια και συναίσθημα ξεφεύγοντας από την αμιγώς ιστορική αφήγηση, ενώ αναβιώνει το ιστορικό παρελθόν με φαντασία και αναμειγνύει εντός της λογοτεχνικής μυθοπλασίας «το ιστορικό» με το «πλασματικό» στοιχείο. Άλλωστε, η ιστορία εξιστορεί το παρελθόν με άξονα κατεύθυνσης το παρόν και επινοεί κι αυτή μια αφήγηση δημιουργώντας μια «κειμενική» κατασκευή, η οποία έχει τη δική της ερμηνεία, ενώ ταυτόχρονα υπόκειται σε πολλαπλές προσεγγίσεις και ερμηνείες.

Παράλληλα, το ιστορικό μυθιστόρημα θεωρείται εκείνο το είδος της πεζογραφίας που ικανοποιεί τον ορίζοντα προσδοκιών κάθε αναγνώστη κάνοντας την ιστορική αφήγηση πιο εύληπτη και κατανοητή. Επιπρόσθετα, χάρη στον μυθιστορηματικό ρεαλισμό, ο οποίος επιτρέπει την συνύπαρξη ιστορικών και μυθοπλαστικών χαρακτήρων σ' ένα αφηγηματικό σύμπαν, είναι πάντοτε ανοιχτό τόσο σε κάθε προοδευτική κατεύθυνση ερμηνείας στο πέρασμα του χρόνου όσο και σε κάθε κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία εντάσσεται και απευθύνεται κάθε φορά.

Κατά κοινή ομολογία οι συγγραφείς των «ιστορικών μυθιστορημάτων», μέσα από την αντανάκλαση της ιστορικής πραγματικότητας στη μυθοπλαστική αφήγηση, διαμεσολαβούν την ιστορική πραγματικότητα με το ιδιαίτερο στοιχείο του ρεαλισμού, ενισχύουν την «αληθοφάνεια» της αναπαράστασή της και μειώνουν τη χρονική απόσταση μεταξύ του «μυθοπλαστικού» και «πραγματικού» γεγονότος.

Επιπρόσθετα, ο κυριολεκτικός και μεταφορικός λόγος της λογοτεχνίας παρουσιάζει μια δεδομένη πραγματικότητα πιο δραματικά και από τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ της αφήγησης και της ερμηνείας αποδεικνύεται ο ρεαλισμός της λογοτεχνικής μυθοπλασίας, ο οποίος μέσω της γλωσσικής αναπαράστασης εγκαθιδρύει την ιστορική συνείδηση. Ωστόσο, και ο ιστορικός λόγος, ο οποίος χρησιμοποιεί τη γλώσσα κυριολεκτικά, δεν είναι τίποτε άλλο από μια αφηγηματική αναδόμηση και ερμηνεία του παρελθόντος από έναν συγκεκριμένο συγγραφέα-ιστορικό ή από ομάδα συγγραφέων-ιστορικών που αποδίδουν ένα συγκεκριμένο νόημα και μία ερμηνεία προκαθορισμένα από λεκτικές/ερμηνευτικές συμβάσεις, οπότε αποκτά κι αυτός μια μεταφορική έκφραση, η οποία δικαιολογεί την αμφίθυμη και συμπληρωματική του σχέση με τον λογοτεχνικό/καλλιτεχνικό λόγο. Άλλωστε, η ιστορική αναφορά του ιστορικού μυθιστορήματος, την οποία προϋποθέτει, δεν είναι μια απλή αναφορά παρελθόντων γεγονότων, αλλά μια μορφή συνείδησης της ιστορίας που δημιουργεί τη συλλογική ταυτότητα και επιβεβαιώνει τη διαχρονική ύπαρξη μιας κοινότητας ή ενός έθνους. Παράλληλα, το ιστορικό μυθιστόρημα διευκολύνει την πρόσβαση των αναγνωστών στην ιστορία, καθώς η ακολουθία αιτίου-αιτιατού ενώνει το παρελθόν με το παρόν και βοηθά την εξελικτική πορεία των υποκειμένων στο μέλλον.

Αναμφισβήτητα, το ιστορικό μυθιστόρημα της Γενιάς του '30 απέδωσε την τραγική ιστορική πραγματικότητα της Μικρασιατικής Καταστροφής, της υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών και του οριστικού ενταφιασμού της Μεγάλης Ιδέας, ενώ επανακαθόρισε την ελληνικότητα μετασχηματίζοντας το υποκειμενικό σε αντικειμενικό και την ατομική μνήμη του τραυματικού βιώματος σε συλλογική, όχι μόνο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, μιας περιόδου χαοτικής ρευστότητας, αλλά και σε νεότερες ταραγμένες περιόδους της ιστορίας της Ελλάδας, καθώς η αφήγηση της Μικρασιατικής Εκστρατείας και Καταστροφής παρουσίαζε την ελληνική ιστορία ως μια σειρά ανατροπών εξαιτίας της επέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων.

Τελικά, η απεικόνιση των ιστορικών γεγονότων μέσω της μυθοπλασίας των τριών αυτών ιστορικών μυθιστορημάτων αποδεικνύει τη δύναμη του Λόγου, είτε ιστορικού είτε μυθοπλαστικού, στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης, καθώς η ανασύνθεση του τραγικού παρελθόντος αποτελεί τη γέφυρα μετάβασης σε μια νέα πραγματικότητα και στον μετασχηματισμό μιας ολόκληρης κοινωνίας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

Διαδικτυακές πηγές

Εικόνα εξώφυλλου, διαθέσιμη στο: <http://mazimagazine.gr/mnimi-2/>, ημερομηνία προσπέλασης 4/6/2021

Αγτζίδης Β., «Θεσσαλονίκη και πρόσφυγες», διαθέσιμο στο: <https://kars1918.wordpress.com/2018/04/01/thessaloniki-3/ημερομηνία-προσπέλασης20/5/2021>

Βικιπαίδεια-Μύθος, διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org/w/index.php?title=Μύθος> και oldid=7781155, Τελευταία τροποποίηση 20:51, 30 Σεπτεμβρίου 2019, ημερομηνία προσπέλασης 24/3/2021

Βόγλη Ε., *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του*, ebook 2015, διαθέσιμο στο: [15176_Vogli_Elpida.pdf \(kallipos.gr\)](#) Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα, Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, ημερομηνία προσπέλασης 30/3/2021

Εξερτζόγλου Χ., *Τι είναι η ιστορία; Ιστορία και παρελθόν*, διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA202/1_Enotita%20Ti%20einai%20i%20istoria.pdf, Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2013-2017, ημερομηνία προσπέλασης 30/3/2021

Εξερτζόγλου Χ., Ενότητα 6: Ιστορία και Μνήμη I & II, διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA202/1_Enotita%20Ti%20einai%20i%20istoria.pdf, ημερομηνία προσπέλασης 25/5/2021

Ζέη Ε., «Μικρασιατική Καταστροφή και Λογοτεχνία», 2002, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία, διαθέσιμο στο: <http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=5352> ημερομηνία προσπέλασης 18/2/2021

Κακάμπουρα Ρ., *Ο Μικρασιατικός ξεριζωμός στις προσωπικές αφηγήσεις και τη Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/5896533/%CE%9F_%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%BE%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B6%CF%89%CE%BC%CF%8C%CF%82_%CF%83%CF%84%CE%B9%CF, ημερομηνία προσπέλασης 18/2/2021

Κακούρη Α., «Το Ιστορικό Μυθιστόρημα: Ιστορικό ή Μυθιστόρημα», διαθέσιμο στο: <http://clioturbata.com/%CE%BC%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/Kakouri/>, ημερομηνία προσπέλασης 20/2/2019

Καρακάση Κ., Σπυριδοπούλου Μαρία, Κοτελίδης Γιώργος, *Ιστορία και θεωρία των Λογοτεχνικών γενών και ειδών*, διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1989/2/Istoria_kai_Theoria_twn_Logotexnikwn_Genwn_kai_Eidwn_PDF_interactive-KOY.pdf, ημερομηνία προσπέλασης 17/3/2021

Κατσίκη- Γκίβαλου Α., «Ιστορία και Μυθοπλασία στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους», Περ. Διαβάζω, τ. 462, Απρ. 2006, σ. 77-79, διαθέσιμο στο: <https://guivalou.files.wordpress.com/2008/10/cebaceb5ceafcebcceb5cebdcebf-ceb3ceb9ceb1-ceb4ceb9ceb1ceb2ceb1ceb6cf89.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης 23/3/2021

Ξηροπαϊδης Γ., *Κατανόηση, αφήγηση και αναπαράσταση, η κυριαρχία της μεθόδου στις θεωρίες του κειμένου και της Ιστορίας*, Μνήμων, τ. 19^{ος}, 1997, διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7991/7810>, ημερομηνία προσπέλασης 8/3/2021

Πανσέληνος Α., «Μυθιστόρημα-ιστορία-μύθος», Περιοδικό: Ο αναγνώστης για το βιβλίο και τις τέχνες, διαθέσιμο στο: <https://www.oanagnostis.gr/%CE%BC%CF%85%CE%B8%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%81%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CF%82/> κείμενο που διαβάστηκε στην

εκδήλωση με θέμα: «η ιστορία στο μυθιστόρημα» που οργάνωσε το περιοδικό: «Ο Αναγνώστης» στο Μέγαρο Μουσικής, στις 28 Απριλίου 2014, (20/2/2019), σ. 1-5
Παπαχρίστου Θ., Μαροπούλου Μ., Χέλμης Α., «Ερμηνεία Δικαίου και Λογοτεχνική Ερμηνεία», στο: Παπαχρίστου Α., Χέλμης Α. , Μαροπούλου Μ. 2015. *Δίκαιο και λογοτεχνία* [ηλεκτρ. Βιβλ.], Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, κεφ. 6, διαθέσιμο στο:

<https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4991/5/15488-with-cover-%ce%9a%ce%9f%ce%a5.pdf>, ημερομηνία προσπέλασης 30/4/2021

Σπυροπούλου Α., Περιοδικό Ο Αναγνώστης για το βιβλίο, «Ιστορία και λογοτεχνία: Μια συνέντευξη του Χέιντεν Ουάιτ στην Αγγελική Σπυροπούλου», (μτφ. Γιώργος Πινακούλας), διαθέσιμο στο: <https://www.oanagnostis.gr/istoria-ke-logotechnia-mia->

[sinentefxi-tou-cheinten-ouait-stin-angeliki-spiropoulou/](https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf)ημερομηνία προσπέλασης 22/11/2019

Σταυροπούλου Έ., «Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής στη νεοελληνική πεζογραφία (συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις)», Πρακτικά Ε΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014): Συνέχειες-ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014), διαθέσιμο στο:

https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf,

ημερομηνία προσπέλασης 20/3/2021

Τζούμα Α., *Ιστορία και Λογοτεχνία*, διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7990/7808>

<https://doi.org/10.12681/mnimon.290>, ημερομηνία προσπέλασης 8/3/2021

UnititledDocument, «Μύθος και λόγος», διαθέσιμο στο:

<http://www.komvos.edu.gr/endoglwssiki/systimatiko/protaseis/protaseis/platon/1.htm>

ημερομηνία προσπέλασης 25/3/2021

B. Βιβλιογραφία

Αλβανός Ρ., «Διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα: από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας, Εκστρατεία και Καταστροφή 1919-1922*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 6^{ος}, Αθήνα 2011

Αθανασοπούλου Α., *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή Περί ηθικής και Ιστορικής μεθόδου (Μια ανίχνευση στη Νεοελληνική ποίηση του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2016

Αθανασόπουλος Β., *Ο Λογοτέχνης ως πρότυπο δημιουργικής γραφής*, Αθήνα 1990

Αθανασόπουλος Β., «Μυθοπλασία και Ιστορία. Η προσπάθεια συγκερασμού του υποκειμενικού με το αντικειμενικό στο έργο του Θ. Πετσάλη-Διομήδη», *Διαβάζω*, τχ. 291, 1992, σ. 39

Αποστολίδου Β., «Λαϊκή Μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον Εμφύλιο. Από την Καγκελόπορτα στην καταπάτηση», στο: *Ιστορική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-1995)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ίδρ. Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 1995

Βαλτινός Θανάσης, «Πέρα από την πραγματικότητα στο ιστορικό γεγονός ως στοιχείο μύθου», στο: *Ιστορική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-*

- 1995),Επιστημονικό Συμπόσιο, (7-8 Απριλίου 1995), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997
- Βάρφη-Πικραμένου Μ., *Για τον Θ. Πετσάλη-Διομήδη Η πνευματική οδοιπορία του και οι Μαυρόλυκοι*, Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1986
- Βενέζης Η., *Αιολική Γη* (66^η), Αθήνα 2015
- Βερέμης Θ.- Κολιόπουλος Γ., *Ελλάς- Η σύγχρονησυνέχεια από το 1821 μέχρι σήμερα*, (2^η), Αθήνα 2006
- Γιανουλόπουλος Γ., *«Η ευγενής μας τύφλωσις...», Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα». Από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 2001
- Γρηγοριάδου-Σουρέλη Γ., «Γράφοντας Ιστορικά Μυθιστορήματα», στο: Ά. Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.) *Παιδική Λογοτεχνία- Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα 1993
- CullerJ., *Λογοτεχνική θεωρία-Μια συνοπτική εισαγωγή*, (μτφ. Καίτη Διαμαντάκου), Ηράκλειο 2000
- Δημητρομανωλάκη Ε., *η μορφολογία του σεναρίου-αφήγηση-μυθοπλασία και συγγραφή*, Αθήνα 2018
- Κανατσούλη Μ., *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, (αναθεωρημένη έκδοση), Θεσσαλονίκη 2002
- HobsbaumE., *Για την ιστορία*, (μτφ. Παρασκευάς Ματαλάς), Αθήνα 1998
- Καρρ Ε. Χ., *Τι είναι η ιστορία;* (Μτφ. Φ. Λιάππα), Αθήνα 1983
- Κατσίπη-Σπυριδάκη Ε., *Η Μικρά Ασία μέσα από τη Λογοτεχνία*, ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Αθήνα 2019
- Κιτρομηλίδης Μ. Π., «Η ιδεολογία του προσφυγισμού», στο: Τα Νέα Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), Αθήνα 2010
- Κοντολέων Μ., *Απόψεις για την Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1988
- Κοντολέων Μ., «Μνήμη ατομική, μνήμη κυτταρική», *Διαδρομές*, τχ. 18, 1990, σ. 17
- Κουμουζής Δ., «Συλλογική μνήμη και προσφυγική ταυτότητα: Τέχνες και γράμματα, σωματεία, επιστήμη», στην: Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας - Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τ. 7^{ος}, Αθήνα 2011
- Κωστής Κ., «Το προσφυγικό ζήτημα», στο: Τα Νέα Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), Αθήνα 2010
- Λιάκος Α., «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα ιστορικά*, τχ. 31 (1999), σ. 259, 265, 266, 267, 268
- Λούβη Λ., «Το τέλος της Μεγάλης ιδέας», στο: ΤΑ ΝΕΑ Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), Αθήνα 2010

- Μητροφάνης Γ., *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία (19^{ος}-20^{ος})*, Σχέδιασμα Θεωρίας, Ρέθυμνο 2013-2014
- Μπαχτίν Μ., *Έπος και μυθιστόρημα*, μτφ. Γ. Κιουρτσάκης, Αθήνα 1995
- Νικολοπούλου Αγγελική, «Γράφοντας παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα», *Διαδρομές*, τχ. 18, 1990, σ. 104
- Νικολοπούλου Μ., «Ο Κοσμάς Πολίτης και η Μικρασιατική Λογοτεχνία: Το κλείσιμο ενός κύκλου», *Η Λογοτεχνία στη Μικρά Ασία*, (επιμ. Θεοδόσης Πυλαρινός), Αθήνα 2004
- Ντενίση Σ., *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994
- Παναγιωτόπουλος Ι. Μ., *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Β' Ανήσυχα χρόνια*, Αθήνα 1980
- Ράπτης Π., «Διδακτικό και μεθοδολογικό πλαίσιο διαχείρισης της ιστορίας με έμφαση στο σχεδιασμό μαθήματος. Η περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης», στο: *Προσεγγίσεις και Πρακτικές για τη σχολική τάξη και το εκπαιδευτικό έργο*, τ. Α', Αθήνα 2010, σ. 199
- Ραυτόπουλος Δ., «Μια συζήτηση με τη Διδώ Σωτηρίου», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', τ. ΙΣΤ, αρ. 92, Αύγουστος 1962, σ. 156
- Ραφαηλίδης Β., *Ιστορία (κωμικοτραγική) του Νεοελληνικού κράτους 1830-1974*, (8^η), Αθήνα 2001
- Ricouer P., *Δοκίμια ερμηνευτικής*, (μτφ. Αλέκα Μουρίκη), Αθήνα 1990
- Ricouer P., *Η αφηγηματική λειτουργία*, (μτφ. Β. Αθανασόπουλος), Αθήνα 1990
- Σαλβάνου Α., *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης—Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική*, Αθήνα 2018
- Σκουλάτου Β.- Δημακοπούλου Ν.-Κόνδη Σ., *ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τχ. Γ', ΙΒ', ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000, σ. 53, 54, 55, 56, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73
- Σταθάτου Φ., «Η “Ιστορία”, το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά και η εξιστόρηση μιας περιπέτειας», *Διαδρομές*, τχ. 90, Ιούνιος-Ιούλιος-Αύγουστος 2008, σ. 26-30
- Συλλογικό: *Η Λογοτεχνία με απλά λόγια*, (μτφ. Χ. Σωτηροπούλου), Αθήνα 2018
- Σωτηρίου Δ., *Ματωμένα Χώματα*, (69^η), Αθήνα 1997
- Τζούμα Α., *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μία κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης*, Αθήνα 1991
- Τσιτσελίκης Κ., «Η Συνθήκη της Λωζάννης και η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών», στο: ΤΑ ΝΕΑ Ι ιστορία, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, (επιμ. Χρ. Κουλούρη), Αθήνα 2010
- Τσίχλη-Αρώνη Κ., *Σχολές και μέθοδοι ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1986

Χαραλαμπίδης Μ., «Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα. Πτυχές μιας δύσκολης συνύπαρξης», στο: *Η Ιστορία της Μικράς Ασίας- Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, τ. 7^{ος}, Αθήνα 2011

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από τον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

Χρυσόχοου Ι., *Ξεριζωμένη γενιά - Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1977

Περίληψη

Η τραυματική ιστορική τομή της Μικρασιατικής Καταστροφής και τα επακόλουθά της αποτυπώθηκαν κυρίως στα λογοτεχνικά έργα της γενιάς του Μεσοπολέμου ή της Γενιάς του '30 εγγράφοντας το αφήγημά της στην εθνική συλλογική μνήμη. Ως εκ τούτου, σκοπός αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας αποτελεί η ανάδειξη της συμπληρωματικής σχέσης Ιστορίας και Λογοτεχνίας. Αναμφίβολα, η Ιστορία τροφοδοτεί την ιστορική λογοτεχνική παραγωγή (ιστορικό μυθιστόρημα), ενώ η Λογοτεχνία συμβάλλει στην ιστορική κατανόηση και στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης. Επομένως, τα τρία ιστορικά μυθιστορήματα «*Αιολική Γη* του Ηλία Βενέζη», «*Ματωμένα Χώματα* της Διδώς Σωτηρίου» και «*Ξεριζωμένη Γενιά-Το χρονικό της προσφυγιάς της Ιφιγένειας Χρυσόχου*» συνέβαλαν στην ανάδειξη αυτής της σχέσης με τις πολλαπλές οπτικές και πολιτισμικές αντανακλάσεις.